Иван Марков

Хаджи Иван(чо) хаджи Пенчович

Мит и реалност

Иван Марков

Хаджи Иван(чо) хаджи Пенчович

Мит и реалност

Издателство „Логис“
София, 2013

© Иван Марков, автор, 2013
© Стефан Дойнов, автор, 2013
© Жеко Алексиев, художник на корицата, 2013
© Централен държавен архив, Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, НА на Българската академия на науките, Исторически музей – Русе, Борис Тодоров, Институт за исторически изследвания при БАН, илюстрации, 2013

ISBN 978-954-8289-09-2

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи (проф. Стефан Дойнов) 7

Двете тези и трудната истина 13
Русенският период 17
В Цариград. Борби за църковна независимост 57
Пътят към свободата 113
Еволюция или революция *113*
Апостола и Хаджията *119*
Следствието в София *131*
Комисията и Левски *155*
Наказанията *161*
След въстанието 171
Последни години в Цариград 194
При Временното руско управление
и в свободното Княжество 215

Именен показалец 245

УВОДНИ ДУМИ

В официалната българска историография (това, което е писано) и историята (това, което обективно е станало) понякога откриваме съществени различия. Разгърнете страниците на деветнадесетото столетие и ще се уверите, че освен оскъдицата на домашни писмени извори, това се дължи и на често налаганата идейно-политическа рамка. Наред с обезличаването на исторически личности и събития, подобно „научно“ познание открива мегдан за измислици и политически внушения в угода на определени обществени сили.

Ще избледнеят ли лесно опитите на марксическата историопис да квалифицира ролята на възрожденската буржоазия като предателска, а видни нейни представители – като врагове на собствената им буржоазно-демократична революция. Несъмнено, сред бурния поток на националноосвободителното дело тук-там ще съзрем чорбаджии-родоотстъпници, блюдолизци и фарисеи. Но проектирането на заможните и образовани българи върху фона на мътния революционен порой несъмнено формира една тежка нагласа на общественото съзнание.

Може само да се съжалява, че към тази незаслужено сатанизирана група историографията причислява бележития русенски общественик Хаджи Иванчо х. Пенчович, член на турския Държавен съвет, подписал по принуда смъртния акт на Васил Левски.

И ето, едва сега, сто и четиридесет години след този най-трагичен момент от новата ни история, днешният съгражданин на Хаджията, Иван Марков, с подчертано аналитично историческо мислене прави успешен опит да възкреси истината за живота и делото на бележития възрожденец. Защото всеки, който познава историческата книжнина, посветена на възрожденската епоха, не може да не забележи истински академичния подход на автора. Привърженик на дълбокия анализ и точните заключения, той изгражда образа на своя герой върху основата на широк кръг домашни и чужди исторически свидетелства – бъл-

гарски, турски, гръцки, руски, румънски и други. Не липсват и позоваванията на факти, почерпани от източници на Българското книжовно дружество, първата национална институция от времето на османското владичество. Тъкмо това документално обилие предизвиква у читателя дълбок размисъл не само за поведението на русенския нотабил, а и за участието на т.нар. умерени консервативни кръгове в мирната национална революция.

За разлика от досегашния опит на изследователите в повечето случаи да се обръщат към историческата публицистика и литературата, Иван Марков използва нова методология, обемаща участието на Ив. х. Пенчович в дълбоките стопански промени и размаха на двете могъщи движения за нова българска просвета и независима църква, довели до националното обединение на българите от Мизия, Тракия и Македония.

Наследник на заможна българска фамилия, Хаджията получава в родния си град добро първоначално образование. Под влияние на носещите се по Дунав европейски идеи за нова материална и духовна култура той заминава за Париж, където в продължение на четири години (1841–1845) следва юридически науки. Във френската столица той бързо се сближава с голямата европейска култура, усвоява идеите на либерализма, демокрацията на парламентаризма, възгледите за свобода на печата и словото... накратко казано принципите, върху които следва да се гради бъдещият свят. От значение за по-сетнешната му обществена дейност се оказва и тясното общуване с групата български студенти и специализанти, играли значителна роля в размаха на националното ни възмогване: Петър Протич, Димитър Кирович, Теохар Пиколо, Гаврил Кръстевич, Александър Екзарх, Стоян Чомаков и мнозина други. От това време датира и познанството му с редица турски интелигенти, проявили интерес преди всичко към основните институционални модели на развитие в европейските общества.

Завърнал се в България, Ив. Х. Пенчович постъпва на работа в търговската къща на своя баща и заедно с друг едър търговец полагат основите на фирмата „Кличан, Пенчевич и Син“. Малко са селищата по българската земя като някогашният Рус-

чук, в които буржоазните кръгове така ярко да се налагат като социалният носител на новото време. Човек със значителни заслуги за приобщаването на ориенталската икономика към напредналото капиталистическо стопанство, той щедро подпомага църквата и народните училища, използва връзките си с висши турски чиновници за освобождаване на български заточеници и ръководи борбата срещу корумпирания гръцки владика.

С риск да си навлече гнева на турските власти става спомоществовател и абонат на „Горски пътник“ и „Дунавски лебед“. И макар че никога не прегръща идеята за революционна борба срещу поробителите, младият Пенчович разпространява изданията на Георги Раковски сред тесния кръг на своите съмишленици. Заради всичко това, заради родолюбивата му обществена дейност, на общоградско събрание русенци го избират за един от *попечителите и ръководителите на обществените български и народни работи*.

Паметна в живота на популярния вече общественик остава 1864 г., когато Русе е обявен за център на новата Дунавска област (Туна вилает). За пръв неин генерал-губернатор е назначен амбициозният турски реформатор Мидхат паша, предприел небивали преобразования, засягащи системата на администрирането и почти всички сфери на обществения живот. Но какво е учудването на русенци и чуждите наблюдатели, когато, решен да промени из основи закостенялото верско господство, реформаторът привлича за свои сътрудници няколко известни българи с европейска култура и образование – Ив. Х. Пенчович на първо място, Петър Златов, Тодор Марков, видинчанина Илия Цанов, еленчанина Йордан Тодоров и други.

Така започва шеметното издигане на известния русенец към високите етажи на турската власт, нещо, което от тогава до ден-днешен прилепва към името му прозвището *туркофил*. Фактите, че като представител на Търговския съвет предприема мерки за разрастване на икономиката, а като патриот успява с хитрост и тънка дипломация да елиминира Мидхат-пашовия проект за сливане на българските и турските училища под общото управление на султанското правителство, остават все още

недостатъчно проучени в българската историография. Но по-важен за самия него и за съотечествениците му ще остане фактът, че напредничавата дейност на високообразования русенец дава основание на турската власт да го назначи за член на формиращия се Държавен съвет в Цариград.

Що се отнася до неочакваното за мнозина израстване на Ив. Х. Пенчович като ръководител и идеолог на църковното движение, трябва да се консултираме отново с предлаганото биографично изследване. И в този случай, без да променя подхода си за дълбок анализ на фактите, Ив. Марков се заема да проследи пътя и инструментариума, с който току-що пристигналият в турската столица общественик заема мястото си във висшето имперско общество и сред дейците на достигналия до своя апогей църковен въпрос. В основата на този забележителен анализ авторът поставя идейния европейски свят като ръководно начало в неговата по-нататъшна обществена дейност. Но, доловил най-пълно историческите потребности на времето, според Ив. Марков младият Пенчович израства като вдъхновител на една нова политическа идея. В разговори с оформената вече група на умерените дейци в движението, той предлага да се подирят по-ефикасни пътища в борбата за църковно-национална самостойност с подкрепата на меродавната султанска власт. Досегашното влияние на европейските сили и Русия, разсъждава висшият турски чиновник, е довело само до разпиляване на националните усилия. И въпреки безкомпромисната позиция на радикално настроените дейци за самостойно патриотично действие, той уверява своите сънародници, че в последна сметка „Въпросът“ ще бъде решен от турското правителство. Дълбоко убеден в правотата на своите начертания и въпреки нападките на букурещката българска революционна преса, той търси срещи с великия везир Али паша, с руския посланик Николай П. Игнатиев, с гръцки, френски и английски религиозни и политически дейци. Като истински апостол пътува във вътрешността на българските земи, среща се с Ал. Екзарх, Г. Кръстевич, Иларион Макариополски, Панарет Пловдивски и дейци от други групи на национално-църковното движение. В същото време дейно

участва в издаването на правителствени проекти за създаване на независима българска църква и смесена българо-гръцка комисия с намерението да се охладят нетърпимо нажежилите се отношения с Гръцката патриаршия.

За жалост препятствия в своите усилия Пенчович среща и от българска страна. Гъркомани от Пловдив, защитници на гръцката патриаршия, разпространяват клевети, че високият турски чиновник вместо комисии плете опасни за държавата съзаклятия. Любопитно е, че когато този донос достига до турското правителство, великият Везир възкликва: *чуден народ е този български, от взаимна ненавист ще се изяде помежду си*. Въпреки всичко това, въпреки всички спънки и клевети, големият патриот е горд да преживее първата си голяма победа. На 28 февруари 1870 г., в присъствието на неговия съратник Г. Кръстевич, великият везир му връчва подписания от турския султан Абдул Азис ферман за учредяване на Българска екзархия.

Разлиствам отново биографичната книга за известния български възрожденец и се затруднявам на кои безспорни достойнства да спра поглед. За принудата да подпише смъртната присъда на Апостола на българската свобода вече говорих. Иска ми се само да добавя сериозната бележка на автора, че членът на Султанския държавен съвет присъства на процеса в София не като съдия, както си позволяват да отбелязват повечето автори, а като следовател на заловените участници в Арабаконашкото приключение.

Едва ли образът на този безспорно достоен човек от втората половина на деветнадесетото столетие ще бъде завършен, ако не спомена още два епизода от неговия живот. Когато през 1871 г. Васил Левски за втори път посещава Цариград, приема с готовност да се укрие в дома на Ив. Х. Пенчович, където в продължение на три дни приема тайно членове на българската колония, между които д-р Христо Стамболски, Стефан Илич, Марко Балабанов и други. На отиване Хаджията и търговецът Ст. Илич му предават 146 турски лири, значителна сума, в полза на народното дело.

Не по-малко достоен за отбелязване е и епизодът с участието на висшия правителствен чиновник в Анкетната комисия след Априлското въстание от 1876 г. Потресен от чутото и видяното, той описва с прецизна точност кървавия погром, станал по-късно причина за отстраняването му от високия държавен пост. Завърнал се в Отечеството, като сътрудник на княз Дондуков-Корсаков и народен представител в Учредителното народно събрание достойният българин се изявява и като един от строителите на свободна България.

Може да се съжалява, че за живота и делото на известния възрожденец от втората половина на XIX век е писано прекалено малко, при това с оценки, стоящи твърде далеч от истината. Недолюбван от историците, още приживе той се радва на добри думи, изречени от негови съвременници и съратници. Ето защо ще си позволя да поздравя автора за това талантливо написано изследване и да уверя читателите, че в българската историопис за пръв път оживява истинският образ на бележития русенски възрожденец Иванчо Х. Пенчович.

Проф. Стефан Дойнов

ДВЕТЕ ТЕЗИ И ТРУДНАТА ИСТИНА

През последните десетилетия при изследване историята на Българското Възраждане редица важни за съдбата на българите събития и личности, нямащи ясно изразена връзка с налагащите се революционни настроения в доосвобожденското ни общество, в специализираната литература се представяха съзнателно и преднамерено в някаква несвойствена, изкривена перспектива. Идеологически обременени, почти винаги те се натоварваха с чисто отрицателни характеристики. Това се отнасяше дори и за участниците в продължителните и изтощителни борби с Гръцката патриаршия, завършили с учредяването и изграждането на самостойната и независима Българска църква. Като че ли с това се омаловажаваха резултатите от тези борби, които по своето същество имаха епохално значение за легитимирането на нашата нация пред останалия свят. До скоро, а в определени случаи и в нашето съвремие, видните цариградски, букурещки и одески нотабили като Александър, Никола и Стефан Богориди, Никола и Христо Тъпчилещови, Гаврил Кръстевич, Евлоги и Христо Георгиеви, Константин и Николай Палаузови, Димитър и Стефан Тошкови, Марко Балабанов, х. Иван(чо) х. Пенчович и обкръжаващите ги съмишленици, участвали в националните и църковни движения, оставаха встрани от вниманието на изследователите. За тези материално и интелектуално издигнати личности беше внушавано, че политическите им идеи и общественото им поведение представляват „национално предателство“ и че истинските интереси и цели на тогавашните българи са единствено пълното скъсване с властта на султанската империя и създаването на независима българска държава[1]. Докато участниците в революционните процеси непрекъснато се героизираха, на тази недолюбвана група дейци се придаваха тежки негативни квали-

[1] **Петков, П**. Преди сто и повече години. Изследвания и очерци по нова история на България. В. Търново, 2009, с. 84.

фикации, които, повтаряни поколения наред, оставаха трайно запечатани в масовото съзнание. Изобщо представите и настроенията на всеки един от нас се насочваха в направление на известния Ботев девиз … *силно да любим и мразим*. Това важи с пълна сила и за една от най-демонизираните фигури от доосвобожденския ни период – обявяваният за туркофил х. Иван(чо) х. Пенчович – човекът, достигнал най-високите нива на османската власт. Представящ дълго време българското население в управлението на империята, самият той едновременно е и един от най-изявените борци за църковна независимост и има сериозни лични заслуги за създаването и утвърждаването на Българската екзархия.

Доколко верни са наистина изказаните негативни оценки и наложените настроения спрямо неговата личност и до каква степен те се покриват с действителността? Историята като наука има задачата непредубедено да отговори на такива въпроси! Не трябва да се забравя обаче, че самата тя може да бъде осъзната правилно едва когато участващите в отминалите събития наши сънародници се приемат и представят като действителни живи личности от плът и кръв, носещи едновременно плюсовете и минусите на своите мечти, вярвания, поведение и грешки. Нито една от онези активни фигури от по-миналия век със сигурност не е била изваяна в съвремието си от мрамор и гранит. Това се отнася еднакво както за водачите на нашата революция, така и за онези, обикновено охулвани, ревниви консервативно мислещи дейци, отдавали по свой начин сили и средства в борбите за утвърждаване на националната идея. Нашият съвременник ще може да осъзнае стойността на възрожденския българин единствено когато изследователите в своите анализи безпристрастно разчетат неговите страхове, човешки страсти и недостатъци, ала от гледището на голямата национална кауза.

Сатанизираният от редица наши историци х. Иван(чо) х. Пенчович става обект на гняв и презрение основно заради включването му в специалната правителствена комисия, разследваща заловените участници в извършения на 22 септември 1872 г. обир на държавната хазна в прохода Арабаконак. Тогава

в хода на разследването властите успяват да разкрият и наличието на Вътрешната революционна организация, имаща задачата да подготви народа за въстание. Времето на действие на тази комисия (ноември 1872 г. – февруари 1873 г.) съвпада със залавянето на създателя на организацията Васил Левски. Съгласно правителствена заповед на комисията се вменява допълнителното задължение да разследва и опасния за империята подбудител. Отводът на х. Пенчович да бъде освободен от тези ангажименти не се приема и той е заставен също със заповед да продължи присъствието си в нея. Така видният русенец по принуда участва и в оформяне на последвалата смъртна присъда на Апостола. Тази е и основната причина, поради която от този момент насетне историческата наука, а чрез нея и голяма част от българското общество възприемат и определят неговото физическо участие в цитирания процес трайно негативно.

Паралелно на тези отрицателни квалификации обаче други наши изследователи изразяват напълно противоположни оценки. Те приемат, че заради своята ревностна защита на националната кауза и активното си участие в борбите за църковна независимост този опетнен обществен деец в действителност заслужава подобаващо признание и уважение. Аргументирайки становището си, те се позовават и на изготвения след погрома на Априлското въстание негов доклад до турското правителство, с който той без колебание застава в защита на изстрадалите си сънародници и изобличава зверствата, извършени над българското население. Включен отново в подобна правителствена комисия за разследване ексцесиите по потушаването на въстанието, х. Иван(чо) смело представя пред собственото си началство ужасяващата картина на разразилата се трагедия. Официалната власт е неприятно изненадана от дързостта му и проявената нелоялност, като за наказание незабавно го отстранява от всички заемани постове в управлението на империята и от Държавния съвет. Авторката на изследването за Левски Галина Златарева дори се осмелява да приеме оценката, че такъв *образован, успял с ума си и добрите си познанства* наш сънародник, който е могъл … *да се издигне до висока позиция*

в управлението на Османската държава, е достоен за възхищение[2].

В последните години се появяват и разработки, създателите на които приемат, че паметта за такива неносещи оръжие и кореспондиращи с властта възрожденски личности е преднамерено въвлечена в обслужването на определени идеологически риторики. Разчитането на дискурсивната същност в профила на техните оценки вероятно би ни позволило в това отношение да усетим по-ясно нашите провинциални комплекси. *Сакралното Високо Възраждане „лепва“…* на подобни обществени дейци … *етикета „туркофили“ и се стреми да узакони не само подозрение, но и презрение към всеки, който не мисли революцията като „триумфални врати към свободата на всеки народ“. По един закономерен начин тези оценки се пресрещат с исторически узаконената нетърпимост към тъй наречените в новата ни историография „еволюционисти“ и …* [тяхната – б.а.] *памет изпада от престижните етажи на научното дирене*[3]. При такива разсъждения съвсем естествено се стига до извода, че безкрайно разнопосочната и противоречива в оценките на съвременниците му фигура на възрожденеца х. Иван(чо) х. Пенчович е подходяща за анализиране и „*плаче*“ за изследване.

---

[2] **Златарева, Г**. Васил Левски. Заблуди и истини. С., 2011, с. 80.

[3] **Налбантова, Е.** Възрожденският човек – утопии и реалности. В. Търново, 2001, с. 193–194. По същата тема вж.: **Даскалов, Р**. Как се мисли Българското възраждане. С., 2002; **Петков, П**. Българският манифест на еволюционизма за някои негероични аспекти на героичната 1876 г. – Изв. БИД, 40. 2008, с. 382–386; **Бонева, В.** Българското църковнонационално движение (1856–1870). В. Търново, 2010, с. 1075.

РУСЕНСКИЯТ ПЕРИОД

Каква е действителната същност на русенския нотабил и крупен обществен деец х. Иван(чо) х. Великов (Величков) х. Пенчович?

Хаджи Иван(чо) се ражда в Русе в заможното семейството на потомствени чорбаджии, носещи подчертано българско самосъзнание. Както основателят на рода, неговият дядо х. Петко, така и баща му х. Велико, а и самият той са хаджии[1]. Вероятно неговият хаджилък датира още от детските му години, когато заедно с баща си и цялото семейство посещават Божи гроб и светите места. В това време да бъдеш хаджия означава да притежаваш особена привилегия. За постигането на това качество е необходимо да си достатъчно заможен, та да можеш да си позволиш предприемането на такова продължително и рисковано пътешествие. За такова предприятие трябва не само да си осигурен материално, но и физически да си в състояние да го извършиш. Хаджията придобива особен авторитет сред своите сънародници. На него гледат с уважение, имат му особено доверие. Авторитетен сред съгражданите си, той за всичко е търсен за мнение и помощ. Всички предпочитат да търгуват с хаджията, да имат делови и всякакви други отношения. Думата му е закон и има моралната стойност на подписан договор. Такива хора не могат да си позволят да правят елементарни грешки в отношенията с околните. Ходилият на Божи гроб винаги се старае да бъде на висотата на положението и не си позволява да се излага с дребнавости, хитрини и некоректно отношение към хората, с които общува. Липсата на благороднически съсловие в нашето предосвобожденско общество извежда хаджиите до тази висока обществена позиция. Понеже ние, българите, сме лишени от съхранено дворянство, ролята на „синята кръв“ и на аристо-

[1] **Бакърджиева, Т**. Костаки Маринович (1829–1885). Хроника на един живот. Русе, 2007, с. 15.

кратичната прослойка през Възраждането много често се поема именно от такива личности. Те притежават високи морални и интелектуални качества и са уважавани еднакво както от масовия българин, така и от официалната власт. Именно в такава фамилна среда се ражда х. Иван(чо) х. Пенчович[2] и не е случайно, че през целия му живот, когато става дума за самата му личност, околните се обръщат към него дори само с титлата – Хаджията.

Може би тук е мястото да се направи нужното уточнение за двойното изписване на личното име на русенския възрожде-

[2] **Златарева, Г**. Васил Левски. Заблуди и истини. С., 2011, с. 83.

Феликс Каниц. Русе. Градът и пристанището
Научен архив на Българската академия на науките

нец х. Иван(чо) х. Пенчович. Основание за това ни дава фактът, че в редицата запазени в българските архиви негови писма личи собственоръчният му подпис с истинското име Иван. Това се забелязва в авторските му писания, датирани както от началото на 60-те години на XIX век, така и в периода след Освобождението[3]. В публичното пространство, в литературата, както и в редицата публикувани спомени на негови съвре-

[3] НБКМ–БИА, ф. 6, оп. 2, а.е. 20530–20559; ДА – Русе, ф. 43К, а.е. 8, л. 13–17; Църковен архив. Сборник документи. Т. 3. Съст. Д. Мишев. С., 1931, с. 87, 92, 98–100, 102; ЦДА, ф. 700К, оп. 1, а.е. 61, л. 2, 4.

Портрет на х. Величко х. Пенчович, баща на х. Ив. х. Пенчович. Художник Николай Павлович, ок. 1861–1863 г. ***Национална художествена галерия, инв. № II 112, маслени бои, платно, 77×59,5 см***

менници, той масово е наричан х. Иванчо х. Пенчович. Може би неговите съграждани и многобройните българи, с които поддържа връзка и кореспондира, са приели нарицателното умалително име Иванчо поради известното обстоятелство, че русенецът по характер е особено общителен, услужлив и приятелски настроен към хората, а те, чувствайки го близък до себе си, са се обръщали към личността му по този начин. С такова умалително име бил познат в обществото и неговият баща – х. Величко. На това обстоятелство за пръв път обръща внимание проф. Вера Бонева, която в обемистото си изследване за българското църковнонационално движение го назовава с истинското му име[4]. Допускането, че тази масова употреба на умалителни обръщения към бащата и сина х. Пенчович е плод на преднамерена надменност и пренебрежително отношение

[4] **Бонева, В.** Българското църковнонационално движение (1856–1870). В. Търново, 2010, с. 820.

към техните личностни качества е невярно, тъй като и двамата са популярни с тези си умалителни имена далече преди да станат обществено известни.

Бащата, х. Вели(ч)ко Пенчович (преди или ок. 1800–1859), е от най-изявените русенски личности от средата на XIX в. Името на неговата майка за съжаление остава неизвестно. Достъпните документи не посочват точната година на раждане на сина му х. Иван(чо). Различните източници визират широк диапазон от години, обхващащ периода 1820–1830 г.[5] Ако се съди обаче по записите в „нуфус дефтера“ (регистър на населението), разработен и попълван от османотурската администрация в Русе за християнското население на града през 1862 г., може да се установи, че въпросният х. Иван(чо) х. Величков през годината на обследване е на възраст 38 години. От тук с известна степен на сигурност може да се приеме, че той е роден в махалата Голям Варош на дунавския град през 1824 г[66].

Грамотният и авторитетен баща, х. Вели(ч)ко Пенчович, се издига до нивото на едър русенски търговец и повече от 40 години защитава позициите и интересите на българите в местния *Царски меджлис*[7]. Избран е за *един от коджа башиите* [старейшините – б.а.] *на русенските раи* още през 1817 г., а впоследствие и за „капуджибашия“[8] – пълномощник на ва-

---

[5] **Заимов, Ст.** Миналото. Очерки и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869–1877 г. С., 1983, с. 234; **Давидова, Е.** Пенчович, х. Иванчо х. Величков (Хадживеликов). – В: Кой кой е сред българите XV–XIX в. Ред. Илия Тодев. С., 2000, с. 214–215**; Бърчева, М., Ст. Йорданов.** Русенската хроника. Дати, събития и личности до средата на XX век. Русе, 2004, с. 39.

[6] **Бакърджиева, Т.** Българската общност в Русе през 60-те години на XIX век. Историко-демографско изследване. С., 1996, с. 64.

[7] Цариградски вестник, VII, № 337, 13 юли 1857, с. 132; **Кънчев, Кр., Й. Борисов.** 125 години Русенска община. Сборник документи. Русе, 1990, с. 61; **Бърчева, М., Ст. Йорданов**. Русенската хроника…, с. 50.

[8] **Бърчева, М., Ст. Йорданов.** Русенската хроника…, с. 38; Документи за българската история. Т. 3, ч. 1. Документи из турските държавни

лията. Ако се съди по сумите на събираните данъци, които се определят върху основа на имотното състояние на градското население от него време, ще се види, че най-голям е процентът на богатите българи от посочената махала Голям Варош, където извадката се оглавява от името на х. Вели(ч)ко и продължава с другите известни търговци Иван Мавриди, братя х. Петковичи, Величко Малков и Димитър Селвели[9]. Те обслужват със стоки и поддържат тесни връзки с почти всички пристанища по Долния Дунав, като се започне от Виена и се стигне до Тулча и Сулина, а от там по Черно море чак до Одеса и Цариград. Общуват и с редица търговци от Румънските княжества, Евлоги и Христо Георгиеви и др. Старият х. Пенчович притежава и хан в русенската махала Варош – т.нар. Хаджи Величковия хан.

Бащата е интелигентен, национално ориентиран и поддържа отношение с голям брой изявени представители на все още крехката българска интелигенция. Интересува се и финансово подкрепя редица от появяващите се вече български издания, носещи обществено-политически и исторически характер. В писмото си до Раковски Анастас Гранитски го характеризира като *любороден наш български доброжелател* и го поставя редом с имената на Димитър Тошков *калоферец*, братя Христо и Никола Тъпчилещови, Стоян Чалъков от Копривщица, д-р Стоян Чомаков в Пловдив и др[10]. Финансира отпечатването на „опасната“ книга на Раковски „Горски пътник“ както и брошурата на Гранитски „Истинний глас на България…“, изобличаваща някои действия на Александър Екзарх. Русенските търговци Иван Мавриди и х. Атанас Петкович в приложения към писмото си от 27 април

архиви (1564–1872). Ред. Панчо Дорев. С., 1940, с. 352. Титлата „Капуджи башия“ се дава на представител на създадения след 1864 г. Областен съвет на вилаета. Той притежава позлатена сабя и богато украсена униформа, подобна на висшите органи на властта.

[9] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 13, л. 1–166; **Велики, К.** За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – ИПр, 1959, № 6, с. 64, 70–71, 73.

[10] Архив Георги Стойков Раковски (АГСР). Т. 2. Писма до Раковски (1841–1860). С., 1957, с. 112.

1857 г до автора на „Пътника“ списък на неговите спомоществователи в градовете от Северна България, към групата абонати от Русе, причисляват и името на х. Вели(ч)ко Пенчович[11]. През периода 1844–1845 г. той става и основен разпространител на „Любословието“ на Константин Фотинов и негов настоятел за Русе и Свищов[12]. През 1841 г. съдружниците в общата търговски фирма х. Вели(ч)ко Пенчович и х. Атанас Петкович подпасят на султан Абдул Меджид молба за строеж на ново българско училище[13]. Малко преди да почине, застаряващият и уморен нотабил подава оставка от членството си в местния меджлис и през юни 1857 г.. отстъпва своето място на Иван Мавриди. По този повод русенци, оценявайки неговите заслуги, му отправят благодарствен адрес, завършващ с думите: … *нашият съгражданин е един от редките ония българи, които много години верно са послужили на отечеството си и най-паче във времена и обстоятелства бурни, каквито били преминалите,* а неговото … *име и след смъртта ще остане в сърдцата на русчуклийците навсегда написано*[14]. Тази смяна на българските представители в меджлиса тогава временно не успява да се осъществи поради нежеланието на Мавриди да поеме отговорното задължение. Х. Вели(ч)ко продължава още за известен период да изпълнява своето представителство в него, *докле се нареди чинний негов наместник*[15]. Две години по-късно вестник „България“ съобщава за смъртта на *русенския градоначалник – Величко Пенчьов*, както и за произнесената по този случай надгробна реч от учителя Параскев Дамянов[16].

---

[11] (АГСР). Т. 2., с. 177.

[12] Архив на Константин Фотинов. Т. 1. С., 2004, с. 266, 267, 277.

[13] **Бърчева, М., Ст. Йорданов.** Русенската хроника…, с. 43; **Димитрова, М., Ст. Йорданов.** Лицата на Русе от I-ви до средата на XX век. Русе, 2011, с. 274.

[14] Цариградски вестник, VII, № 337, 13 юли 1857, с. 132.

[15] Пак там, № 341, 10 авг. 1857, с. 4.

[16] България, I, № 22, 22 авг. 1859, с. 3; **Стоянов, М.** Българска възрожденска книжнина. Т. 2. С., 1959, с. 554.

Наличните запазени документи не дават задоволителна информация за началното развитие на х. Иван(чо) х. Пенчович. Ранните години на бъдещия обществен деец преминават в Русе в посещения на местните училища. Може да се приеме, че за времето си те осигуряват достатъчно добра образователна подготовка, щото поотрасналият вече младеж, отивайки във Франция, с нея може спокойно да постъпи в един от парижките университети и да следва престижните за времето си правни науки. Това са годините 1841–1845 г. В този период френската столица става притегателен център за обучението и специализацията на редица български младежи. Там учат Александър Екзарх, племенниците на Никола Пиколо – бъдещите лекари Петър Протич и Димитър Кирович, братът на последния – правистът Теохар Кирович, приел фамилното име на вуйчо си и известен впоследствие като Теохар Савов Пиколо, младежите Георги Атанасович и Стоян Чомаков. През Париж минават в различни периоди и се застояват по-продължително и българските книжовници Никола Пиколо, Петър Берон, Иван Селимински, Гаврил Кръстевич, Никола и Александър Богориди[17]. Младежите бързо попиват активизираните в навечерието на революцията от 1848 година прогресивни идеи на френските интелектуални среди и остават за през целия си следващ съзнателен живот поддръжници и пропагандатори на френската култура.

В Париж за кратко време пребивава и бъдещият управител на Дунавския вилает и по-късно велик везир на империята – Мидхат паша. Известна част от авторите, изследващи биографиите на х. Иван(чо) х. Пенчович и Мидхат паша, твърдят, че двамата младежи се познават още от детските им години в Русе и че тяхната връзка продължава по време на следването им в Париж,

[17] **Коледаров, П.** Неизвестни писма на д-р Никола С. Пиколо до д-р Петър Протич. – В: Д-р Никола С. Пиколо. Изследвания и нови материали по случай 100 г. от смъртта му (1865–1965). С., 1968, с. 280; **Богданов, Ив.** Д-р Никола Пиколо. Биография. С., 1972, с. 15; **Планински, Н.** Черти от живота на Александър Екзарх. Сливен, 1884, с. 5–6.

където учат заедно по едно и също време[18]. Действително те са почти връстници. Пашата е само две години по-възрастен. Посоченото твърдение обаче не отговаря на истината, защото според монография за живота на турския реформатор, написана от неговия син Али Хайдар Мидхат, валията не е роден в Русчук, а в Цариград, където след години завършва специалното държавно училище „Диванъ Хумаюн Калеми“[19], подготвящо бъдещите висши чиновници на империята. Според цитирания автор няма данни пашата да е бил в детството си продължително време в Русе, както и да е следвал във френската столица. Напротив, в монографията се съобщава, че той действително е ходил в Париж, но това става чувствително по-късно, през 1858 г., а престоят му там се ограничава само в рамките на няколко месеца – от лятото до края на посочената година. Целта на тогавашното му посещение е запознаване с държавното устройство и културата на Франция[20]. Оказва се, че бъдещото приятелство, което с годините прераства в близко сътрудничество, начева когато Мидхат е вече областен управител в дунавския град, а х. Иван(чо) х. Пенчович е просперираш търговец в него. В един от своите публикувани очерци Пандели Кисимов описва разказания от самия х. Пенчович епизод за отношенията на валията с русенския търговец, отнасящ се именно до началото на тяхната връзка[21]. Това описание навежда на мисълта, че тя действително започва едва през средата на 60-те години в Русе, а не по-рано, както се твърди от редица негови биографи.

---

[18] **Заимов, Ст.** Миналото…, с. 234; **Давидова, Е.** Пенчович, х. Иванчо х. Величков (Хаджиеликов)…, с. 214; **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2 (1881–1884). С., 1995, с. 415–417.

[19] **Midchat, A. H.** Midchat Pasa. Sa vie et son œuvre. Paris, 1908, p. 1; **Бакърджиева, Т.** На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822–1884). Русе, 2009, с. 28.

[20] **Baikal, B. S.** Midchat Pasa. Ankara, 1964, p. 1; **Плетньов, Г.** Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994, с. 9–10; **Бакърджиева, Т**. На крачка…, с. 40.

[21] **Кисимов, П**. Исторически работи. Мидхат паша. Първий турски реформатор. – Българска сбирка (Пловдив), VIII, 1900, № 9, с. 804–806.

Изобщо Париж и Лондон през 30-те и 40-те години на XIX в. стават притегателен център за обучение както на известна част от бъдещата българска интелигенция, така и на редица турски образовани дейци, които, повлияни от политико-икономическите идеи и основните институционални модели на развитите западни общества, се опитват по-късно частично да ги приложат в управлението на Османската държава. Турските дейци, преминали през френските учебни заведения и приели културата на тази страна, стават членове на Османското правителство. Това са личности, излизащи предимно от висшите среди на империята. Те се превръщат в основни привърженици на Танзимата и бъдещи проводници на младотурските реформистки идеи. Османският посланик в Париж през 1838–1840 г., Ахмед Фехти паша, става министър на търговията в правителството на Решид паша, а когато същият е свален от поста велик везир на империята (1839–1841), през 1840–1844 г. заема бившия му пост на посланик във френската столица. Али паша, заместник-министър на външните работи при Решид паша, преди да получи министерския си пост, е посланик в Лондон през 1841–1844 г.. Бъдещият посланик в Лондон и впоследствие велик везир Мехмед Кабразлъ паша през 1840 г. е офицер в кавалерията на френската армия. Всички те са френски възпитаници и остават и занапред хора с прозападно виждане и култура[22]. Точно в тази активна среда се развива и младият х. Иван(чо) х. Пенчович. Този културен модел се запечатва трайно в неговото съзнание и ще остане водещ в схващанията и сетнешните му действия до заника на живота му.

Завърнал се в родния град след продължителен престой в Париж, поради липса на друго по-престижно поприще, х. Иван(чо) х. Пенчович, независимо от високото си образование, се включва в търговската дейност на своя баща. Общува с неговите кон-

[22] **Vapereau, Aug.** Dictionnaire biographique des contemporaines. Paris [1860–1870]; **Gustav, M.** Dictionnaire universel des contemporaines; http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k242377; **Воалери, П.** Между два свята. Българите в Румелия XVIII–XIX в. С., 2005, с. 167–170.

Х. Адлар. Русе през XIX в.
Централен държавен архив, колекция „Симеон Симов“

трагенти, пръснати както на север от река Дунав – Букурещ и цяла Румъния, така и със северните български градове – Търново, Шумен, Свищов, Враца, Видин, Варна и Силистра. В Русе се поддържат активни съвместни търговски действия с другите едри русенски търговци – братята х. Петкович, Матео Кличан, Иван Мавриди. Съдружникът в общата фирма „Кличан, Пенчович и Син“, Матео Кличан, е син на австрийския поданик Лука Кличан, който едновременно е и кехая на генерал-губернатора на областта[23]. През 1856–1857 г. русенската фирма активно работи при много добри условия – 50 на 50 процента дялово участие с Христо Тъпчилещов от Цариград. Тя доставя в кантората му в Балкапан хан краве масло, което по-късно той продава из големия град. Това е единственият случай, когато Тъпчилещов

[23] НБКМ–БИА, ф. 6, а.е. I 20560, I 20561; **Бакърджиева, Т.** Българската общност …, с. 75, 193.

има равноправен съдружник в Русе. Впоследствие търговията с тази стока представлява интерес само за русенеца, докато Тъпчилещов я пласира срещу комисиона в столицата и Анадола[24]. За известен период х. Иван(чо) х. Пенчович е в съдружество както с фирмата на бъдещия белгийски консул в Русе Матео Кличан, така и с тази на х. Атанас Петкович.

От друга страна, бащата х. Вели(ч)ко Пенчович и Мавриди предприемат често общи операции, както в сферата на търговията, така и в редица чисто финансови дейности, свързани със събирането на данъци от населението и на хавалети (официални постановления, връчвани на служебни лица за събиране на трудно възстановими средства) по плащанията на други търговци. През 1859 г. фирмата на Кличан и х. Пенчович с цариградското посредничество на Христо Тъпчилещов откупува събирането на данъците в селищата от Ломската кааза[25]. Тази тяхна дейност продължава и в следващите години. За извършването на подобни операции на 8 януари 1862 г. х. Иван(чо) х. Пенчович подписва *съгласително* – договор със селяните от с. Садина от *Кара Ломската кааза*[26], а през 1866 г. отново в Ломско откупува десятъка на зърнените храни в съдружие със самия Христо Тъпчилещов, цариградския търговец Константин Добрович и свищовлията Никола Цвяткоолу за обща сума 1 280 000 гроша, с дял от 10 на сто[27]. С негово посредничество събраните в натура зърнени храни се продават в Браила чрез комисионера Артин Сиринян[28], а печалбите от операциите съвсем не са незначителни.

---

[24] **Давидова, Е.** Русчук през погледа на търговеца Христо П. Тъпчилещов. – Алманах за историята на Русе. Т. 1. Русе, 1996, с. 83–85.

[25] **Янева, Св.** Българи-откупвачи на данъци във фискалната система на Османската империя. Към историята на българския делови и социален елит през XIX в. С., 2011, с. 137.

[26] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 11, л. 9.

[27] **Давидова, Е.** Търговски капитал и откупуване на данъци в Османската империя през третата четвърт на XIX в. – ИПр, 2007, № 3–4, с. 67–68; **Янева, Св.** Българи-откупвачи…, с. 113.

[28] **Давидова, Е.** Търговски капитал…, с. 67; **Янева, Св.** Българи-откупвачи…, с. 215.

Портрет съпругата на х. Ив. х. Пенчович – Анастасия (Дамата с колието)
Художник: Николай Павлович
ок. 1863–1865 г.
Национална художествена галерия, маслени бои, платно, 25,5×94,5 см

От този период – 1846 г., датира и запознанството на представителния русенец с красивата млада и интелигентна търновка Анастасия Йоан Мавриди. Бащата на бъдещата невяста е роднина на русенския приятел на х. Вели(ч)ко – Иван Мавриди, а по известно стечение на обстоятелствата е и почти негов съименник. Така той става и близък на стария Пенчович. Много е вероятно връзката между сина на русенския нотабил и девойката да тръгва именно по тази линия. Младоженката Анастасия на свой ред по майчина линия произхожда от един от най-старите и авторитетни търновски родове, този на Сава х. Илия Казанлъклъоглу и Теодора Буюклуоглу, от който произлиза и известният български възрожденец, елинист и книжовник Никола Пиколо. Някои автори считат, че неговото начало иде далеч от средновековието и е естествено продължение на оцеляла от превра-

ностите на съдбата стара българска аристократична фамилия[29]. Такава е и общоприетата практика измежду по-заможните български семейства. По този начин те избират и жених за порасналата вече дъщеря.

От друга страна, кандидатът за момата съвсем не е непознат на семейството. Нейните братовчеди, Теохар Пиколо и Димитър Кирович, както и вуйчо ѝ, Петър Протич, го познават още от далечна Франция, като членове на българската колония. Самият Теохар Пиколо за известно време работи дори като сътрудник в турското дипломатическо агентство в Париж, така че е абсолютно невъзможно Иван(чо) х. Пенчович да не е достатъчно известен на братовчедите на бъдещата булка.

Скоро, още през същата година, последва и венчавката на младите и сродяването на двете лични фамилии от Русе и Търново. Младата булка е добре образована за времето си и притежава особено очарование. Красивата и нежна Анастасия с поведението, културата и външния си вид скоро превзема сърцата на русенското общество и става негова емблематична фигура. От този брак в следващите години се раждат и децата – синът Величко (1847). и дъщерята Ефросина (около 1852–1853)[30]. Години по-късно, когато на 9 февруари 1867 г. смъртта преждевременно я застига съвсем млада – на 35 години, скръбта на русенци е голяма и неподправена. Вестник „Дунав“, по начало контролиран от властта областен официоз, публикува главно различни правителствени документи. По страниците му трудно може да се намери някакво съобщение, свързано с живота на българите в този град, но тогава в специално каре отразява всенародното изпращане на починалата тяхна любимка. Тържественото погребение става на 10 февруари с.г. и е съпроводено от специална

[29] **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX в. В. Търново, 2000, с. 183.

[30] **Марков, И**. Родовата плетеница между две възрожденски фамилии. – Изв. РИМ – Русе, 14, 2011, с. 348–358.

музикална банда. Присъстват всички ученици от вилаетското училище „Ислях хане“ и цялото градско духовенство[31].

Скоро след завръщането си от Париж образованият млад човек е привлечен и в обществения живот на града. Стоян Заимов в своите спомени го описва като … *тънък, висок, строен, хубавец – нос орлов клюн, очи гриви, бузи бели-червени, по темперамент сангвиник; стриже се, бръсне се и се носи по пашовски; до известна степен надменен, недостъпен за българите от средна ръка, а пред силните на деня извънмерно приказлив и подлизурлив… Свободно владее езиците френски, гръцки и турски, а български говори с някакъв френско-турски акцент; сладкодумен е, начетен е със светско-френската литература; приятен събеседник*…[32]

От приходно-разходната книга на русенската църква „Св. Троица“ се вижда, че в периода 1847–1852 г. х. Иван(чо) х. Пенчович на няколко пъти я подпомага с доста големи суми (веднъж 4 596 и втори път 17 645 гроша) и поема нейните основни разходи, отнесени преди всичко до плащане заплатите на учителите даскал Параскев Дамянов и Кориди, закупуване на различни *школски книги*, провеждане на Великденските празници и разни други начинания[33]. През 1858 г. подпомага финансово *народното училище в Русчук*[34], а през следващата година – октомври 1859 г., когато Българската църква в Цариград започва кампания по събиране на средства за построяване на църквата в имперската столица, той участва с немалкото дарение от 1 000 гроша[35]. Като член на ръководството на църковната община той, заедно с х. Атанас Петкович, Иван Мавриди и Трифон Стойчев пишат писмо до Найден Геров с молба за съдействие по усвоява-

---

[31] Дунав (Русчук), II, № 150, 12 февр. 1867, с. 299; **Радкова, Р**. Посмъртни материали за българските възрожденски дейци. Т. 1. С., 2003, с. 184–185.

[32] **Заимов, Ст**. Миналото…, с. 234.

[33] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 3, л. 11, 18.

[34] Пак там, а.е. 10, л. 29.

[35] Пак там, а.е. 10, л. 1–2.

нето на средствата от завещанието на Ангел Хаджиоглу за българските училища в Русе възлизащо на 20 000 сребърни рубли[36].

Х. Иван(чо) х. Пенчович е избиран многократно за член на ръководството на Русенската църковна община. В продължение на дълги години той е попечител на Русенското училище и се занимава с осигуряване на средствата за неговата издръжка[37]. В изготвения от общоградското събрание на 23 октомври 1861 г. протокол при проведения избор той отново е определен за един от *попечители*[те – б.а.] *и ръководители*[те – б.а.] *на обществените български и народни работи*[38]. В следващите години х. Пенчович е сред най-дейните сътрудници на това ръководство. Той е инициатор на редица постъпки пред българския нотабил в Букурещ Евлоги Георгиев с молба за съдействие пред румънските власти и тамошната руска дипломатическа мисия за оползотворяване средствата от даренията на починалите Александър х. Русет и Ангел Хаджиоглу, направени от тях за развитието на училищата в дунавския град[39]. По време на една от търговските си обиколки на южноруските градове х. Иван(чо) специално отива в Кишинев, за да уреди юридическите въпроси по възстановяване на взетите от П. Сабуджев пари на *Народното училище* в Русе, възлизащи на близо 12 000 гроша. В архива на русенската църковна община е запазен препис от специално писмо, което нейното ръководство му изпраща с молба за намеса и съдействие по усвояването на тези невъзстановени средства[40].

---

[36] Документи за българската история. Т. 1. Архив на Найден Геров (1860–1870). Ред. Т. Панчев и М. Г. Попруженко. С., 1931, с. 123–124.

[37] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 101, л. 7.

[38] Църковен архив, год. I–II, кн. 1–2, Документи. Състав. Д. Мишев. С., 1924–1925, с. 65; **Кънчев, Кр., Й. Борисов**. 125 години Русенска община…, с. 95.

[39] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 44, 49; **Sahara,Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community during the Tanzimat. Document from a Register of the Bulgarian Society in Ruse (1860–1872), p. 138–139, 149–150.

[40] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 27; **Sahara, Tetsuya**. An Eastern Orthodox Community…, p. 106.

Младият деен русенец е привлечен и за член на местния меджлис като представител на българското население. Това става още през 1852 г.[41] По предложение на силистренския валия Ариф паша (Русчук става вилаетски център след 1865 г.) през ноември 1854 г. *той бива удостоен с титлата капуджи башия* [пълномощник на валията – б.а.] с право *да присъствува на официалните празници и церемонии, заедно с другите притежаващи титли лица в тая страна, като си приготви и облича подходящата за титлата униформа подобно на другите, както и да му се оказват и заставят и другите да му оказват нужното уважение и почести*…[42]

Като признание за неговата активна дейност в местния меджлис русенският управител изпраща през юли 1862 г. писмо до същия силистренски валия, с което предлага на своето височайше началство х. Иван(чо) х. Пенчович да бъде награден с орден за проявената лоялност с мотив, че той … *писмено Ви съобщил добити от него сведения за предполагаеми намерения на някои бунтовници*[43]. Писмото не конкретизира какви са тези сведения и за кои бунтовници се отнасят, но това дава основание на известни български историци да квалифицират постъпката му като сервилна към властта и предателска спрямо българите[44]. В достатъчно подробно описаната в историческата литература хроника на българските революционни прояви за въпросната 1862 г. има данни единствено за организираната от Георги Раковски в Белград Първа българска легия. Ако свържем тази информация с посочената въоръжена акция, можем да предположим, че вероятно в това *писмено сведение* става дума за разпространяващите се по това време слухове за нейното формиране или евентуално до такива, отнасящи се за някои неизвестни нейни участници. Х. Иван(чо) и другите цариградски и букурещки български нота-

---

[41] **Иречек, К**. Български дневник. Т. 2, с. 415–417.

[42] Документи за българската история. Т. 3, ч. 1, с. 352.

[43] Пак там, с. 438.

[44] **Косев, Д**. Петко Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност. С., 1986, с. 87, бел. 291.

били винаги са смятали, че основната причина за подбуждането и създаването на това военно формирование трябва да се търси изцяло в сръбската страна. Това негово мнение и отрицателно отношение към Сърбия се запазва трайно през годините, за да се прояви отново във времето, предшестващо софийския процес на участниците в обира при Арабаконак. Иначе младият русенски интелигент има подчертано национално самосъзнание, запознат е с идеите и изданията на Раковски и едно такова елементарно злословие трудно би могло да бъде обяснено. Като доказателство в подкрепа на това говори и фактът, че Хаджията през 1857 г. става спомоществовател на опасния за властта „Горски пътник“[45], а в периода 1860–1862 г. е абонат за цялото течение на вестник „Дунавски лебед“[46]. Наистина никой от сетнешните анализатори на това събитие не свързва конкретно тези неизяснени сведения с посочената Белградска легия. Напълно е възможно те да се отнасят до други местни, трудно доказуеми и незначителни за нашата национална кауза прояви, за които липсват дори преки доказателства, на чието основание сега без наличието на документално защитени мотиви да товарим неговата личност с посочените негативни квалификации. По тази и редица други подобни причини, когато става дума за х. Иван(чо) х. Пенчович, нашите изследователи, за да подкрепят в разработките си своето отрицателно отношение към този възрожденски деец, като че ли винаги се стремят да издирят и да акцентират именно на такива твърдения със съмнителна аргументация.

Изобщо х. Иван(чо) Пенчович, както и другите крупни личности на нашето Възраждане като братята Тъпчилещови, братята Георгиеви, Гаврил Кръстевич и техните обкръжения, като убедени еволюционисти категорично не одобряват революцион-

---

[45] АГСР. Т. 2, с. 177. Писмо на Ив. Мавриди и Бр. Петкович – Русе до Г. С. Раковски, 27 апр. 1857 г.

[46] Пак там, с. 836. Писмо от Иван Мавриди и Петър С. Златов – Русе до Г. С. Раковски, 25 дек. 1860 г.; **Мирчева, К.** Русчук и българският емигрантски печат – 60–70-те години на XIX в. – Алманах за историята на Русе. Т. 1. Русе, 1996, с. 93–196.

ните методи за решаването на българския въпрос. Това се отнася и до преминаването на четите на Филип Тотю и Панайот Хитов през 1867 и 1868 г. Смятат ги за инспирирани от външни на нашия народ влияния и среди, които по тяхна преценка не са в състояние да постигнат някакъв сериозен резултат, а само компрометират добрата представа за българите пред турското правителство и вредят на усилията за налагане признаването на самостоятелна българска църква. Те считат, че за легитимирането на българската нация трябва преди всичко да се извоюва духовната църковна свобода, като най-напред се премахне хегемонията на Цариградската гръцка патриаршия, а едва след това да се мисли за някакво друго крайно политическо решение. Това обаче не пречи х. Пенчович в определени моменти да застава твърдо в защита на своите сънародници, осъдени по политически причини и изпратени на заточение в далечна Мала Азия и лежащи в турските затвори.

През 1864 г. х. Иван(чо) търси съдействие и изпраща на авторитетния си цариградски контрагент Христо Тъпчилещов *арзухали от Систоф* с молба да ги връчи на великия везир за освобождението на заточения учител Тодор Хрулев[47]. Не му е безразлична и съдбата на свищовските съзаклятници, заточени след минаването на четите на войводите Филип Тотю и Панайот Хитов в далечен Диарбекир. За освобождаването или поне за облекчаването на тяхното положение действа основно с легални средства – подаване на прошения и употреба на лични връзки.

В архива на Христо Тъпчилещов има редица запазени писма, разменени между двамата с х. Иван(чо), в които проличава активната роля на русенския му приятел по решаването на тази трудна задача[48]. В писмо от 17 май 1867 г. до цариградския нота-

---

[47] **Давидова, Е.** Братя Христо и Никола Тъпчилещови. – В: Кой кой е сред българите XV–XIX в. …, с. 270–272; **Янева, Св.** Българи-откупвачи…, с. 331–332.

[48] **Давидова, Е**. Пенчович, х. Иванчо х. Величков. – В: Кой кой е сред българите XV–XIX в. …, с. 214–215; НБКМ–БИА, ф. 6, а.е. I А 8990, л. 271–272.

бил той пише:… *за заточените момчета хоратувах ресидентно с пашата, на що ходили из пътеките на Балкана. … пашата се пази да ни даде някакъв отговор или ще отхвърли за по-нататък да си даде мнението. Бъдете спокойни, че на първо благовремие ще го наумя, но за малко дине трябва да почакат…*[49] За своя защита авторът съзнателно разполага текста на тази информация в средата на писмото, като я вмъква между различни други търговски сведения. Това е направено с цел, ако то случайно попадне в чужди ръце или у хора на властта, непросветеният четец да бъде поставен в неведение. Във връзка с направените от русенеца постъпки, месец по късно в обратно писмо от 27 август 1867 г. той отново осведомява Тъпчилещов, че … *колкото за искането ви, посочено в писмото ви от 21 августа, то е изпълнено съвършенно и опрощаването на заточениците е вече отишло в адрезът и вий ако е възможно можете да ги известите (самите тях и майките на осъдените) за тая новина…*[50] Х. Пенчович пише вече в качеството си на член на Държавния съвет, като посочва за собствен адрес Високата порта – Цариград, т.е. той и от това място и на този висок пост не престава да използва своите връзки и възможности за облекчаване страданията и за освобождаване попадналите в турските затвори българи. В отговор на последното самият Тъпчилещов на 26 септември 1867 г. го информира, че … *майките на заточените ваши съотечественици в Диарбекир, днес тръгват за градът ви. Техните синове, ако и да се опростиха тука от правителството…*, все още не са освободени. Цариградският нотабил съветва своя русенски кореспондент да се потруди и помоли отново Мидхат паша … *да пише тука да ги освободят и щом пише явете ми, за да подбутвам тези да се доведат по-скоро…*[51] Малко по-късно в друго писмо до русенските си приятели х. Пенчович ще се опита да успокои загрижените родители на осъдените с думите:

---

[49] НБКМ–БИА, ф. 6, а.е. I А 3704.

[50] Пак там, а.е. I А 3731.

[51] Пак там, а.е. I А 8991, л. 326 – из копирната книга с изходящата кореспонденция на Тъпчилещов за 1867 г.

… Колкото за нашите съграждани в Диар бекир ази на заминување на Мидхат паша дадохме една бележка, защото той ще замине днес чрез Диар бекир и ще стои тамо няколко дена, да са разговаря с тамошния Валия за да ги отърве, до днес няма известие, че и стигнал там Мидхат паша, защо е далеч място, мисля, че няма да забрави, ази няма да престана да са силя за освобождението им. Успокойте родителите…[52] Застъпва се пред русенския валия и за изпратения на заточение в Анкара свищовски учител Васил Манчов, арестуван във връзка с преминаването на четата на Филип Тотю. Успява и да го освободи[53]. Пак благодарение на „връзките“ на х. Иван(чо) е освободен и Христо х. Гюрович, един от пълномощниците по завещанието на Авксентий Велешки, даден под съд от неговите наследниците.

Интересен епизод от миналото на доосвобожденско Русе е бунтът на местното българско население срещу омразния гръцки владика Синесий през 1864 г.. Изпратеният от Цариградската патриаршия алчен и неприятен архипастир се държи арогантно със своите пасоми, лакейничи в отношенията си с властта и, ненаситен по природа, използва всякакви средства, доноси и интриги, за да изстисква все повече средства за собствено обогатяване. Русчук в това време съвсем не прилича на гърчеещите се други българска градове като Велико Търново, Пловдив и Варна, където увлечението по гръцката култура и образование е успяло да пусне дълбоки корени. В Русе гърците не са много, а българите, познавайки коварството им, се отнасят към тях с омраза и пренебрежение. През въпросната зима търпението на русенци се изчерпва и на 17 януари разгневените ученици от Класното българско училище заедно с младите чирачета от занаятчийските работилници нападат дома на владиката, изхвърлят вещите му в заснежения двор и събарят сградата, служеща за

---

[52] НБКМ–БИА, ф. 6, а.е. I А 8991, л. 326.

[53] **Възвъзова-Каратеодорова, К.** Из архива на Хр. Тъпчилещов в БИА – ф. 6 „Търговска къща Хр. П. Тъпчилещов“ в Цариград. – Обзор на архивните фондове в БИА. Кн. I, с. 59.

негова резиденция. След оплакването на гърка властта се намесва и арестува участвалите в погрома младежи. Още същият ден пред конака на валията заедно с майките на затворените деца се събират недоволни граждани и с викове заплашват, че няма да се разотидат, докато местният управител не освободи задържаните. В митинга на недоволните се включват и първенците на града х. Атанас х. Петкович, х. Иван(чо) х. Пенчович, Иван Мавриди, Тодор Марков, Димитър Селвелията, както и техните съпруги и съгражданки – х. Стоянка Марчева (Маркова), София Казмова, Руска Симеонова, Марийка Георги Малчова. Те настоятелно поставят пред местния управител Абдул Рахман паша исканията на българското население за незабавно освобождаване на затворените. Тълпата е така разярена, че има опасност инцидентът да прерасне в сериозно сблъкновение с органите на властта. Под натиска на събралото се множество и исканията на русенските нотабили валията отстъпва и децата биват освободени. Брожението продължава и на следващия ден, когато недоволните граждани изпращат протестна телеграма до Великия везир с молба за спешно разрешаване на случая в тяхна полза[54]. Прави впечатление, че имената на оглавилите недоволството русенски граждани са пряко свързани със семейството на х. Иван(чо) х. Пенчович. Х. Атанас и Иван Мавриди в различни години съдружничат на фамилията в търговската ѝ дейност. Иван Мавриди е сродник на родителите на търновската му съпруга Анастасия. „Големия Димитър“ – Димитър Селвелията е съпруг на сестрата на х. Иван(чо) – Мария, а Тодор Марков – на сестрата на неговата съпруга – Ефросина, по баща Йоан Мавриди. Колкото до ръководителката на събралите се жени пред конака и бъдеща активистка на русенското женско движение в града, х. Стоянка х. Марчева (Маркова), тя е по-малката му сестра – съпругата на Димитър х. Марчев (Марков).

---

[54] ДА – Русе, ф. 59К, оп. 1, а.е. 139, л. 88–90; **х. Костов, М.** Из миналото на Русе. Русе, 1931, с. 5–6; **Обретенов, Н**. Спомени за българските въстания. С., 1983, с. 72; **Симеонов, С**. Русе в миналото и днес. Русе, 1929, с. 35–39.

Портрет на х. Ив. х. Пенчович с роднини (ок. 1892–1893 г.)
седнали от ляво на дясно:
– х. Стоянка х. Величкова х. Пенчова (х. Дим. Маркова) – сестра
– вероятно майката х. Пенчович
– х. Ив. х. Пенчович.
прави от ляво на дясно:
– Мария х. Димитър Маркова (Константин Доганова) дъщеря на х. Стоянка х. Маркова
– Мария х. Величкова х. Пенчович (Димитър Селвели) – сестра
– Славка д–р Константин Бонева – внучка
– Ефросина х. Ив. х. Пенчович (д–р Константин Бонева) – дъщеря
– неизвестно лице – прислужница
Личен архив Борис Тодоров

Независимо от продължителните жалби, отправяни от Синесий към властите и настоятелните му искания да бъде възстановен на поста като духовен началник на русенци, както и да бъдат изпълнени претенциите му към християнското население в града и му бъде заплатена полагащата се владичина за бъдещ

период от три години напред, това не става. Многолюдното русенско общество изготвя изложение с протестен адрес срещу действията на валията Ариф паша, който е склонен да отстъпи на гръцкия владика. Членовете на *Русчушкото общество* изготвят писмена жалба с искания до правителството, подписана от х. Иван(чо) х. Пенчович, Симеон Златов, Костаки Маринович и още 367 подписа и 2 000 печата на други граждани. Изпращат я до българските представители в Цариград Никола Тъпчилещов, х. Николи Минчооглу, Димитър Гешооглу и д-р Стоян Чомаков, с молба да я представят на Високата порта и потърсят съдействие за отстраняването на корумпирания владика и неговия турски защитник – русенския управител[55].

Едновременно с освобождаването си от Синесий, местното гражданство се събира на общо събрание и избира 15 души попечители измежду най-представителните личности в града. Групата на избраниците, наречена *Почитаемо народно българско общество*, се води от х. Иван(чо) х. Пенчович. Протоколът от събранието е подписан от общо 35 русенци, там се посочва, че … *от днес занапред ви даваме неограничената сила да действувате…* за решаването на … *всички граждански интереси*[56].

Въпреки всичко, властта си отмъщава за непокорството на русенци, като арестува и изпраща на тригодишно заточение в Сивас – Мала Азия, най-екзалтирания участник в тези събития – Симеон Златов. Членовете на общината и местното духовенство отправят отново писмена молба до Христо Тъпчилещов да помогне за уреждане освобождаването на нещастника. На първо място сред подписалите русенци личи този на х. Иван(чо)[57]. След дълго настояване и общите усилия на местните първенци

---

[55] НБКМ–БИА, II А 1547; Българска пчела (Браила), № 36, 31 ян. 1864; **Сиромахова, Ж.** Русе през възраждането. Русе, 1997, с. 126–127.

[56] НБКМ–БИА, II В 5881; **Мишев, Д.** Първи законодателни събори за устроение на българските църковни общини. – Църковен архив, год. I–II, кн. 1–2, с. 65–66.

[57] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 30, л. 6; ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 52**; Sahara,Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community…., p. 153–154.

и цариградските авторитети, заточеникът е помилван и той се завръща при своите близки.

Денят 8 октомври 1864 г. е знаменателен и съдбоносен за бъдещето развитие на дунавския град. На тази дата турското правителство обявява със закон новото административно деление на страната. Създава си т. нар. Дунавска област – „Туна вилает“ със седалище град Русчук. Няколко дена по-късно, на 26 същия месец официално е определен нейният управител. За генерал-губернатор на вилаета е назначен младият, интелигентен и амбициозен турски реформатор Мидхат паша. От този момент нататък животът в „заспалия“, тънещ в ориенталска летаргия град, коренно се променя. Като вилаетски център на една от най-големите по територия области в европейската част на империята, Русе бързо сменя своя облик. Новият енергичен управител още с пристигането си предприема многостранни реформи както в системата на администрирането, така и във всички останали сфери на обществения живот на областта – законодателство, транспорт, пътна инфраструктура, търговия, здравеопазване, образование. За целта Мидхат паша не привлича за свои сътрудници обичайните *еничари, кърджалии или молли и софти*, а съвсем нови лица – администратори, архитекти, инженери, лекари, аптекари, агрономи – изобщо хора с европейско образование[58]. Дружбата на тези хора с по-събудените и интелигентни българи се обръща полека-лека в приятелство. В непринудените разговори между тях започва да се обсъжда нерядко и наболелият за населението въпрос за даване политическа свобода на българите под някаква приемлива и за двете страни форма.

В желанието си да повиши авторитета на управлението и да промени отношението на чуждите наблюдатели към закостенялото верско господство, налагано от векове над коренното християнско население в Европейска Турция, може би за пръв път в историята на империята управителят включва в екипа си и българи. Той всъщност ги поставя на периферни длъжности

[58] **Попов, Ст.** Спомени от Мидхатпашово време. – Дунавска правда (Русе), № 269, 17 ноем. 1968, с. 2; № 271, 20 ноем. 1968.

в своята администрация, но посоченият факт му дава основание да се представи пред пребиваващата в Русчук европейска дипломация като лоялен към „раята“, модерно мислещ държавник. Тази нова философия на управлението преследва и другата скрита цел – българите да бъдат приобщени към официалната власт на държавата. За негови помощници са привлечени няколко българи измежду русенските първенци – х. Иван(чо) х. Пенчович, Петраки Златов, Тодор Марков, Андон Саров (Сяров), видният еленчанин Юрдан Тодоров, бъдещият защитник на Ботевите четници пред турския съд, видинчанинът Илия Цанов, софийският нотабил х. Мано Стоянов и др. – като … *моавини, назначени с царски берати, носещи специална униформа, награди и калъчка*… [моавин – тур.ез. – помощник на околийски управител – б.а.][59]. По този повод тогавашният руски консул в Русе Алексей Сученков в своя доклад от 23 май/4 юни 1867 г. до посланика в Цариград посочва, че в българското участие във вилаетската управа участва и … *одного из самых приближенных к Мидхаду-паши чорбаджи именем Хаджи Иванчо* [х. Пенчович – б.а.]*, который по своему положению пользуется значительным влиянием на народ…*[60]

Когато се правят опити да се осъзнае какви са били възможностите за обществена реализация на малцината завършили в странство и завърнали се в родината образовани българи, с прискърбие се установява, че на местна почва те могат да станат единствено или търговци, или „даскали“ с незавидна, материално необезпечена съдба, или евентуално чиновници към някоя турска администрация, и то задължително на постове от по-ниските нива на властта. Като турски чиновници всеки от тях често получава противоречиви оценки от съвременниците си. Спомените и архивите сочат, че в съзнанието на мнозина от тогавашните българи за тези наши сънародници, поставени на

---

[59] **Попов, Ст**. Каналите през Дунав. – Дунавска правда (Русе), № 267, 15 ноем. 1968, с. 2.

[60] Русия и българското националноосвободително движение 1856–1876. Документи и материали. Т. 3. С., 2002, с. 16–17.

турска служба, е достатъчен дори само този факт, за да станат те повод на съмнения относно националните им чувства. *Ако не е турско ухо, ще го държат ли на служба*? Такава е логиката и такива са разбиранията на повечето българи през това време, независимо от факта, че веднъж инкорпорирани към тези местни административни органи, те, от своя страна, имат обаче също немалки заслуги за утвърждаването на българщината през Възраждането. Ако всичко това бъде осмислено, при тяхното конкретно анализиране е нужно добре да бъдат отчетени тогавашните им възможности. Налага се анализаторите да бъдат снизходителни в оценките си към тези интелигентни наши сънародници, които при всички обстоятелства, в условията на верски ориентираната държава, запазват българската си идентичност и независимо от „вързаните ръце“ по своему помагат и участват в утвърждаването на националната кауза. *Ако искаме да сполучим нещо за народа си, трябва да имаме наши хора близо до правителството*, споделя Иларион Макариополски пред д-р Христо Стамболски[61]. При такива обстоятелства тези издигнати българи напълно неоправдано и неоснователно биват квалифицирани с пренебрежителното прозвище „туркофили“ и носят петното на неуважение от потомците.

Една от първите свързани с административното управление задачи, които Мидхат си поставя в своята работа, е включването в меджлиса (областния съвет) на представители на различните обитаващи Дунавската област етноси. За да улесни контакта си с населението, той задължава всеки един от тях спешно да създаде своя самостоятелна община със свое избрано ръководство, което да застъпва неговите духовни и представителни нужди. Още същата година на специално общоградско събрание се взема решение да се създаде в Русе Българска църковно-народна община. Определя се и група измежду по-образованите граждани за изготвяне на нейния устройствен правилник, по който тя да действа занапред. Един от най-активните ѝ членове се оказва

[61] **Стамболски, Хр.** Автобиография, дневници, спомени (1852–1879). Откъси. С., 1972, с. 55.

х. Иван(чо) х. Пенчович. Той притежава необходимата за това юридическа култура, благодарение на което става и основна фигура при уточняване на окончателния му текст. В друго подобно събрание на 6 февруари 1865 г. изготвеният от групата проектоустав е подложен на разискване. Още същият ден новият документ е приет с пълно болшинство. Първият лежащ под основната част подпис във водения протокол е този на х. Иван(чо). Следват подписите на всички останали одобряващи устава 70 други русенски граждани[62]. Месец по-късно, на 1 март 1865 г., в стаята на църковния метох на трето поредно заседание българската общност избира и членовете от управата на Русенската община. Изготвеният протокол показва, че за член на ръководството на общината на първо място с 42 гласа „за“ и 4 „против“ отново е избран х. Иван(чо) х. Пенчович[63]. Всички останали членове са добре познатите вече граждани – избраният като представител на църквата за председател протосингел Нил Д. Изворов, гражданите Симеон Златов, Евстати Цонков (Цанков), Костаки Маринович, Костаки Динолов и др. В спомените си за това знаменателно събитие изстрадалият Ботев четник Никола Обретенов посочва, че русенската община … *била съставена от най-интелигентните граждани*, сред които също цитира и името на х. Пенчович[64]. Изобщо прави впечатление, че когато говори за самия Хаджия, неговият съвременник и виден революционер никога не се обръща в записките си към личността му с някакви обидни и отрицателни квалификации. А как би могло и да стане това, когато самият х. Иван(чо), вече в качеството на член на Държавния съвет, многократно е молен и се застъп-

---

[62] Църковен архив, год. I–II, кн. 1–2, с. 66–70; **Кънчев, Кр., Й. Борисов.** 125 години Русенска община…, с. 117; **Попов, Н.** Описание на Русчук за време от 1860–1879 г. Русе, 1928, с. 29–30.

[63] Църковен архив, год. I–II, кн. 1–2, с. 71–72; **Кънчев, Кр., Й. Борисов.** 125 години Русенска община…, с. 121.

[64] **Обретенов, Н.** Спомени за българските въстания…, с. 84; **Йорданов, Ст., Т. Бакърджиева.** Подбрани извори за историята на гр. Русе и Русенския край (II–XIX в.). Т. 1. Русе, 1999, с. 179.

Групов портрет на семействата на Константин и Никола Доганови
Исторически музей – Русе
Братовчеди на Любен и Петко Каравелови (ок. 1890 г.),
прави:
в ляво Константин и в дясно Никола Доганови
седнали:
– Мария (Мариола) х. Димитър Маркова, съпруга на Константин Доганов, племеница на х. Ив. Пенчович
– х. Стоянка х. Димитър Маркова, сестра на х. Ив. Пенчович
в средата
– Тодора Осикова Доганова, майка на братята Доганови от Копривщица
– Стоянка Маринчева – съпруга на Никола Доганов

ва за облекчаване положението на осъдените като политически затворници братя Обретенови[65]. През 1872 г., когато на път за София заедно с другите членове на назначената за разследване

[65] НБКМ–БИА II В 393, II В 398; **Бакърджиева, Т**. Шепот от далечна Акия. Ангел Обретенов 1841–1894. Русе, 2008, с. 57, 100, 117.

обира в Арабаконашкия проход специална следствена комисия минават през Русе, х. Иван(чо) х. Пенчович научава, че учителят Никола Доганов е арестуван по донос и предстои съденето и отвеждането му в Цариград, той се застъпва пред местните власти и осигурява неговото освобождаване[66]. Копривщенецът Никола Доганов е първи братовчед на един от най-непримиримите противници на х. Пенчович – редактора на букурещкия български вестник „Свобода“ – Любен Каравелов. По неведомите пътища на съдбата обаче братът на освободения учител – Константин Доганов, сам той приятел на Левски и заточеник за революционна дейност в Мала Азия, малко по-късно се жени за дъщерята на х. Иван(чо)вата сестра Стоянка х. Маркова (Марчова) – Мария. Тогава Любен с жена си Наталия Каравелова стават кръстници на младоженците. Този на пръв поглед незначителен факт иде да покаже, че независимо от разнопосочните си представи за бъдещето на България, двамата враждуващи именити възрожденски дейци имат чисто българско самосъзнание и спокойно сродяват своите семейства.

Новият валия Мидхат паша в никакъв случай не избира хората от своето обкръжение само по симпатия, елементарна препоръка или по материален статус. Подхожда съвсем внимателно към всеки избор. Отчитайки образованието, културата и личните качества на кандидата, той често подлага на специални проверки лицата, подбирани за членове на неговия екип. Изпитва лоялността им и особено държи на техния морал. Пандели (Пантелей) Кисимов, който приживе е достатъчно близък на х. Иван(чо) х. Пенчович, в своите „Исторически работи“ споделя любопитен епизод на подобен изпит. С пристигането си в Русе Мидхат интуитивно се сближава х. Пенчович и двамата, като франкофони, често водят лични разговори. Това става известно на русенското население. Като използва тази връзка… *Един ден дойде при мене някой кандидат за служба (казваше*

---

[66] Българско национално-революционно движение. Чуждестранни документи. Т. 2. 1872–1874. С., 1992, с. 290. Доклад на Ал. Мошнин – Русе до граф Н. П. Игнатиев – Цариград, 9/21 дек. 1872 г.

и името му)… – спомня си в разговор с Хаджията Кисимов, … *и ме моли да ходатайствувам пред валията, да го назначи мюдюрин за едно вакантно място и с молбата наедно сложи ми един фишек – 50 лири. Изобличих го, и место да взема рушвета му, но и пак подействувах, та му се даде някоя служба. Подир някоя година, сам Мидхат паша ми каза, че тия 50 лири той ги дал на просителя, нарочно за да ме изпита, дали съм рушветчия*[67]. На подобен изпит е бил подложен и бъдещият негов личен секретар – русенецът от хърватски произход Антон Кличан (т.нар. Васиф ефенди, родственик на съдружника на х. Пенчович – Матео Кличан). Верният помощник неизменно следва валията във всички следващи години до смъртта му, както във време на издигането на турския държавник, така и при слизането му от власт. В издадените на френски език негови спомени той подробно описва начина, по-който бива избран за този пост и изпитанието, на което бил подложен[68]. Васиф ефенди продължава да бъде секретар и съветник на Мидхат паша и когато той става велик везир. Години по-късно, когато реформаторът изпада в немилост и бива заточен (1876–1878), личният сътрудник се самозаточава с него по собствено желание.

В периода между октомври 1864 г., датата на пристигане на новоназначения валия в Русе, и 24 февруари 1868 г., когато той е освободен като управител на Дунавска област и изтеглен за председател на Държавния съвет в Цариград[69], х. Иван(чо) х. Пенчович заема редица постове в областните институции. Спечелил благоволението на валията, русенецът бързо се издига в структурите на местната власт. В 1866 г. той, заедно с Юрданчо ефенди – Йордан Тодоров от Елена, и Михалаки ефенди (търновския учител Никола Михайловски) е избран за член на Общия вилаетски съвет „Идире меджлеси“ – отначало само като член, а впоследствие (началото на 1867 г.) и като председател на

[67] **Кисимов, П.** Исторически работи. Мидхат паша…, с. 804–806.

[68] **Clician, A. (Vassif effendi).** Son altesse Midhat-pacha: grand vizir. Paris, 1909, p. 1–19.

[69] **Бакърджиева, Т.** На крачка…, с. 145.

Търговския съд в Дунавска област[70]. Успоредно с тези длъжности той оглавява и *Средоточния* търговски съвет на областта[71]. Активността му като председател в този Търговски съвет е оценена и бива награден с орден чин втори от втори клас[72]. Запазено е едно протоколно решение на областния съвет от 22 април 1866 г., което се отнася до построяването на нови и ремонта на старите пътища във вилаета. В подписите на протокола като член на административния съвет фигурира и името на х. Иван(чо) х. Пенчович[73]. От друга страна, като председател на този съвет той изпълнява и различни поръчки, свързани с юридическото осигуряване на ресора. Когато през 1866 г. русенският учител и преводач в редакцията на в. „Дунав“ Иван Чорапчиев издава в превод от турски „Царски наказателен законник“, на първата страница на изданието е отбелязано, че преводът е прегледан и одобрен от х. Иван(чо) ефенди, заедно с колегите му Юрданчо и Михалаки ефенди – всички *членове на Идире меджлеси и на Търговския съвет*, и разрешен за печат лично от Мидхат паша[74].

През май 1868 г. х. Иван(чо) х. Пенчович е избран за член на Държавния съвет в Цариград. Само двама са българите, които представляват своите сънародници във висшата държавна власт – х. Пенчович в основния законодателен орган на империята и Гаврил Кръстевич – като член на Висшия съвет на правосъдието[75]. Тяхното назначение идва и се приема като следствие от издигането на Мидхат паша за председател на Държавния съвет. През следващата година той е преизбран за член на този законотворчески орган и във връзка с това е награден, като *се възвиси на чинът „Уля“ от II клас*[76]. Русенци си спомнят, че

---

[70] НБКМ–БИА, ф. 136 Стати Попов, II В 1042, л. 6.

[71] Дунав (Русчук), IV, № 271, 10 май 1868.

[72] Дунав (Русчук), III, № 161, 22 март 1867.

[73] Документи за българската история. Т. 3, ч. 1, с. 452–453.

[74] **Стоянов, М**. Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957, с. 375.

[75] Македония (Цариград), II, № 23, 4 май 1867; № 26, 25 май 1867.

[76] Пак там, № 22, 27 апр. 1868, с. 4; Дунав (Русчук), IV, № 271, 10 май 1868.

когато … *Мидхат бе повикан в Цариград за министър. … Заедно с него си заминаха и по-голяма част от приближените му хора, които заемаха видни служби в града, в това число и неговите помощници-българи – моавини: х. Иван(чо) Пенчович, Петър Златов и Илия Цанов, които след падането на Мидхат в немилост, се завърнаха в Русе…*[77]

Мидхат паша, наред с редицата преобразования, обхващащи почти всички сфери на обществения живот на вилаета, предприема и прословутата и много неприятна за нас, българите, реформа на съществуващата дотогава образователна система. В стремежа си да „османизира“ областта, той включва и реформирането на системата за управление на училищата. Идеята му е да слее българските и турските училища под единен орган на управление, подчинен на турското правителство, като за целта учреди във вилаета едно тяло от инспектори, които да се назначават от него и да зависят от местната власт[78]. С нейното узаконяване управителят смята и да неутрализира до голяма степен нарастващото руско влияние сред местното християнско население. Инициативата за това преустройство е единствено на самия валия, но не той е автор на идеята. Подобна система за управление на учебните заведения съществува от години в развитите западноевропейски страни. Такава система се създава и в свободна България в годините непосредствено след Освобождението, като продължава да функционира и в нашето съвремие. С този вид организация на образованието той се запознава за пръв път във Франция по време на европейската си обиколка през 1858 г. Тя му прави особено впечатление и, разсъждавайки в тази посока, той намира, че в модифициран вид може да бъде приложена и в имперска Турция. Тук тя би била и от полза на официалната власт. Така в своето начинание пашата само заимства тази идея. За нейното осъществяване Мидхат търси съмишленици, които да го подкрепят. Намира ги основно из средите на

[77] **Попов, Ст.** Спомени от Мидхатпашово време. – Дунавска правда (Русе), № 269, 17 ноем. 1968, с. 2; № 271, 20 ноем. 1968.

[78] **Икономов, Т**. Мемоари. С., 1973, с. 96–98.

бившите възпитаници на френските учебни заведения, служещи както в областната администрация, така и сред хора извън нея. Интересно е съвпадението, че всички българи, които той приобщава към идеята, са завършили своето образование във френскоговорещите страни. Това са търновският учител Тодор Шишков, русенският моавин от местния меджлис х. Иван(чо) х. Пенчович, д-р Стоян Чомаков от Пловдив, униатът, свързан с френските католически среди Драган Цанков и почитателят на френската култура, преводач, московски филолог и брат на Иларион Макариополски – Никола Михайловски. Те не са случайно подбрани личности от малочислената тогава българска интелигенция. Интересно, че това обстоятелство като че ли е убягнало от вниманието на нашите изследователи, защото то не е особено маркирано в иначе обемистата литература по въпроса. Може би единствен проф. Николай Генчев споменава косвено за това съвпадение, като цитира докладите на френския консул Шефер от октомври 1867 г. до централата му в Париж, засягащи разглежданата реформа[79]. За реализацията на своя почин Мидхат паша натоварва сътрудника си х. Иван(чо) х. Пенчович да подготви юридически издържан проект на наредба за управление на училищата. Назначава и двамата правителствени училищни инспектори на българските училища – Никола Михайловски и Тодор Шишков[80]. Валията определя и състава на специална комисия за разучаване и приемане на проекта, в която освен 12 души турци от неговото обкръжение са включени също и 8 българи, сред тях х. Пенчович, Драган Цанков, д-р Чомаков, дори и епископ Иларион Макариополски. Проектът за тази наредба е обнародван в издавания в Цариград от Никола Генович български вестник

[79] **Генчев, Н. Ф**ранция и българското духовно възраждане. С., 1979, с. 235–236.

[80] **Икономов, Т.** Мемоари…, с. 96–98; **Карапетров, П.** Сбирка от статии. Няколко думи за известния Мидхат паша и опитването му да потурчи българските училища. С., 1898, с. 322–326; Българска сбирка (Пловдив), V, 1898, № 1, с. 58–61.

„Турция“[81], както и в излизащия и списван от полските емигранти в имперската столица на френски език в. „Turquie“. В същия период българският вестник „Время“ съобщава, че и двете цитирани публикации са изготвени по изпратени от х. Иван(чо) х. Пенчович писма и публикува техни извадки[82].

Комисията, разглеждаща проекта, се събира многократно, но не успява да вземе крайно решение по неговото приемане. Основните причини за това са, че инициативата на валията е посрещната „на нож“ както от българските интелектуални среди, така и от влиятелните турски органи на властта. Българите, познавайки турския манталитет, се страхуват от отоманизиране на българското образование и с основание протестират, като обявяват, че не ще приемат такава наредба. Турците, от своя страна, също са недоволни от факта, че турчета и българчета ще учат заедно в едно училище и се страхуват, че новите условия ще накърнят верския характер на тяхното образование. Налага се х. Иван(чо) х. Пенчович да обяснява във вестник „Turquie“, че … *Катехизисът ще бъди задължен за християните, както коранът за мюсюлманите…*, но това не успява да успокои недоволните страни. Българската интелигенция в Цариград също остро се обявява срещу приемането и внедряването на тази идея. Особено негативно настроен в това отношение е Тодор Бурмов. Тези настроения се предават и сред самите членове на комисията. Петър Карапетров, съвременник на описаните брожения пише, че … *българските комисари х. Иванчо и Цанков, насърчени отвсякъде и от общото мнение, са държаха доста добре*“[83]. Френският консул в Русе Шефер, който не остава безучастен и пряко следи развитието на въпроса, в доклада си до своето началство от 19 ноември 1867 г. съобщава, че в самата комисия се стигнало до остри пререкания и Мидхат паша не е успял да помири различните гледища. Въпреки внушенията на консула, русенецът Иван(чо) х. Пенчович застава начело на

---

[81] Турция (Цариград), II, № 38–39, 12 апр. 1866, с. 1.

[82] Время (Цариград), I, № 33, 26 март 1866, с. 4.

[83] **Икономов, Т.** Мемоари…, с. 96–98.

българската опозиция и, независимо че е един от авторите на проекта, в последния момент гласува срещу въвеждането на нежеланата реформа[84]. Проектът за образователната реформа се наблюдава внимателно и от руския консул в града Алексей Сученков. В своя специален доклад от 26 ноем. 1867 до посланика си в Цариград той също описва съпротивата на българските среди и посочва затрудненията и компромисите, които валията е принуден да направи за евентуалното му приемане[85]. Подложено на такъв масиран отпор, начинанието на Мидхат паша се проваля. По този повод един от турските комисари Исмаил-Кемал бей в яда си се обръща към колегите си от меджлиса и заявява: … *Не е вината у вас, като осъждате опозицията на българите в този въпрос, а на прародителите ни, които оставили българите живи*[86]. Така проектът на валията за преустройство на образованието не се приема и българите до освобождението си през 1878 г. продължават да управляват самостоятелно своите училища.

Колкото до даваната от съвременниците оценка на тези събития, по отношение заслугите на участниците в посочената кампания и нейния краен резултат се забелязва, че тя е изцяло разнопосочна. Някои от тях, по-младите от поколението на Петър Берковски, оценяват ролята на х. Иван(чо) х. Пенчович като туркофилска и дори като предателска. Ако се вникне обаче във фактологията по развоя на борбата за неглижиране на турския проект, не би било редно х. Иван(ч)овата позиция да се разглежда едностранчиво като някакво национално предателство. Той сам обяснява мотивите за активното си участие в подготовката на този проект и признава: … *Правя го не по убеждение, а по политика, пък и предвиждам несполуката на тая реформа*[87]. В случая х. Пенчович и неговите съмишленици са действали според очакването, че българското учебно дело ще бъде матери-

[84] **Генчев, Н**. Франция и …, с. 235–236.

[85] Русия и българското…, Т. 3, с. 129.

[86] **Икономов, Т**. Мемоари…, с. 96–98.

[87] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 319.

ално подкрепено и ще получи прозападна, предимно профренска насока. Това негово намерение е в съзвучие със стремежа му за насочване на националното развитие към просперираща Европа, но, разбира се, в рамките на Османската империя[88].

Междувременно х. Иван(чо) х. Пенчович, независимо от участието си в областната администрация и Търговския съд, до самото си заминаване за Цариград, пък и след това, не престава да бъде един от най-дейните членове в ръководството на Русенската църковно-народна община. Неговото име фигурира в почти всички инициативи на общината. В русенското поделение на Държавните архиви са запазени огромен брой документи, които показват активната роля на Хаджията по управлението на тази първа местна институция. От тях можем да почерпим най-разнообразни сведения. Като се започне от въпросите, свързани с управлението на училищата и заплащането на учителите[89], до тези, третиращи финансовото състояние на общината и трудното събиране на дадени от нея парични заеми на частни лица, до постъпките за осигуряване постъпленията от цитираните вече дарения на видни българи[90], до изпращането на младежи да се учат в Цариград и странство и определяне помощите за тяхната издръжка[91], до въпросите за осигуряване разрешение и събиране на средства за построяване на нова църква в русенската махала Варош[92] и в Цариград, за да се стигне дори до гласуване на

---

[88] **Димитров, А**. Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. С., 1987, с. 208.

[89] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 75, 85, 89, 99–100, 103; **Sahara,Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community…, p. 203–204, 225–226, 234–235, 257–258, 265–266.

[90] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 91, 100, 102; **Sahara,Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community…, p. 240–241, 259–260, 262.

[91] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 2, а.е. 1, л. 76; **Плетньов, Г.** Чорбаджиите в българската национална революция. С., 1993, с. 34; **Кънчев, Кр, Й. Борисов.** 125 години Русенска община…, с. 154, 166.

[92] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 85–86, 92–93; **Sahara, Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community…, p. 227–228, 244–245.

парични помощи и защита на изпаднали в беда сънародници[93]. Към тях трябва да се прибавят и редицата писма на русенската община, адресирани до цариградските духовни водачи, отнасящи се до борбата за автономна българска църква. Във всички описани документи на едно от челните места изпъква подписът на х. Иван(чо) х. Пенчович[94].

От своя страна, в посочения период русенският търговец като обществено и частно лице поддържа голяма по обем писмена кореспонденция както с редица свои колеги в страната, така и с голям брой известни български интелигенти и църковнонародни дейци. Освен с владиците Иларион Макариополски и Доротей Софийски[95], с цитираните вече цариградски нотабили Тъпчилещови, д-р Чомаков и Гешови, х. Пенчович поддържа връзки с руския консул в Пловдив Найден Геров, който дори лично му гостува в Русе[96], с едрите врачански търговци Хаджитошеви[97], видния възрожденски художник Николай Павлович в Свищов и Търново[98], д-р Васил Берон в Търново и Котел[99], х. Господин Славов в Стара Загора и редица други. Твърде жалко, че водената през 60-те години на по-миналия век голяма негова кореспонденция, свидетелство за пространната му дейност, не е запазена. В нашето съвремие тя би била безценен извор за българските изследователи с отговорите на доста неуточнени въпроси.

---

[93] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 30, л. 17, 118; а.е. 8, л. 6.

[94] Пак там, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 89–90; **Sahara, Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community…, p. 236–237.

[95] НБКМ–БИА, II А 24, л. 2; II А 25; Русия и българското…, с. 388. Доклад на А. Сученков – Русе до граф Н. П. Игнатиев – Цариград, 9 дек. 1868 г.

[96] Русия и българското…, с. 41. Доклад на А. Сученков – Русе до граф Н. П. Игнатиев – Цариград, 13/25 юни 1867 г.

[97] Семеен архив на Хаджитошеви (1827–1878). Т. 2. Враца, 2002, с. 328.

[98] Архив на Николай Павлович (1852–1894). С., 1980, с. 334, 336, 340.

[99] Пак там, с. 334, 340.

Пристигнал в Цариград като български представител в Държавния съвет, х. Иван(чо) не прекъсва връзки със своите съграждани. От обемистата кореспонденция с русенската община става ясно, че техният съгражданин използва всички познанства и контакти в тяхна полза. С негово съдействие по решение на правителството през 1868 г. са приети 20 българчета за обучение в Цариград на държавни разноски. По препоръка на Мидхат паша половината от тях са от различни градове на Дунавския вилает, като от Русе са избрани четирима младежи[100]. По този повод на 24 юли 1868 г., русенци благодарят на своя застъпник … *за тая прочее благодарна заслуга на ваше благородие… та можахме са удостои с по-голямо число ученици от другите градове*[101], а на друго място през ноември 1869 г. го молят да съдейства, щото младежът Петър Чернев да бъде записан в Робърт колеж на половин такса от 20 турски лири[102].

Пролетта на 1867 г., при преминаването си през България, сръбският княз Михаил Обренович за няколко дни отсяда в Русе. Мидхат паша му устройва тържествено посрещане. Покрай другите високи личности князът приема и депутация от видни българи. На 27 март представителите на русенската община х. Иван(чо) х. Пенчович, х. Атанас Петкович, х. Петър Петкович, Петър Бояджиев и Георги Малчоолу, се обръщат към него с молба за парично дарение за завършване на църквата в квартал Варош. Средствата на общината за тази цел са изчерпани, а събираните пожертвувания отиват изцяло за издръжка на народните училища. В чест на добрия прием високият гост обявява в края на срещата дарението си в размер на 100 дуката

---

[100] НБКМ–БИА, II В 2931. Писмо на Ив. х. Пенчович до българската община в Русе, 10 февр. 1868 г.; **Тафрова, М.** Танзиматът, вилаетската реформа и българите. Администрацията на Дунавския вилает (1864–1876). С., 2010, с. 164.

[101] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 2, а.е. 1, л. 67.

[102] Пак там, л. 345; **Тафрова, М**. Танзиматът…, с. 164.

за довършване на новата черква[103]. Хаджията участва и в други представителни срещи с коронованите особи, минаващи през град Русе. Две години по-късно, през есента на 1869 г., за официалното посрещане на австрийския император Франц Йосиф на русенското пристанище пристига правителствена делегация от Цариград, водена от великия везир Али (Аали) паша. Придружава го самият х. Иван(чо). Независимо от краткия престой, русенецът успява да се срещне със своите другари от църковната община и да сподели подробни сведения за хода на църковната борба[104].

През пролетта на 1868 г. х. Иван(чо) х. Пенчович е изтеглен в столицата и назначен за член на новосформирания Държавен съвет. 45-годишният Хаджия напуска родния си град, за да се завръща там само епизодично през следващите години. С това назначение завършва и русенският период от неговия живот. Връзката със съгражданите му обаче съвсем не се прекъсва. Тя продължава да бъде активна и занапред и трае чак до последните му дни.

---

[103] **Игнятович, Дж**. Любен Каравелов и сръбското общество. Ниш, 1969, с. 67–68.

[104] Право (Цариград), IV, № 35, 15 окт. 1869; Дунав (Русчук), V, № 419–421, 19 окт. 1869, 22 окт. 1869, с. 837, 839.

В ЦАРИГРАД.
БОРБИ ЗА ЦЪРКОВНА НЕЗАВИСИМОСТ

Делата, самите дела показват
кой какво е правил
като българин християнин
и като доброжелател на народа…
х. Ив. х. Пенчович
(в. „Македония“ – 11 юли 1872 г.)

С височайше разпореждане на султана в края на февруари 1868 г. русенският валия Мидхат паша е освободен от губернаторския пост на Дунавска област, а десетина дни по-късно, на 5 март с.г. е назначен за председател на новоизграждащия се Държавен съвет – т.нар. Шура-и-девлет[1]. С организирането на този нов орган на властта Високата порта цели да модернизира политическото управление на държавата, създавайки възможност да се доближи до това на съвременна Европа. Неговите автори, младотурски настроените ръководители на правителството, се стремят да разчупят верски закостенялата, консервативна монархическа система на империята и съгласно своите разбирания и интереси да създадат условия за установяване елементи на демократичност при нейното упражняване. По своята същност този политически акт в действителност представлява истинска вътрешна революция за страната. В компетенцията на новия съвет влизат въпроси, свързани със законодателната дейност, уреждаща всичките сфери на управлението. В него освен правното решаване на задачи от военно, гражданско и финансово естество се приемат и нормативи, определящи стопанските и

[1] **Стамболски, Хр.** Автобиография, дневници, спомени (1852–1879). Откъси. С., 1972, с. 317; **Бакърджиева, Т.** На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822–1884). Русе, 2009, с. 54.

образователни сектори на държавата. По този начин Съветът добива вида на малък парламент, в който участват председател, секретар и 41-ма членове, от тях 28 мюсюлмани, четирима гърци, един българин, четирима арменци католици, един арменец григорианец, един маронит и двама евреи. Турците отново са абсолютно мнозинство, обстоятелство, което по презумпция решава еднолично почти всички въпроси, свързани с интереса на техния етнос. Pro forma в него участват вече и представители на другите обитаващи страната народности. Няколкомилионното българско население е представено само от един-единствен член. Това е русенецът х. Иван(чо) х. Пенчович[2]. Тържественото откриване на съвета става на 10 май 1868 г.[3] Времето съвпада със Страстната седмица, предшестваща християнските великденски празници. Паралелно на Държавния съвет съгласно новата правителствена реформа се съставя Висш правосъден съвет (Диван-и-ахкям-и-адлие), в който освен 8-те турци членуват трима арменци, един грък и един българин. Българинът е роденият в Котел Гаврил Кръстевич.

Така за пръв път в своята история турската империя решава да привлече в своите висши органи на властта двама български представители[4]. И двамата наши сънародници са издигнати интелигентни мъже и, като френски възпитаници, с висока правна култура. Вероятно във времето, когато на върха на турската държава стоят получилите образованието си и свързани с модерна Франция висши турски сановници – Мехмед Емин Али (Аали) паша (1846–1871) и Фуад паша (1867–1871), този избор съвсем не е случаен. В нашата литература доминира твърдението, че издигането на х. Иван(чо) х. Пенчович се дължи изцяло на близостта му с русенския валия Мидхат паша, но е почти сигурно, че споменатите велик везир на държавата и неговият външен министър не биха предприели това назначение, ако той не беше от хората с подчертано европейско мислене и поведение. Много

---

[2] Дунав (Русчук), IV, № 271, 10 май 1868.

[3] **Бакърджиева, Т.** На крачка…, с. 160–161.

[4] **Стамболски, Хр**. Автобиография…, с. 317.

е вероятно Мидхат паша, който познава качествата на русенеца, да е предложил неговата кандидатура, но крайната дума за назначението му са имали само правителствените ръководители. Те не биха поставили на този пост човек с различни разбирания за развитието на обществото, на когото нямат нужното доверие. Това се потвърждава и от факта, че когато в началото на март следващата година Мидхат бива отстранен от председателството на Държавния съвет и е преместен като управител на Багдадския вилает, х. Пенчович остава на своята длъжност и продължава контактите си с правителството. Малко по-късно към двамата българи за член на Държавния съвет ще бъде издигнат и Георгаки Стоянович (Чалооглу) от Пловдив[5]. Тези трима души ще останат единствените представители на българския етнос във висшата имперска власт в продължение на почти цялото десетилетие до Освобождението. Привилегиите им са съществени, заплатите високи – 5 500 гроша, но и тримата не загубват българското си самосъзнание и участват активно в борбата за утвърждаване на националната кауза.

В самото начало пристигналият в столицата русенец х. Иван(чо) х. Пенчович не е особено известен на тамошната българска диаспора. Познават го само братята Тъпчилещови, с които той има активни финансови и кореспондентни връзки, владиката Иларион Макариополски и някои търговци, с които поддържа делови отношения. Неговото име се свързва основно с участието му в непопулярното правно оформяне на Мидхат-пашовата инициатива за сливане на българските и турските училища в Дунавския вилает, както и с публикуваните за тази цел негови писма във в. „Турция“ в нейна подкрепа. Тогава, осporвайки тезата му, Тодор Бурмов пише във в. „Време“: … *ний не знаем кой е този Иванчо х. Пенчович. „Тюрки“ го нарича почтен русчушки търговец. Името му показва, че той трябва да е някой българин*…[6] и ще го квалифицира в представата

[5] **Тодев, Ил.** Д-р Стоян Чомаков. Живот, дело, потомци (1819–1893). Т. 1, ч. 1. Изследвания. С., 2003, с. 129.

[6] Время, I, № 33, 26 март 1866.

си като туркофил. Година по-късно обаче двамата, като активни участници в националните борби за самостоятелна българска църква, ще работят заедно един до друг и в Църковно-народния събор ще защитават еднакви идеи и становища по изготвяне на устройствените документи на Българската екзархия. Д-р Стамболски твърди, че новият *мусташирин* [тур.ез. – съветник, член на съвета – б.а.] пристига в Цариград да заеме своята служба на 22 май 1868 г. Скоро след това живеещият там известен търговец и банкер Атанасаки Стоянович го представя на столичното българско общество. От срещата си цариградските българи остават с впечатлението, че у него има … *една любознателност, едно любопитство, съпроводени с практическа вещина и отправа на много държавни въпроси…* и стигат до констатацията, … *че х. Иванчо ще бъде полезен на българите в тия смътни времена…*[7]

Новодошлият бързо успява да се внедри във висшето общество на империята. Той борави едновременно с турски, гръцки и френски език и това обстоятелство му дава прекрасната възможност да общува свободно както с членовете на правителството, така и с установената в Цариград чуждестранна дипломация. Във времето, когато френският език е официален и задължителен за ползване в дипломатическите среди, Хаджията е на висотата на това изискване. Тези качества на младия чиновник правят впечатление и помагат за влизането му в обкръжението на великия везир Али паша и на преките му сътрудници. В тези най-високи нива на управление на консервативна Турция се общува свободно с езика на културна Европа. В следващите години връзката с великият везир ще добие особено значение за развитието на т.нар. Български въпрос. Х. Пенчович се среща тогава и с делегирания в столицата руски посланик граф Николай Игнатиев. Начинът на разговор и съвпадението на становищата по отношение развитието на процеса за утвърждаване на българската национална кауза му спечелват симпатията на видния руски дипломат. От този момент насетне двамата ще

[7] **Стамболски, Хр**. Автобиография…, с. 319.

поддържат пряка и косвена връзка във всички останали години до Освобождението. По препоръката на Игнатиев и на добронамерено настроения спрямо българите Али паша, х. Иван(чо) х. Пенчович ще участва в почти всички бъдещи комисии, третиращи църковните въпроси. Пак по предложение на графа той бива внедрен в обществото на нашите духовни пастири, за да се превърне в следващите години във важен посредник и основно предмостие между „българския духовен щаб“ и Високата порта и в неизменен участник в продължителните и изтощителни преговори с гръцката патриаршия в защита на българските интереси[8].

Лятото на 1868 г. бележи началото на нов период от биографията на х. Иван(чо) х. Пенчович, продължил без отклонения чак до Освобождението. Привлечен от духовните водачи на нацията, владиците Иларион Макариополски, Панарет и Паисий Пловдивски, 44-годишният вече русенец застава редом до най-изявените цариградски участници в борбите за извоюване независимостта на българската църква и за нейното освобождение от диктата на гръцката патриаршия – братята Христо и Никола Тъпчилещови, д-р Стоян Чомаков, х. Николи Минчооглу, Никола Михайловски, Георгаки (Георги) Стоянович Чалъков (Чалоглу), Димитър Гешов, Захари Гюров, Тодор Бурмов и Захари Струмски. От този момент нататък той ще олицетворява правата и ще бъде обратната връзка между този наш „духовен щаб“ и турското правителство и като негов основен парламентьор ще бъде едновременно човекът, който ще представя, защитава и уговаря решенията и интересите на българската църковна общност пред Али паша и висшите органи на властта.

След дълга и продължителна борба на 3 октомври 1868 г. българите получават два важни правителствени документа, представляващи проекта за създаване на независима българска църква[9]. Документите не легитимират окончателно свободния

---

[8] **Тодев, Ил.** Д-р Стоян Чомаков…, Т.1, ч. I, с. 129.

[9] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим (1816–1888). С., 1956, с. 268–269.

статут на нашата духовна йерархия от нейната подчиненост на Гръцката патриаршия, но все пак отразяват моментните желания на българите и трасират занапред действията им в тази посока. В тях се съдържат текстове, определящи важни положения при бъдещото установяване на църковната самостоятелност. Според тях българската църква трябва да се оформи като независим, отделен от гръцката Вселенска патриаршия църковен орган, ръководен от собствен синод, който избира сам, без чужда намеса, водачите на своите епархии – българските митрополити и епископи. Избраните духовни ръководители се утвърждават със специален берат на султана. Х. Иван(чо) х. Пенчович активно участва в преговорите по издаването на тези документи. Те са плод на многократните му разговори, проведени, от една страна, с Али паша и, от друга, с българските владици, в които се уточняват становищата по проблемния въпрос. Веднага след получаването на тези документи църковните дейци в Цариград ги отпечатват в няколко хиляди екземпляра и на 15 октомври 1868 г. изпращат в страната специално изготвената за случая брошура „Проекти от Императорското правителство за решението на Българският черковен въпрос“. Тя е публикувана на български, гръцки и турски. В нея освен текста на документите е включено и обръщение към българите християни[10].

Брошурата е последвана от адресираното до общините в страната и църковните български архиереи окръжно писмо, с което на 5 ноември 1868 г. цариградската „централа“ ги информира за успешния край на църковната борба. Писмото е подписано от владиците Иларион Макариополски, Панарет и Паисий Пловдивски и 9 мирски нейни членове. Сред подписите на челно място личи този на х. Пенчович. Фактически това са личностите, които в бъдеще през годините ще оформят общобългарското ръководство на църковното движение, а името на новодошлия русенец постоянно ще фигурира в този списък. За решаване на

[10] **Бурмов, Т.** Българо-гръцката църковна разпря. С., 1902, с. 37–38; **Бонева, В**. Българското църковнонационално движение (1856–1870). В. Търново, 2010, с. 820.

църковните дела се създава и Привременен смесен съвет, съставен от българските владици и издигнатите светски лица, между които фигурира и самият х. Иван(чо)[11]. В писмото малко пресилено се заявява, че националният църковен въпрос е окончателно завършен и във връзка с това се приканват останалите български владици на патриаршеска служба – Иларион Ловчански, Доротей Софийски и Антим Видински – да дойдат в Цариград, за да участват в уреждането на организационния статут на Българската църква[12].

В действителност посочените документи имат само хипотетичен, препоръчителен характер. Те не узаконяват решаването на църковния въпрос. Въпреки че това обстоятелство е известно на нашите цариградски първенци, с цел да се успокои вълнението в страната, църковните дейци без особено основание ги характеризират като окончателни. В архивите съществуват редица запазени писма от ноември 1868 г. на владиката Иларион Макариополски, х. Иван(чо) х. Пенчович, Никола Михайловски, д-р Чомаков, адресирани до техни приятели и съмишленици в центровете Пловдив, Търново и Русе, които илюстрират тази провеждана от тях линия на вдъхване надежда и упование в крайния успех на преследваната цел[13]. Пак по този повод няколко дни по-късно, на 24 ноември с.г., от Цариград към църковните общини в страната тръгва второ окръжно писмо. Преследвайки успокояване „духовете“ в Българско и в отговор на разбирането за оказаната подкрепа в борбата срещу диктата на гръцкото духовенство, нашите дейци наставляват своите сънародници и ги приканват да поддържат поведение на благодарност и лоялност към султана и неговото правителство. Препоръчва се българите да се „насладят“ на тази *неизменна радост* и на 6

---

[11] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 306–307.

[12] Пак там; **п. Георгиев, Й.** Материали по църковната борба. – Сб. НУ, 24, № 174, с. 70 и сл.

[13] Църковен архив. Сборник документи. Т. 3. Съст. Д. Мишев. С., 1931, с. 86–87; **Бонева, В.** Българското църковно-национално…, с. 821–822.

декември, Никулден, да я сведат в църквите до всички богомолци. Авторите на писмото са същите – Иларион Макариополски, х. Иван(чо) х. Пенчович и всички посочени[14].

Естествено Патриаршията, защитавайки привилегированото си положение на узаконен върховен духовен орган на българите, отхвърля проекта на правителството и започва яростна борба срещу неговото изпълнение. Великият везир Али паша, за да потуши гръцкото недоволство и едновременно да протака неговото внедряване, в началото на следващата година назначава смесена комисия, съставена от по трима българи и гърци, която да подготви нов, еднакво приемлив за двете конфронтиращи се страни проект. Българските представители са познатите членове на Държавния съвет х. Иван(чо) х. Пенчович и Георгаки Чалоглу, заедно с члена на Върховния съд Гаврил Кръстевич[15]. Смесената комисия под председателството на самия Али паша заседава цели 5 месеца – от края на януари до 27 май 1869 г. и завършва с представянето на окончателен проект. Работата върви трудно, с открито противодействие на двете страни. Патриархът отново не признава официалния характер на назначената без негово съгласие и съставена само от мирски лица правителствена комисия. Търсеното от Високата порта и руското посолство помирение между българи и гърци и този път не успява да се осъществи. Без да се прави повторение на подробно описаното в литературата съдържание на изготвения от комисията проект, се вижда, че редакцията му в почти всички нейни постановки удовлетворява желанията на българите. Става ясно, че нашите представители добре си вършат работата и ревностно защитават националните интереси. Според изготвения текст основно проблемен и за двете страни остава т.нар. член 10-и, който определя обхвата на действие и изрежда списъка на епархиите от диоцеза

[14] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 334.

[15] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 282; **Кирил, патриарх Български.** Граф Игнатиев и българският църковен въпрос. Изследвания и документи. Т. 1. С., 1958, с. 117; **Бурмов, Т**. Българо-гръцката …, с. 430.

на бъдещата българска екзархия[16]. Този член ще продължава да бъде оспорван и коментиран от българи и гърци и ще бъде още дълго време причина за забавяне крайното разрешаване на проблема.

Създаването на посочената комисия обаче се посреща неоднозначно от редица обществени кръгове в страната. Пловдивските гъркомани, в подкрепа на стремежа на Патриаршията да запази статуквото в отношенията си с българската църква, създават интриги срещу нашите представители и тамошните им защитници. До д-р Чомаков пристига информация, че в Пловдив се разпространява гъркомански донос, според който Георгаки Чалъков, Найден Геров, Йоаким Груев и х. Иван(чо) х. Пенчович са съставили опасен за държавата революционен комитет. С него те се стремят да предизвикат правителството да прекрати работата на комисията. Когато въпросният донос бил докладван на везира Али паша той с ехидна усмивка отговорил: … *чуден народ е той български, от взаимна ненавист ще се изяде помежду си*[17]. Русенци също недоволстват от назначението на комисията. В отговор на изпратената им по случая телеграма от х. Иван(чо) те препоръчват дейците в Цариград да проявяват по-голяма твърдост в отношенията си с гръцките владици. За целта молят Петко Славейков да обнародва в *най-ближния лист* на в. „Македония“ *туй наше писмо*, където описват смесените чувства предизвикани от съобщението на техния съгражданин, … *когато тогава се очакваше от столицата съвсем противното*[18].

---

[16] **Кирил, патриарх български.** Граф Игнатиев…, с. 120; **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 360.

[17] **Иванов, Ю.** Документи по Българското възраждане. – Сб. НУ, 3, 1905, с. 39–40; **Генчев, Н.** Възрожденският Пловдив – принос в българското духовно възраждане. С., 2007, с. 244.

[18] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 133; **Sahara,Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community during the Tanzimat. Document from a Register of the Bulgarian Society in Ruse (1860–1872), с. 355–356; Македония, III, № 30, 21 юни 1869.

Вестник „Македония“ публикува както писмото на русенци[19], така и крайно негативното отношение на Славейков спрямо работата на комисията. Налага се на 27 юни 1869 г х. Иван(чо) х. Пенчович да изпрати до съгражданите си ново писмо, където им препоръчва да не се доверяват на писанията във вестниците, защото … *вестникарите не могат да знаят същи*[нски – б.а.] *те действия* на българските представители в нея. Той успокоява приятелите си, че комисарите притежават … *такива чувства и желания, от каквито са въодушевени всички българи* и изпълняват задачата си съвестно, с което ги уверява, … *че колкото фази прие Въпросът откакто ази дойдох в столицата и колкото мъчнотии и упорства посрещна, аз не са оставих без да действам, за да си стигни нашия народ желанията*[20]. Писмо с подобно съдържание Хаджията изпраща и до *старейшинските Български съвети* в Едирне (Одрин), Сливен, Видин, Търново, Тулча, Варна, Ниш, София и Пловдив и съветва да не се предприемат крайни действия по места[21].

Независимо от служебните си и обществени ангажименти в Цариград, х. Иван(чо) х. Пенчович не прекъсва връзката си с русенци. В серия писма той ги информира подробно за хода на църковните дела и наставлява за тяхното поведение и действия[22]. Навсякъде обаче личи внимателният тон на убедения еволюционист за успокояване емоциите на неговите съграждани и вярата му, че с търпение и постоянство намиращият се във финалната си фаза български национален въпрос в скоро време ще бъде решен. Умолява своите приятели, че независимо от поста, който заема, …*да приемните изражения на согражденските ми чувства и дълбокото уважение към всичко що е народно*… и моли, … *колкото че не съм помежду ви, братските ви чувства*

---

[19] Македония, III, № 23, 26 апр. 1869, с. 86.

[20] ЦДА, ф. 1546К, оп. 1, а.е. 300, л. 4, 8–10; Църковен архив. Т. 3, с. 90–92; **Бонева, В.** Българското църковно-национално…, с. 872–874.

[21] Македония, III, № 23, 26 апр. 1869, с. 86.

[22] Църковен архив. Т. 3, с. 86–87, 90–92, 97–100; НБКМ–БИА, II В 11 36.

и съотечествената ви любов да ма има духом помежду ви[23]. Това в никакъв случай не са думи на отявлен туркофил.

През септември същата година във „Въпроса“ се намесва и руският посланик граф Игнатиев. След осъществени контакти с умереното крило на цариградските българи – владиците и мирските водачи – х. Пенчович, Чалоглу, Тъпчилещови и Кръстевич[24], в разговор с великия везир той изказва становището, че двустранната комисия не е изпълнила своето предназначение и острата конфронтация между враждуващите страни продължава[25]. Предизвикан, Али паша взема решение да повика … *българите да им съобщи фермана за решението на българския въпрос, който е основан и съставен връх решението на комисията*. На 20 септември трите български представители, х. Иван(чо), Чалоглу и Кръстевич, получават устно решението на везира и изричното му нареждане за *строго мълчание,* тъй като *предварителното съобщение, то* [ту – б.а.] *от едната, то* [ту – б.а.] *от другата страна, са зле тълкуват и донасват смущения*[26].

27 февруари 1870 г. Настъпва съдбовният за всички българи ден. Султан Абдул Азис подписва фермана за учредяването на самостоятелна българска църковна йерархия, действаща под формата на Екзархия. Немаловажна заслуга за издаването на този документ има и самият руски посланик в Цариград граф Игнатиев[27]. На следващия ден великият везир Али паша извиква при себе си членовете на двустранната българо-гръцка комисия, връчва им екземпляр от султанския ферман и нарежда да го предадат на духовните си началници за изпълнение. От българска страна присъстват само Кръстевич и х. Пенчович. Те приемат с

---

[23] Църковен архив. Т. 3, с. 86–87.

[24] Пак там, с. 495.

[25] Из архива на Найден Геров. Ред. Т. Панчев. Кн. 1. С., 1911, с. 610.

[26] **Ников, П**. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. С., 1971, с. 305; Из архива на Найден Геров…, Кн. 2, с. 748.

[27] **Кирил, патриарх Български.** Граф Игнатиев…, с. 299.

Иванчо х. Пенчович – член на Държавния съвет в Цариград. Ок. 1870 г. ***Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“***

разтреперани ръце дългоочаквания ферман и незабавно го отнасят в Ортакьой, където е седалището на владиците и Привременният съвет. По пътя Кръстевич се отбива за момент в редакцията на Славейковата „Македония“ и съобщава радостната вест[28]. В случая е интересно и съвпадението, че дългоочакваният ферман се появява на бял свят точно в навечерието на 1 000-годишнината от основаването на Българската православна църква (4 март 870 г.).Още на 2 март, само няколко дни по-късно, х. Иван(чо) ще се опита да зарадва съгражданите си, като ги информира подробно за станалото събитие: … *В събота ви телеграфирах, че него ден н.*[егово – б.а.] *вис.*[очество – б.а.] *Съдразаминът, като привика званично членовете на комисията, сиреч българи и гърци, яви ни благоволението на царя – дава на българите*

[28] Църковно-народният събор 1871 г. Документален сборник по случай 130-годишнината от Първия църковно-народен събор. С., 2001, с. 9.

отделно духовно управление…, и продължава … *Като издал 2 същи фермана, писани на мемврана, единио им го даде да го връчат на патрико, а другио вручи нам, като го прочети. Съдържанието на фермана, на когото препис ще имате, е удовлетворително за българите*[29]. В края на цитираното писмо посочва своята надежда за бъдещето и споделя за бликналото у него национално чувство: … *Ази съм в пълна надежда, чи наскоро българскио народ ща са предпочита в столицата и другаде от честното правителство … доста го показа правителството в решението на Вопросо като опозна отделно духовно управление българско. Патриарха и Синода му* [са – б.а.] *много огорчени, но правдата никога не се загубва макар и столетия да изминаха*. Писмото ясно показва, че той действително е тясно свързан със своите русенски съграждани и още в деня на връчването на документа ги известява за случилото се по телеграфа.

Новината се разпространява мълниеносно из цяло Българско. Народът ликува. Завършен е един от най-трудните етапи на борбата за утвърждаване на българската национална идентичност. Българите имат вече собствена призната екзархия. Следва обаче нелекият и продължителен период на нейното изграждане и утвърждаване. Буквално на следващия ден започват целенасочените действия в тази посока. На 13 март 1870 г. в Екзархийския дом в Ортакьой се провежда заседание. Избира се съставът на новия Привременен съвет, който ще трябва да свърши предстоящата огромна работа. Избраната десеторка съдържа почти същите членове. Това са Гаврил Кръстевич, х. Иван(чо) х. Пенчович, Георгаки Чалоглу, х. Николи Минчооглу, д-р Стоян Чомаков, д-р Христо Стамболски, Христо Тъпчилещов, Димитър Гешов, Стефан Камбуров и Велю Милошев, а те, заедно с петимата архиереи – Иларион Ловчански, Панарет Пловдивски, Паисий Пловдивски, Антим Видински и Иларион Макариополски, съставят Временния Свети синод. Те оформят ръководство-

[29] ЦДА, ф. 1546К, оп. 1, а.е. 300, л. 14–15; Църковен архив. Т. 3, с. 98–99; **Бонева, В.** Българското църковно-национално…, с. 1029–1030.

Къщата, подарена от княз Александър Богориди, преустроена в храм
Централен държавен архив

то на новосъздадената Българска екзархия, което има за задача да изработи нейния проектоустав[30]. На 30 март 1870 г. Али паша съобщава, че избраните лица са одобрени от султана и издава везирска заповед за тяхното утвърждаване[31]. Независимо от различните си виждания за характера и устройството на бъдещата духовна институция обаче, всички членове на съвета, без изключение, са обединени от бликналия всенароден патриоти-

[30] Църковно-народният събор…, с. 12–13.

[31] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 306–307; **Кирил, патриарх Български.** Граф Игнатиев…, с. 319–320; Църковно-народният събор…, с. 9.

зъм и от горещото желание на всички българи за окончателно и трайно решение на църковния въпрос.

Патриаршията остро реагира срещу законността на новоиздадения ферман. Докато българите празнуват изстраданата си победа, отношенията между нея и Портата стават особено напрегнати. Граф Игнатиев, който винаги преследва идеята за компромисно разбирателство между българската и гръцката църковни общности, продължава усилено да действа в това направление и след издаване на фермана. Под съвместния натиск на руския посланик и Али паша на 20 май 1870 г. Привременният съвет изпраща делегация за разговори с Патриаршията с цел сближаване на позициите и обсъждане на онези членове на фермана, които обвързват двете църкви. (3, 4, 6, 7, 8 и 9-и)[32]. В състава ѝ влизат отново Гаврил Кръстевич, х. Иван(чо) х. Пенчович, х. Николи и Георгаки Чалъков (Чалоглу)[33]. Независимо че патриархът предварително изказва съгласието си да приеме българските пратеници, поради демонстративната му неотстъпчивост срещата завършва без видим успех и не се стига до желаното споразумение[34]. Изобщо поредните опити на Игнатиев и везира за помирение между страните не завършват и в този случай. Двамата още дълго ще се стремят към преодоляване на обтегнатите отношения и занапред ще продължават да се надяват на дипломатичните качества на основните си избраници Кръстевич и х. Пенчевич. Година по-късно, отново с косвеното влияние на руския посланик, на 11 март 1871 г. Али паша за пореден път назначава и изпраща с подобна мисия двойката българи, но резултатът остава неизменен[35]. Преговорите се водят тайно, за да не попречат на заседанията на Църковно-народния

---

[32] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 400.

[33] **Кирил, патриарх Български**. Граф Игнатиев …, с. 136; Македония, IV, № 52, 23 май 1870; № 58, 15 юни 1870.

[34] **Пловдивски Кирил.** Натанаил – митрополит Охридски и Пловдивски (1820–1906). С., 1952, с. 283–286.

[35] Право, VI, № 7, 12 апр. 1871.

събор[36]. Парламентьорите и този път се оказват на висотата на положението и не отстъпват от защитата на националните интереси. Тези и много други подобни операции, осъществявани в следващите периоди, идат да покажат, че граф Игнатиев и х. Иван(чо) имат еднакво разбиране за еволюционното развитие на процесите и че ще продължават и занапред да разчитат на своето сътрудничество. Без излишно афиширане тази връзка ще се запази трайно до самото Освобождение.

Междувременно още от началото на 1870 г. сред членовете на Привременния съвет назрява идеята за свикване на Смесен народно-църковен събор. Спори се кой да бъде фактическият управляващ орган на църквата – съборът на владиците или този на новосъздаващия се народен събор. Х. Иван(чо) х. Пенчович предлага да се разграничат двете функции, като владиците се занимават с чисто църковните въпроси, а всички останали църковно-граждански въпроси да се решават от свикания събор. След разисквания по проблема с общо съгласие се приема предложението на русенеца[37].

През март 1870 г. х. Пенчович съобщава, че вече … *са отварят работи да са действува и почти катадневно стават собрания*[38]. Веднага след получаването на знаменателния ферман в заседанията на съвета възниква въпросът за изготвяне от българска страна на благодарствен адрес, който да се връчи лично на султана и великия везир Али паша. Предложението идва от председателстващия заседанията Иларион Ловчански. Определят се поименно и представителите, които ще подпишат адреса – петимата владици, д-р Чомаков, х. Пенчович, Кръстевич, Минчооглу, Чалооглу, Гешооглу, братята Христо и Никола Тъпчилещови, Михайловски и още няколко други цариградски българи от търговския и занаятчийския еснаф. Х. Пенчович предлага това да стане при специално посещение в дома на сад-

---

[36] **Кирил, патриарх Български.** Граф Игнатиев …, с. 150; Македония, V, № 15, 13 април 1871.

[37] Църковно-народният събор…, с. 47.

[38] Църковен архив. Т. 3, с. 99–100.

разамина [великият везир – б.а.], … *защото той там беше ни повикал*, когато е връчил фермана. Предложението се приема и се коментира размерът на бакшиша, както е прието в такива случаи да се дава от посетителите на по-нискостоящите служители на пашата. Коментира се и начинът на осигуряване разноските по този повод[39]. На 13 март 1870 г. се обсъжда и въпросът за състава на лицата, ангажирани с изготвянето на проектоустава за управление на Българската православна църква, който по становището на Кръстевич и х. Пенчович трябва да бъде потвърден със специален правителствен документ. Съставът се подлага на избор из между 30 предварително подготвени имена. Х. Иван(чо) х. Пенчович е избран с 29 гласа „за“, срещу 6 неодобряващи[40].

При започналите разисквания по текста на проектоустава остават без отговор няколко съществени въпроса – тези за пожизнеността или периодичната смяна на екзарха. Част от консервативните дейци като Кръстевич, Стамболски, х. Пенчович, Антим Видински и други, са склонни да приемат модерния принцип на съборност на църквата, но смятат, че пожизнеността на екзарха в усложнената многостепенна избирателна система дава гаранции за стабилност на църковната институция. Срещу тяхното мнение застават либералите, водени от д-р Чомаков[41].

На 15 март 1870 г. се обсъжда и въпросът за избор на наместник на бъдещия екзарх, лицето, което ще ръководи дейността по изготвяне проектоустава на църквата. В началото на заседанието Кръстевич предупреждава, че на основание оформилите се в съвета две предложения наместникът трябва да се избира или само от излъчената из средите му представителна комисия, или от целия му състав. Х. Иван(чо) х. Пенчович съобщава становището на министъра Али паша, като обяснява, че това действие не трябва да предизвиква Патриаршията и изказва мнението,

---

[39] Църковно-народният събор…, с. 55–56; Църковен архив. Т. 3, с. 99–100.

[40] Църковно-народният събор…, с. 63–68.

[41] Пак там…, с. 67; **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1. Българска Екзархия 1870–1879. С., 2007, с. 36.

че въпросният избор трябва да се отложи, за да не се създава напрежение в отношенията и с правителството. В момента то не е в интерес на нашата църква и не накърнява нейния авторитет, както и този на владиците. След продължително разискване по въпроса предложението на х. Пенчович се приема и наместник не се избира. Решава се функцията на наместника по църковните въпроси да се изпълнява от полулегализирания Синод, а по гражданско-църковните – от Привременния смесен съвет[42].

В заседанието на Привремения смесен съвет, проведено на 27 март 1870 г., се коментира реакцията на патриарха спрямо фермана. Решението е да му се направи посещение на добра воля, като най-напред при него отидат светски лица, които да подготвят последващо посещение на владиците. Стига се до извода, че е нужно да се състави и едно писмено обяснение, адресирано до самата Вселенска патриаршия, в което да се посочва, че българите са готови да бъдат наречени *схизматици, еретици или какво ли не*, само и само да не отстъпят от исканията си за независима църква. Х. Иван(чо) х. Пенчович поема ангажимента да представи такова писмено обяснение на правителството и на нея[43].

Разисква се и предложението да се наеме отделна къща, в която да се провеждат заседанията на съвета, за да не стават те в дома на владиката Иларион. Х. Пенчович одобрява идеята, но посочва, че за това няма пари. Въпросът с покриване на разходите се оказва сложен. Като разсъждава по него, изказващият се стига до извода, че ако се поискат пари от общините, ще трябва да се вземат средствата, нужни за издръжка на училищата, което е неприемлива идея, а ако се искат от правителството – става обидно за нацията, особено в този още неустановен момент. При тези обстоятелства х. Иван(чо) предлага да се изчака и да се остави бъдещето да покаже по-рационалното решение на това

[42] Църковно-народният събор…, с. 63–73.

[43] Пак там, с. 73–77.

Гаврил Баев Кръстевич
(1817, Котел – 1898, Цариград)
Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“

начинание. Съветът приема доводите на русенеца и предложението се отлага за по-добри времена[44].

В началото на май 1870 г. Привременият смесен съвет разглежда въпроса за избор на делегати за събора, които трябва да пристигнат в Цариград за обсъждане и приемане на проектоустава на Екзархията. Х. Пенчович отново обяснява принципа, по който може да се избират представителите, делегирани от отделните епархии или от църковните общини. Кръстевич го подкрепя изцяло. Русенецът обръща внимание на съвета, че по мнението на правителството Екзархията ще влезе в действие тогава, когато бъде одобрен нейният устав. При това обстоятелство посочва, че трябва да се избърза с изготвянето на неговия проект и предлага съветът да не губи времето си в излишни прения. Заседанието от 8 май решава с вишегласие членовете х. Пенчо-

[44] Църковно-народният събор…, , с. 80–82.

вич, д-р Чомаков и Чалоглу да отидат на 10 май при везира и да съгласуват с него подготвеното окръжно писмо до епархиите и такририте (предложенията) против гръцките интриги[45].

На друго подобно заседание на съвета Гаврил Кръстевич информира за посещението на определената от великия везир комисия при патриарха и за абсолютната му неотстъпчивост, както и за *непознаването* [непризнаването – б.а.] *на българския народ, неговите владици и фермана* от него. Делегацията, в която участва и х. Иван(чо), демонстративно напуска срещата и докладва на Али паша провалените опити за разговори. По време на визитата везирът съветва българските дейци да избързат с изготвянето на проектоустава, т.е. същото, което говори и х. Пенчович на предните заседания[4646].

Няколко дни по-късно, на 12 юни 1870 г., х. Пенчович апострофира в съвета д-р Чомаков по въпроса за назначаването на владиците от екзарха, казвайки, че той също не трябва да се отлага, а да се вземе своевременно решение. Подкрепят го Кръстевич, Стамболски и Иларион Макариополски. При обсъждането на другата тема – за временното или за пожизненото назначаване на екзарха, х. Пенчович дава мнението, че авторитетът на екзарха сред народа ще бъде много по-голям, ако той е пожизнен. Колкото до временното назначение: … *то може да се тури в действие когато се успокоят духовете … но сега за десетина години трябва да се определи един силен стопанин на народа*. Мнението на Хаджията се подкрепя от почти всички – Макариополски, Кръстевич, Стамболски, Гешооглу, Минчооглу, Антим. Пловдивските представители д-р Чомаков и Чалоглу не подкрепят предложението.

Когато в Привременния смесен съвет се разсъждава по начина за избор на владици по епархиите и се обсъжда дали той да стане пряко от народа или чрез жребий от Светия синод, х. Пенчович посочва, че … *нужно е да се съхрани правото на Църквата в избирането, но до тогава, когато ще се предложи да*

[45] Църковно-народният събор…, с. 84–89.

[46] Пак там, с. 95, 96.

се впише някои в каталога [списъкът с имената на предложените кандидати за водачи на епархиите – б.а.], *тогова Съборът строго да изпита* [респективно кандидатите – б.а.] *и като намери за достойно да впише бъдещото за пастир лице*. След продължителни прения се приема перифразирано предложението на х. Пенчович. Така, по този начин, се провежда и изборът за водачи на новите епархии, като предложените лица за всяка една от тях са включени в предварително подготвения каталог, а техният духовен началник се избира измежду вписаните в него кандидати. От своя страна, х. Иван(чо) поема и ангажимента да увери и върне отново в съвета Иларион Макариополски, който обиден го напуска на едно от предните заседания[47].

При внимателен преглед на създадените в периода на 1870–1871 г. протоколи от заседанията на Привременния съвет в Цариград, ще се открояят значителният принос и значението на х. Иван(чо) х. Пенчович. Русенецът със своя опит, правна култура, дълбоко познаване на методите за администриране във висшата власт на империята и, не на последно място, с ревностното си национално чувство, е особено полезен за вземането на правилни решения от страна на съвета. Той не е особено обстоятелствен в изказванията си, но неговите кратки и съдържателни забележки оказват голямо влияние в оформяне на крайните становища по разглежданите въпроси. Съществен е приносът му в уточняване редакцията на текста за проектоустав на църквата. Неговите напътствия за самото му оформяне изиграват важна роля за бъдещото окончателно приемане и узаконяване на документа от правителството. Протоколните записи от заседанията на съвета ни дават информация за редицата му застъпвания пред органите на властта по легитимирането на взетите решения, за многократните му срещи с везира по обсъждане на църковните въпроси и уговорките му за получаване на неговото съгласие и т.н. На база тези разговори Али паша съгласува списъка на епархиите, в които трябва да се изберат представители в пред-

[47] Църковно-народният събор…, с. 132.

стоящия народен събор[48], налага на патриарха да изкаже окончателните искания на гърците относно спорните смесени епархии и, с цел те да могат да бъдат своевременно изчистени от нескончаемо променливите спорове с българите[49], му нарежда да изреди претенциите си спрямо т.нар. антиканонични постановки във фермана. Разрешава също разгласяването, даването за печат и обявяването в пресата на новия проектоустав на Екзархията и т.н.

Х. Пенчович не прекъсва връзката си и със своите съграждани. В писмата му до русенската община личат загриженост от развитието на чисто местните обществени въпроси, както и неговите усилия по тяхното разрешаване. Тревожи се за усвояването на парите от завещанието на х. Русет и съобщава, че от своя страна е разговарял с великия везир за правното им обезпечаване. Като посочва, че *садразаминът* му обещава съдействие в тяхното осигуряване по дипломатически път, препоръчва неговият съгражданин Атанас Гарвалов да замине и занесе във Виена специалното правителствено послание, … *чи да земи конец работата*[50]. Наред с това се опитва да изкаже и разочарованието си от инертността на русенци по отношение развитието на църковния въпрос. Тревожи се от обстоятелството, че те не отговарят своевременно на препоръките на изпратените им архиерейски послания, и то в момент, когато … *сега дето има нужда да се работи* [с – б.а.] *хладнокровие и молчание*…[51]

В началото на 1871 г. по предложение на Привременния съвет в Цариград се свиква Църковно-народен събор. С неговото създаване се цели да се решат двата кардинални въпроса, засягащи току-що легитимираната Българска екзархия – обсъждане, разработване и приемане текста на проекта за църковния устав и избор на нейния свещеноначалник – екзарха. Църковно-народ-

---

[48] Църковно-народният събор…, с. 147.

[49] Пак там, с. 148–149.

[50] Църковен архив. Т. 3, с. 97–98, 101–102.

[51] Пак там, с. 97–98, 101–102; **Бонева, В.** Българското църковно-национално…, с. 898–899.

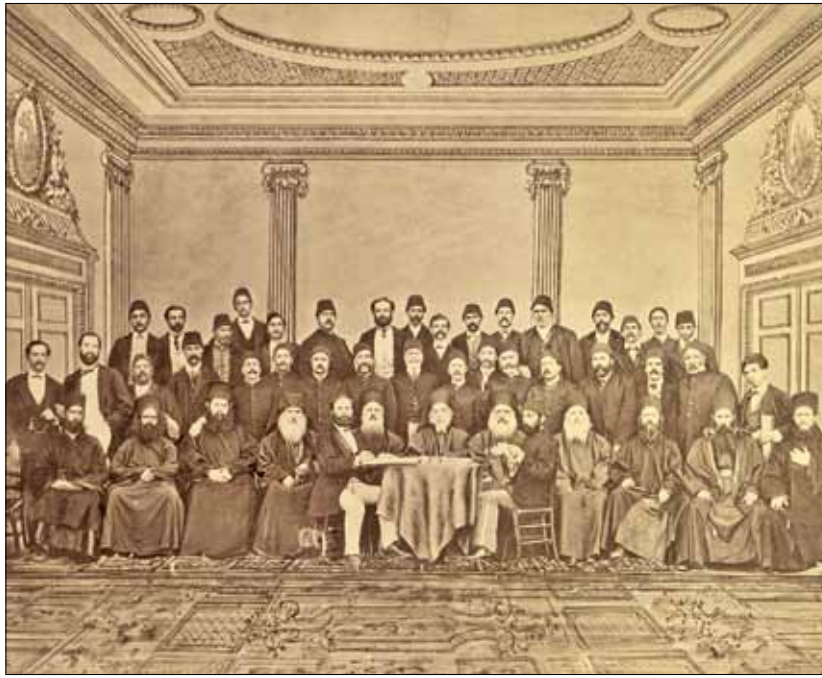

Делегатите на Първия църковно-народен събор (Цариград, 1871). Хаджи Ив. х. Пенчович е на втория ред в средата (8-и от ляво на дясно)
Централен държавен архив

ният събор се открива тържествено на 23 февруари 1871 г. За председател е избран най-старият по възраст български владика Иларион Ловчански. Марко Балабанов изпълнява функцията на секретар, т.е. писар, водещ протокола от заседанията. Работата на събора протича в 37 последователни заседания, провеждани от началото на март до 24 юли с.г. Избраните от епархиите делегати, заедно с действащия в момента църковен клир, оформят 50-членния състав на събора. В него влизат общо 11 духовни и 39 мирски лица. Х. Иван(чо) х. Пенчович участва в почти всички заседания на събора и със своите административни и правни

съвети е особено полезен за крайното оформяне текста на документа[52].

По време на заседанията в събора се оформят две основни течения – първото умерено, по-скоро консервативно, наречено още „чорбаджийска“ или „търновска“ партия, в която влизат Гаврил Кръстевич, х. Иван(чо) х. Пенчович, Марко Балабанов и Антим Видински, и второто – либерално, чувствително по-радикално и крайно националистическо, наречено още „пловдивска“ партия, с представители д-р Стоян Чомаков, Петко Славейков, Тодор Икономов, младите Георги Груев, Станчо Брадински и владиката Панарет Пловдивски. Към първите, умерените, се причисляват още и Иларион Макариополски, брат му Никола Михайловски, х. Николи Минчооглу и Христо Тъпчилещов[53].

Заседанията не вървят гладко. При обсъждане текстовете на различните клаузи от проектоустава се надигат чести спорове, които в някои случаи преминават и в открита конфронтация. Най-остри стълкновения има при вземането на решенията относно мандатността на служение на членовете на Синода, пожизнеността на екзарха и седалището на Екзархията. Х. Иван(чо) х. Пенчович заедно с другите умерени дейци поддържа становището за пожизнено служение на Екзарха и владиците. Мнозинството от разискващите обаче, повлияно от либералните схващания на д-р Чомаков, пледира за временност в служението на църковната управа. Подобно консервативно виждане х. Иван(чо) има и спрямо полемичния въпрос за основното седалище на църквата. В противоречие с мнението на либералното крило на Събора за запазване оставането на центъра на Екзархията в Цариград, консерваторите предлагат то да се премести

---

[52] **Кирил, патриарх Български.** Панарет митрополит Пловдивски. (1805–1883). С., 1950, с. 86; **Маркова, З.** Избрани съчинения.. Т. 1. Българска Екзархия…, с. 39–40.

[53] **Кирил, патриарх Български**. Екзарх Антим…, с. 337; **Бобчев, Ст.** Цариградските ми спомени. Моето запознанство с Т. Икономов и статията му „Една стъпка напред“. – Българска сбирка (Пловдив), I, 1894, № 2, с. 86–87.

във вътрешността на страната – в Търново, София или Русе. Хаджията държи управителното тяло на Екзархията и Синодът да излязат от османската столица. Такова е мнението и на граф Игнатиев[54]. След пренията в Събора обаче надделява мнението на по-многобройните либерали и седалището остава в града на Босфора. Игнатиев също компромисно се съгласява с гласуваното предложение. Неговите мотиви и тези на умерените дейци за приемане на това решение са продиктувани единствено от евентуалната възможност ръководството на българската църква да може да се противопоставя и своевременно да неутрализира вредното влияние и интригите на гръцкото духовенство, а в случай на нужда лесно да влиза в контакт с турското правителство. Дипломатът признава, че … *това решение не ми се струва съобразено с каноническите предписания. Ето защо се потрудих, то да не бъде окончателно прието. Аз се заех да дам на българите да разберат, че ако присъствието на тяхното църковно управление в Цариград е наложително, то би могло да остане тук за още някое време, както е било до сега, докато въпросът бъде ясно уреден…* Мнозинството от членовете на Събора приемат това рационално предложение и седалището на Екзархията остава непроменено[55]. Представителите на либералното течение обаче, т.е. кръгът около д-р Чомаков, ръководейки се единствено от националистични, обществени и лични интереси, пренебрегват с лека ръка каноничната страна на въпросите за управление на Екзархията и успяват съществено да повлияят за крайната редакция на документа.

За нарушаване на нормалния ход на заседанията допринася и организираната под давление на Игнатиев смесена българо-гръцка комисия, която през април 1871 г. трябва за сетен път да направи опит за регулиране отношенията между Патриаршията и Екзархията. От българска страна в комисията влизат отново

---

[54] **Кирил, патриарх Български.** Панарет…, с. 368. Телеграма на ген. Игнатиев. Буюкдере, 25 май/6 юни 1871 г.

[55] **Божинов, Пл.** Относно споровете за екзархийското седалище през 70-те години на XIX в. – ИПр, 2004, № 5–6, с. 232–243.

Гаврил Кръстевич и х. Иван(чо) х. Пенчович. Макар работата ѝ да се пази в дълбока тайна, представителите на събора научават за нея и изискват официално от двамата български комисари подробни разяснения. Получават обаче само половинчати отговори. Информация за нейното действие се разпространява и във вътрешността на страната, откъдето започват да пристигат протестни писма до събора. От друга страна, във вестниците излизат дописки, които единодушно порицават постъпката на участващите в помирителната комисия[56]. Независимо от атаките срещу тях, българските представители в разговорите със своите противници упорито защитават националната позиция. Показателно в това отношение е писмото на Добри Чинтулов от 6 април 1871 г. до сливенската община, където става ясно поведението на българските парламентьори: … *Тия глупави за българите предложения* [предложенията на гръцките представители по време срещата – б.а.] *са* [се – б.а.] *отблъснали от нашите комисионери категорически и мнимата комисия се разтури…*[57]

Проектът на *Устав на управлението на Българската екзархия* е окончателно завършен и на 14 май 1871 г. неговият текст е предложен за приемане и утвърждаване от участниците в събора. Приемането става писмено, като всеки член поотделно дава съгласието си срещу личен подпис. Консерваторите Гаврил Кръстевич, х. Николи Минчооглу, Димитраки Тодоров и Никола Михайловски одобряват съдържанието на устава, но отбелязват особеното си мнение, че не приемат постановката му за периодичността на служение на екзарха. Х. Иван(чо) х. Пенчович отсъства от заседанието, но неговото мнение по спорния въпрос съвпада с това на посочените умерени дейци и е известно на мнозинството от членовете на събора. Този акт на съпротива от страна на консервативното течение предизвиква възмущението и недоволството на останалите представители. Те твърдят, че

[56] **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1, с. 40.

[57] **П. Георгиев, Й.** Материали по църковната борба…, с. 201–202.

то нарушава принципа на вишегласие и оспорват неговата легитимност[58].

След окончателното приключване с текста на проектоустава и персоналното му приемане от делегатите, на 24 юли 1871 г. Църковно-народният събор преустановява своята работа и се саморазпуска. Заседанията продължават да се водят от Привременния смесен съвет, като в тях биват допускани за участие и някои от незаминалите все още от Цариград по домовете си епархийски представители. Преведеният на турски език Екзархийски устав се внася за узаконяване във Високата порта с голямо закъснение. Официалното му представяне на правителството става на 29 юли 1871 г. от четиричленна делегация, съставена от Гаврил Кръстевич, х. Иван(чо) х. Пенчович, д-р Чомаков и Георгаки Чалоглу. Правителството обаче не бърза с неговото одобряване. Съзнателно се бави и избирането на екзарха. Това става чак на 11 февруари следващата година, когато най-сетне се издава съгласие за провеждане избор на главата на Българската църква.

Положението става критично. Гръцката патриаршия засилва натиска си към властта и иска Портата да ревизира фермана и отмени неговото действие. Портата, от своя страна, в отсъствието на починалия добронамерен към българите велик везир Али паша, прави всичко, за да протака окончателното решение на българския въпрос. В тази несигурна обстановка, при все че Екзархийският устав не е още одобрен от върховната власт, Привременният смесен съвет избързва и на своя глава на 16 февруари 1872 г. провежда избор, на който единодушно избира за екзарх Видинския митрополит Антим[59]. Съхраняването на фермана в този съдбоносен за българската нация момент трябва заслужено да се припише като заслуга на смелите членове на

---

[58] **Темелски, Хр.** Църковно-народният събор от 1871 г. Встъпителна студия. – В: Църковно-народният събор 1871 г. Документален сборник по случай 130-годишнината на Първия църковно-народен събор. С., 2001, с. 19.

[59] Пак там, , с. 22.

Привременния съвет в лицето на Кръстевич, х. Пенчевич, владиците и всички останали църковни дейци, които успяват да изпреварят събитията и да поставят враждуващата Патриаршия в положение на свършен факт.

На 5 септември 1871 г. на патриаршеския престол се възкачва старецът Антим Кутолянис. За да преговаря с екзархийските представители, той отдалечава от столицата враждебно настроените към българите гръцки владици и поканва шестима мирски членове на Смесения съвет – Гаврил Кръстевич, х. Пенчович, Георгаки Чалооглу, х. Николи, д-р Чомаков и Гешооглу. Привременният съвет ги инструктира в срещите си с патриарха те да пазят строго постановките на фермана. Що се отнася до самите преговори с гърците обаче, той им дава правото на избор на действие в зависимост от тяхното съгласие и поведение. В разговорите с Патриаршията отново са включени по-умерените дейци на движението Кръстевич и х. Иван(чо). Лошото в случая е, че до миряните няма владика. Иларион е заточен, а Антим се намира във Видин. По съвет на Игнатиев се налага Антим да бъде повикан в Цариград, за да участва в тях и да представя Синода[60].

Независимо от усърдието на Игнатиев и съветите на външния министър Сервер паша, двете страни твърдо отстояват своите позиции и разговорите за спогодба между българи и гърци за пореден път завършват без успех. Българите държат стриктно за ненарушимостта на фермана, като смятат, че само той може да укрепи интересите на националната им цялост. Гърците виждат в него опасност за националните си аспирации и настояват за неговото изменение. Безизходността от тази непримирима конфронтация, основана на диаметрално противоположните национални интереси, довежда в крайна сметка българите до едностранното решение самопроизволно да проведат на 6 януари 1872 г. своята т.нар. Богоявленска служба в цариградската църква „Св. Стефан“ и да прекратят по-нататъшните преговори с патриаршията. С този акт те най-сетне поставят фермана в

[60] **Кирил, патриарх Български.** Панарет…, с. 250.

Граф Николай П. Игнатиев
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

действие и слагат фактическото начало на българската църковна независимост[61].

При една рекапитулация на всички смесени българо-гръцки комисии, действали в периода 1869–1872 г., ще се види, че русенецът х. Иван(чо) х. Пенчович неизменно присъства във всички техни състави. Извикани от историческия момент на трудна и продължителна борба, тези организирани от правителството срещи, колкото и спорни да са по същество и резултати, успяват да проправят пътя на българите към решението на заветния въпрос. Те до една са инспирирани от водача на руската дипломация в Цариград граф Николай Игнатиев и са плод на

[61] **Пловдивски Кирил.** Натанаил…, с. 283–286.

неговото пряко влияние във висшите управленски среди на империята. Усилията на руската страна за съхраняване целостта и авторитета на вселенското православие, към което принадлежи и самата руска църква, са напълно обясними. Колкото и да симпатизира на българите, Игнатиев не може да застане директно на тяхна позиция във вреда на гърците, при това в случая те са доминиращи в църковно отношение и владеят Вселенската патриаршия. След издаването на фермана графът непрекъснато съветва нашите дейци да бъдат покорни и отстъпчиви с Патриаршията и да направят всичко възможно да се помирят с нея, като предупреждава, че за да бъде силна и неуязвима българската църква, тя трябва непременно да добие законното си признание от своя противник[62].

От друга страна, напълно обяснима е и позицията на турското правителство, което се стреми да тушира етническите напрежения, избухнали между два подчинени на властта му християнски народа, пък били те и само от църковно естество. Такава би била политиката на всяко уважаващо себе си правителство по отношение на подобни враждуващи една спрямо друга малцинствени общности. При всички случаи то ще се стреми да балансира между тях и с познатите на политическата практика прийоми на забавяне на крайните решения, изчакване, убеждения и нескончаеми диалози да притъпи остротата на появилата се конфронтация.

На фона на тези особено важни обстоятелства каква е позицията на неизменните български комисари? Те действително ли са пряко оръдие, веднъж на правителството в неговите стремежи за успокояване на духовете и втори път на тези на руската дипломация? Както х. Иван(чо) х. Пенчович, така и Гаврил Кръстевич са опитни, интелигентни мъже и освен правните си и административни познания притежават и нужните качества за водене на продължителни дипломатически спорове. По тази причина двамината българи неслучайно неизменно са предпочитани за членове на тези комисии както от руска, така и от пра-

[62] **Ников, П.** Възраждане на българския народ…, с. 324–325.

вителствена страна. De facto те привидно изпълняват техните поръчения и работят за постигане на поставените им цели, но са съвсем наясно с обстоятелството, че подхванатата борба с Патриаршията е не само църковна, а и политическа, чисто българска, национална. Действително ли обаче те двамата, и единият, и другият, са само слепи сътрудници на големите „кукловоди“? Негативните резултати, с които завършва всеки пореден опит на тези комисии, невъзможността за постигане на поставените цели както на руската дипломация, така и на Портата, говорят, че българските комисари нито за момент не отстъпват от интересите на своите сънародници и с чест изпълняват националния си дълг. Още повече, това зацикляне на разговорите, тази безнадеждност на усилията за „мирно“ и „цивилизовано“ разрешаване на проблема довеждат и двете страни, представени от граф Игнатиев и везира, до такова състояние, че в крайна сметка те от своя страна се принуждават да ускорят процесите и удовлетворят най-сетне желанията на българите. По този начин с действията си двамата парламентьори изиграват ролята на успешни активатори и катализират постигането на преследваните национални задачи. Освен това и х. Пенчович, и Кръстевич натрупват сериозен политически и дипломатически опит, който в следващите години ще представлява ценен капитал за действията им по народните ни работи и ще бъде максимално използван в трудния път за утвърждаване на Екзархията.

Патриаршията остро реагира спрямо самоволното действие на българите при провеждането на забранената и обявена за антиканонична Богоявленска служба. От своя страна, Съборът на вселенските гръцки патриарси осъжда акта на нашите владици и подава остър сигнал до правителството с искане за наказание. Десетина дни по-късно, на 19 януари 1872 г. х. Пенчович, Кръстевич, Гешооглу и владиците са извикани в Портата при Сервер паша, който ги смъмря за неразрешената акция. На въпроса му кои са отговорните личности за това своеволие, всички заедно посочват за подбудител анонимните присъстващи българи от народа. За да сплаши непокорните, Сервер паша нарежда духовните ни водачи временно да бъдат отдалечени от Цари-

град, а противниците на помирението и инициатори на „бунта“ в църквата – д-р Чомаков, Славейков и Лазар Йовчев, да бъдат наказани евентуално със заточение[63]. Умерените Кръстевич, х. Пенчович и всички членове на българската част от комисията, водеща преговори с патриаршията, аналогично поддържат мнението на правителството и Игнатиев по въпросния случай и открито порицават *предателский поступок Чомакова, Панарета и Хр. Тъпчилеща*, които са инициатори на оспорваната църковна служба[64].

От друга страна, Портата и руският посланик остават изненадани и изказват своето неодобрение спрямо другия спорен въпрос – несъгласувания избор на българите екзарх да стане владиката Иларион Ловчански. Както дипломатът, така и новият велик везир Махмуд Недим паша държат за този пост на кандидатурата на Антим Видински, който се счита близък до посланика и при евентуално влияние от външна страна би бил по-отстъпчив. По този повод везирът извиква при себе си х. Иван(чо), Кръстевич и Чалооглу и сериозно ги „съветва“ да настоят пред Смесения съвет за избирането на видинския владика в противовес на низвергнатия от гърците ловчански духовник. Мотивът е, че ако правителството представи на патриаршията за екзарх един наказан от нея владика, самото то поема върху себе си голяма отговорност и го затруднява сериозно при разрешаването на неговото легитимиране[65]. При такъв масиран натиск и под въздействието на трите посочени дейци, ловчанският владика Иларион подава оставка. На 16 февруари 1872 г., на втори подобен избор за пръв български екзарх единодушно бива из-

[63] **Радивоев, М.** Време и живот на Търновския митрополит Илариона (Макариополски). С., 1912, с. 380; **Кирил, патриарх Български**. Панарет…, с. 253.

[64] Документи за българската история. Т. 2. Архив на Найден Геров (1871–1876). Ред. Т. Панчев и М. Г. Попруженко. С., 1932, с. 43. Писмо на граф Н. П. Игнатиев – Цариград до Н. Геров – Пловдив, 22 ян. 1872 г.

[65] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 442–443.

Екзарх Антим I
Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“

бран Антим. Вижда се, че тримата висши държавни чиновници и български църковни дейци застават твърдо зад кандидатурата на Антим, като смятат, че той с балансираното си поведение до известна степен би неутрализирал атаките срещу все още неукрепналата българска екзархия и че за дадения момент се оказва по-полезен за националната кауза от възрастния и неконтролируем владика от Ловеч[66].

В средата на март 1872 г. току-що избраният екзарх Антим I тържествено пристига от епархията си в Цариград, за да встъпи в новата си длъжност. Х. Иван(чо) и Кръстевич съобщават на везира новината за пристигането на екзарха и организират неговото посещение при правителството. На срещата Махмуд Недим паша ласкаво приема Антим и официално му връчва берата, с който се потвърждава ферманът във всички негови точки и се

[66] Църковно-народният събор…, с. 19–20.

определят юридическите отношения на новата духовна власт с държавата. Съветва го да съобщи за своето пристигане и да направи посещение на добра воля на патриарха. Такова е мнението и на умерените му съветници. То не се различава от това и на Игнатиев, изразено от неговия сътрудник д-р Караконовски[67]. Ето защо още на 4 април х. Пенчович, Кръстевич и Чалооглу се явяват пред патриарха, за да организират бъдещата среща. Той обаче им съобщава личното си и на Синода недоброжелателно решение – българският екзарх да не може да бъде приет в патриаршията. Причината за твърдия отказ е, че Антим все още не е отговорил на тяхното послание и не е осъдил постъпката на провелите забранената Богоявленска служба български архиереи. По тази причина екзархът, от своя страна, също демонстрира характер и не се съгласява с предложението на везира и своите сътрудници за участие в една наложена му безсмислена и безперспективна среща[68].

Везирът Махмуд Недим паша устройва и тържественото приемане на новия свещеноначалник от султана. Височайшето посещение става на 12 април 1872 г. в двореца Долмабахче, на което съгласно предварителната официална листа от българска страна освен него присъстват и владиците Иларион Ловчански, Иларион Макариополски и Панарет Пловдивски и придружаващите ги Кръстевич и х. Пенчович[69]. С този акт на най-висшата власт в империята българите получават de jure своята духовна самостоятелност и национално признание.

Тези показни жестове на признание обаче не водят до безоблачно развитие на българската църква. Всекидневните неприятности, които трябва да преодоляват екзархът и неговото обкръжение, не секват. Атаките идват отвсякъде – отвън, инспирирани както досега от гръцката патриаршия, но и отвътре,

---

[67] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 385–386; **Милков, Т**. Антим I …, с. 86

[68] **Милков, Т**. Антим I…, с. 86.; **п. Христов, Г.** Свищов в миналото (86–1877). Свищов, 1936, с. 129–130.

[69] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 449.

предизвикани от различните идейни течения в българското общество. В близките до Синода среди започват да се проявяват междуличностни борби за завоюване сфери на влияние в управлението на новата институция[70]. Сами по себе си те пораждат сериозно вътрешно напрежение. Особено силни стават стълкновенията между консервативното крило на владиците, подкрепено от умерените дейци като х. Пенчович, Кръстевич, Тъпчилещов, с по-радикалните преставители на цариградската интелигенция в лицето на д-р Чомаков, Славейков, Панарет и Тодор Икономов. Първите държат българската църква да се управлява и развива в съответствие с каноничните закони на православието, докато другите считат, че тя трябва да има и по-висока политическа представителност и пледират за ограничаване властта на йерарсите. Пролетта и лятото на 1872 г. са белязани от публикуването на остри нападки срещу екзарха и неговото обкръжение. През април Славейков излиза със статията си във в. „Македония“ *Кой управлява днес Екзархията?* и критикува *излишната благост* на Антим, *прекаления егоизъм* и *властолюбие* на Иларион Макариополски и *безсовестността и продажността* на х. Иван(чо) х. Пенчович[71]. Два месеца по-късно в списание „Читалище“ излиза друга остра статия от Тодор Икономов. Озаглавена *Една стъпка напред*[72], тя отново е насочена срещу консервативното течение на Иларион и х. Пенчович. Целта в случая е ограничаване на тяхното влияние в управлението на екзархията. Славейков, продължавайки канонадата, кори екзарха, че се отнася с изключително доверие към близки до него лица като Иларион, Григорий Доростоло-Червенски и х. Иван(чо) х. Пенчович, които не се ползват с доверието на народа и го подканя своевременно да се отдръпне от *вредните хора*[73]. Светослав

---

[70] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 488.

[71] Македония, VI, № 15, 4 юли 1872; **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 469.

[72] Читалище, II, кн. 17, юни 1872.

[73] Македония, VI, № 15, 4 юли 1872; № 16, 11 юли 1872; **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 484–486.

Миларов от своя страна също засилва напрежението[74]. Съвременникът на тези събития Петър Карапетров в своите спомени посочва в това отношение и публикуваната в Славейковия вестник статия на Миларов *Двете касти и власти*, където посочва, че… *лично много се нападаха х. Иванчо Пенчович и русенския владика Григорий. Казваше се още, че българското духовенство, в нищо не отстъпвало по-долно от гръцкото. Статията миришеше на бунтовническа*[75].

Не закъснява и реакцията на противната страна. Светият синод на свое редовно заседание обявява публикацията на Икономов за антихристиянска и вредна във вероизповедно и нравствено отношение. Взема се решение за съставяне на опровержение, което да бъде отпечатано във вестниците „Македония“, „Право“ и „Турция“. Изготвеното опровержение е подписано от Антим и всички владици. Заявленията от списание „Читалище“ са публично порицани и от представителите на много български общини, както и от изтъкнатите дейци на движението Гаврил Кръстевич, х. Иван(чо) х. Пенчович, х. Николи, Никола Тъпчилещов, Марко Балабанов и др. В защита на умереното течение самият Балабанов излиза във вестник „Право“ със статията си *Каноническата основа на българската църква*, където упрека стремежа на Икономов *да подкопае праотеческата вяра* на българите. Срещу заявленията на последния протестират и х. Пенчович и Пискюлиев, като в отделен свой писмен отговор напомнят за бившите му униатски увлечения и го обвиняват, че се стреми да разруши създадената с толкова много усилия самостоятелна българска черква[76]. *Аз бих можил* – пише с прочутата

---

[74] Македония, VI, № 18, 25 юли 1872; **Кирил, патриарх Български**. Екзарх Антим…, с. 486.

[75] **Съвременник (П. Карапетров).** Цариградски спомени. От провъзгласяването на схизмата (1872) до – Старо-Загорското въстание (1875). – Българска сбирка (Пловдив), I, кн. 11, 1894, с. 850

[76] Право, VII, № 19, 17 юли 1872; № 20, 24 юли 1872; **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1, с. 59–60; **Павлова-Харбова, Е.** Списание „Читалище“ и Българското Възраждане. – ИПр, 1993, № 1, с. 118.

си деликатност Ив. Пенчович – *отколе да се отнеса до царския закон, за да покажа на прочутия в цяла България за безнравствеността си и с безстидността си Славейков, що ще каже вестникарското възпитание и какви трябва да са качествата на онзи человек, който държи перо в ръка, за да просвещава един цял народ. Но аз всякога съм презирал Славейковите нападения и Славейковите клевети…*[77]

На основание опроверженията в пресата, както и на направените от Синода оплаквания пред правителството срещу написаното в „Македония“ и „Читалище“, властта предприема мерки за потушаване брожението на радикалите, спира издаването на вестниците и арестува за известно време авторите на „бунтовните“ статии Славейков и Миларов. Икономов, предупреден от свои близки приятели, своевременно напуска Цариград и избягва подобна наказателна мярка. Като причина за реакцията на властите всеки един от потърпевшите хвърля вината на … *клеветите на Ив. х. Пенчович и Григорий Доростоло-Червенски, злобата и жестокостта на Мидхат паша*[78]. По този повод Любен Каравелов дори определя х. Пенчович като *оберпрокурор на българския народ*[79]. Междувременно на 20 юли 1872 г. Мидхат паша е издигнат за няколко месеца на поста велик везир. По тази причина споменатите открити действия на Портата срещу българските вестникари се свързват с личната близост на пашата с х. Иван(чо). Дали действително тази връзка между двамата има значението на първопричина за репресията срещу „Македония“, или тя е изцяло плод на оплакването на владиците, сега трудно може да се докаже. Съмнения по този повод идват и от обстоятелството, че Мидхат е отявлен англофил и русофоб

---

[77] Право, VII, № 19, 17 юли 1872; **Жечев, Т**. Българският Великден или страстите български. С., 1976, с. 319. В случая х. Пенчович визира поведението на Славейков и неговата цариградска извънбрачна връзка с Катерина Стойоглу.

[78] **Косев, Д.** Петко Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност. С., 1986, с. 100.

[79] Свобода, III, № 8, 19 авг.1872 г.

и приема този пост с основната задача да прекъсне влиянието на Игнатиев и Русия върху висшите среди на империята, където според слуховете е причисляван и Антим, както и от малко познатото изложение на русенските българи по случая от юли 1872 г. до Хамди паша[80]. Тогава обаче пашата успява да осуети както крайните увлечения на патриаршията, така и „революционните“ действия на недоволните български журналисти[81].

В противовес на упреците, че х. Иван(чо) х. Пенчович е прекият виновник за спирането на „Македония“ и арестуването на неговия издател, д-р Стамболски в своите спомени твърди, че именно благодарение застъпничеството на русенския Хаджия и оказаната допълнителна помощ от Игнатиев и английския посланик в Цариград, Славейков е освободен от затвора. В случая Стамболски не може да бъде упрекнат в пристрастие към потърпевшия писател, тъй като е известно, че той от своя страна нескрито осъжда въпросните статии и подчертава, че х. Пенчович е прав, а Славейков прекалява със своите нападки в посочените публикации. Самите автори на тези статии години по-късно в своите издадени спомени признават за погрешните си тогавашни увлечения. *На това място като редактор на „Читалище“* – пише Тодор Икономов, … *аз станах причина да се повдигне оня печален въпрос за една стъпка напред, която за мене бе акт на голяма лекомисленост, но за новото ни черковно началство се яви акт на нетърпимост и фанатизъм. … Съзнавам, че това бе несвоевременност от моя страна; съзнавам, че при по-здраво размишление не трябваше да се изказват такива мнения*…[82] При тези обстоятелства става трудно да се прехвърля с лека ръка вината за действията на властите директно върху х. Иван(чо) х. Пенчович, още повече като се знае, че самият той

[80] Българско национално-революционно движение. Чуждестранни документи. Т. 2. 1872–1974. С., 1992, с. 197. Писмо на Монтлонг – Русе до Лудолф – Цариград, 9/28 авг. 1872 г.

[81] **Кирил, патриарх Български**. Панарет…, с. 284.

[82] **Икономов, Т.** Мемоари. С., 1973, с. 137.

Мидхат паша, 1867 г.
Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“

по характер не е отмъстителен[83] и не обръща особено внимание на междуличностните борби в екзархията.

През лятото и есента на 1872 г. Игнатиев за сетен път прави опити да сдобри българи и гърци. Х. Пенчович и Чалооглу са изпратени от Антим и руския посланик като парламентьори при патриарха, за да искат да се отмени забраната екзархът да води Великденската църковна служба в българската църква „Св. Стефан“. Патриархът обаче, както винаги, прибягва до старата изпитана тактика да свиква Синода и с познатите процедурни „хватки“ отказва да даде съгласие[84]. Няколко месеца по-късно, през септември с.г., умерените Кръстевич и х. Пенчович отново

[83] **Карапетров, П.** Сбирка от статии. Цариградски спомени. С., 1898, с. 114–116.

[84] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 451–452.

са изпратени от графа на среща при събралите се в Цариград източни патриарси с надеждата да помирят църквите, да изгладят конфликтите и Патриаршията да не предприема крайната мярка за отлъчване на българите от вселенското православие – т.е. да се предотврати обявяването на схизмата[85]. И двата опита обаче остават без резултат. Патриархът анатемосва българската църква и, като я отлъчва от източното православие, обявява едностранно схизмата.

В същото време Мидхат паша в качеството си на велик везир проявява готовност да подкрепи този акт на Патриаршията. Преди да направи това, той се опитва да оправдае своето съдействие и изпраща в Екзархията Гаврил Кръстевич и х. Иван(чо) х. Пенчович. Нарежда им да съобщят на Синода становището на правителството, че след провъзгласяване на схизмата съществуването на фермана за учредяване на Екзархията губи вече смисъл и става невалиден. Според него той трябва да се замени с друг нов документ, който би могъл да ѝ даде и правото да изпраща свои владици навсякъде, където пожелае. Екзархията от своя страна обаче далновидно не се хваща на уловката и не приема несигурните обещания на везира. Независимо от раздвоението, предизвиквано от воденото от д-р Чомаков либерално течение, което под претекст за обединение на народа под скиптъра на църквата настоява да се приеме искането на Мидхат, упоритият и смел отпор на екзарха, подкрепен от недолюбваните негови консервативни сътрудници, предотвратява надвисналата опасност и разубеждава правителството да осъществи нежеланата от българите идея[86]. С тази своя демонстрирана неотстъпчивост владиците, Кръстевич и Хаджията разсейват появилите се облаци над още крехката църковна институция и твърдо отстояват националните интереси на своите сънародници.

---

[85] **Кирил, патриарх Български**. Екзарх Антим…, с. 433; **Кирил, патриарх Български.** Граф Игнатиев…, с. 188.

[86] **Варненски и Преславски митрополит Симеон**. Съчинения. Т. 1, Църква и история. Спомени. Статии. Писма (1869–1900). Съст. Емил Димитров. С., 2011; Дигането на схизмата, с. 95, 183–184.

Междувременно през 1872 г. в Съвета се обсъжда проектът за отпечатване на необходимите за църквите в страната богослужебни книги. Въпросът е отнесен за съгласуване отново до Мидхат паша с молба за осигуряване на финансова помощ. Везирът изисква по случая и мнението на българските дейци д-р Чомаков и х. Иван(чо) х. Пенчович. Паради несъгласуваните изявления на двамата поотделно относно размера на предстоящите разходи обаче, той не дава своето одобрение и работата се отлага за неопределено време. Причина за това е непремереното изказване на пловдивчанина, че мероприятието ще струва евтино на държавата, докато по преценката на х. Иван(чо) стойността му ще бъде съществено по-висока, тъй като книгите са много на брой и разновидни по съдържание[87].

Затварянето на вестник „Македония“ и гоненията срещу авторите на предизвикателните статии поляризират още повече отношенията между идейните течения в църквата и „отключват“ вълна от недоволство срещу ръководителите на екзархията. Раздвоението скоро преминава в състояние на абсолютна нетърпимост и открита конфронтация. Радикализираната млада българска емиграция в Румъния застава твърдо в защита на арестувания Славейков и показва своя пълен негативизъм спрямо цариградските умерени. Екзархът, владиците и близките до тях дейци са подложени на жесток „обстрел“ от страна на революционната букурещка преса. Особено яростни са нападките срещу х. Иван(чо) х. Пенчович. Любен Каравелов за един дълъг, започнал от средата на 1872 г. и продължил в следващите години период, непрекъснато подчертава чрез публикациите си във вестниците „Свобода“ и „Независимост“ своето негативно отношение спрямо неговата личност[88]. Яростта и омразата му са предизвикани и от факта, че русенският хаджия е висш чиновник в турската имперска администрация, и заради мястото му на активен църковен деец, който със своите умерени и ком-

---

[87] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 469–470.

[88] Свобода, III, № 3, 15 юли 1872; № 6, 5 авг. 1872; № 10, 2 септ. 1872.

промисни възгледи се опитва да направлява и диктува решенията и постъпките на екзарха. В изложенията срещу личността на х. Пенчович не са спестени дори и най-крайните квалификации. … *Хаджи Иванчо, турски чиновник, Махмудпашов шпионин, патриаршеско мекере, началник на българската черкова и разпорежда се със съдбата на българския народ! Х. Иванчо, когото честните българи не би трябвало да пущат и през прага си, е седнал, та просвещава владици и решава съдбата на тая или оная епархия!…*[89] Каравелов пише и публикува в тази посока цели сатирични стихотворения[90]. Към тези квалификации с още по-обиден тон се присъединява и Христо Ботев, който в унищожителните си фейлетони *Знаеш ли ти кои сме?* го описва със *зелена чалма, с червен фес, … зелени шалвари*, и го нарича *обрязан* и *шкембеджия*, с червени очи, кървави ръце и подпухнало от пиянство лице[91].

В междуличностните борби за надмощие на отделните течения в Екзархията основната разделителна линия се оказват както отношението към въпроса за спогодбата с Патриаршията, респективно спрямо руската концепция, така и въпросът за обхвата на екзархийския диоцез. В групата на умерените дейци наред с пряко обвързаните с руската дипломация българи Найден Геров, Тодор Бурмов, Чалики и др. стоят и турските чиновници х. Пенчович, Кръстевич, Михайловски и др. Последните нямат нищо общо с дълбоката стратегическа и политическа концепция на имперска Русия, но като опитни и разумни хора са ръководени от разбирането, че трайното утвърждаване на новоизграждащата се църковна институция може да се постигне единствено с продължителни премерени действия и в отсъствието на предизвикваната от либералите явна конфронтация. Постепенно обаче

[89] Свобода, III, № 3, 15 юли 1872.

[90] Свобода, II, № 52, 10 юни 1872; Независимост, IV, № 14, 19 ян. 1874; № 15, 27 ян. 1874; № 16, 2 февр. 1874; **Каравелов, Л**. Събрани съчинения. Т. 4. Стихотворения, драми, мемоари. С., 1966, с. 109–110, 190–195.

[91] Независимост, III, № 24, 3 март 1873.

д-р Стоян Чомаков и неговите радикално мислещи привърженици набират сили, подкрепа и влияние и успяват да обърнат управлението на Екзархията в своя посока. Докато през 1872 и 1873 г. Чомаков и неговата либерална фракция обвиняват Антим I, че допуска в Екзархията промъкването и укрепването на консервативното течение на Иларион Макариополски и х. Иван(чо) х. Пенчович, в следващата година Гаврил Кръстевич и неговите привърженици го обвиняват, че дава път на тяхната *партия*[92]. Дали това се явява следствие от напускането на Мидхат паша от везирския пост (12 октомври 1872 г.) или поради други обстоятелства, трудно може да се докаже, но групата на пловдивския доктор полека-лека измества влиянието на консерваторите при вземането на екзархийските решения.

Конфронтацията става толкова мощна, че х. Иван(чо) взема решение и временно си подава оставката от участие в Екзархийския съвет[93]. Консерваторите започват да се чувстват изолирани и предприемат епизодични действия с цел възстановяване на статуквото. През ноември 1873 г. в цариградския метох се събират 11 привърженици на умереното действие – х. Пенчович, братята Тъпчилещови, д-р Стамболски, д-р Вълкович, Марко Балабанов, х. Николи Минчооглу и др., т.нар. Единадесетте островитяни – т.е. живеещите на остров Халки цариградски българи, за да обсъдят пътя, по който върви Екзархията. Взема се решение да се протестира пред правителството и пред екзархийското ръководство по състоянието на два спорни въпроса, които според тях са в нарушение постановките на фермана. Това са въпросите, свързани с изпращането на владици в смесените епархии, както и тези срещу приетия избор на редовни членове на екзархийските мирски съвети. Основанието на дейците е, че независимо от немалкото изтекло време от момента на съставяне и гласуване на регламентиращия ги екзархийски устав, той към момента все още не е утвърден от правителството и няма

[92] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 521.

[93] Независимост, III, № 28, 31 март 1873; № 29, 7 апр. 1873; Турция, IX, № 7, 31 март 1873.

силата на разпоредителен документ[94]. Неясното положение с приложението на фермана кара голяма част от дейците да мислят, че … *освен обстоятелствата, които ще ни карат щем не щем да бъдем по-умерени, защото друго яче ще се намерим един ден на сухо и общото мнение от ден на ден става по-умерено и по-мъдро*[95].

Колкото и омаловажаван, този консерваторски протест изиграва ролята на катализатор и правителството разрешава провеждането на избор на нов Екзархийски смесен съвет[96]. По препоръка на екзархийското ръководство в епархиите започва кампания за избор на редовни негови членове. В Русе владиката Григорий предлага от името на Доростоло-Червенската епархия за такива кандидатурите на цариградските представители х. Иван(чо) х. Пенчович и Никола Тъпчилещов, както и на тези от района на нейния диоцез – Драган Цанков, Димитраки Тодоров, Стоил Попов и Иван Чорапчиев[97].

На основание гласуваните в страната и постъпили в Цариград епархийски предложения, на 16 декември 1873 г. се провежда извънредно общо събрание за избор на членове на Екзархийския смесен съвет. Избрани са д-р Чомаков, Гаврил Кръстевич, х. Иван(чо) х. Пенчович, Драган Цанков, Димитър Тодоров от Тулча, Георги Чалъков от Пловдив и Христо Тъпчилещов[98]. Събранието фактически изпълнява функцията на разпуснатия още през юли 1871 г. Църковно-народен събор. Руският пратеник граф Игнатиев в едно от донесенията си до правителството в

---

[94] **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1, с. 64.

[95] **Билчев, Т**. Митрополит Симеон Варненски и Преславски. Писма 1873–1936. В. Търново, 2007, с. 17. Писмо на митрополит Симеон – Цариград до митрополит Григорий – Русе, 20. септ. 1874 г.

[96] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 661.

[97] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 1590, л. 176–180; Митрополит Григорий Доростолски и Червенски 1872–1898. – В: Документален сб. Русе, 1998, с. 19, 104–112.

[98] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 19, л. 13–16; **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 661; **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1, с. 64.

Санкт Петербург съвсем правилно преценява паритета на двете противоположни течения, представени в новоизбрания Смесен съвет: … *Мирският съвет на Екзархията бе лошо съставен. Четирима от неговите членове са от крайната партия, а двама, единият от които е бивш униат* [Драган Цанков – б.а.] *са умерени. В една толкова неблагоприятна среда екзархът не разполага със свобода на действие*[99]. Подобно е становището и на руския консул в Русе Александър Мошнин, изразено в секретното му донесение от януари 1875 г. до посланика в Константинопол. Когато характеризира в него отделните членове на новия екзархийски съвет, той преценява х. Иван(чо) като … *ловкий турецкий чиновник, умеющий уживаться со всеми*[100].

В обстановката на трайно установилото се противопоставяне Гаврил Кръстевич си прави отвод и отказва да влезе в ръководството на екзархийската управа. По този повод архимандрит Симеон, бъдещият митрополит Варненско-Преславски, пише на колегата си в Русе, че балкапанските българи, подкрепени от русенския Хаджия, внасят прошение в Екзархията, с което препоръчват успокояването на страстите в съвета и настояват да се направят нужните компромиси за възстановяване участието на ценния със съветите си и заслужил църковен деец. Счита, че … *таковато връщание на г. Кръстевича в Екзархията е един удар на санкюлотската* [безгащевата, фр.ез. – б.а.] *им политика…*[101].

През лятото на 1874 г. в Съвета отново се възстановяват споровете относно въпроса със седалището на Екзархията. Консерваторите държат то да се премести във вътрешността на страната, а либералите – да остане в Цариград. Х. Пенчович и Кръстевич продължават да подкрепят идеята за преместване-

---

[99] **Граф Н. П. Игнатиев.** Дипломатически записки (1864–1874). Донесения (1865–1876). Т. 2. Записки (1871–1874) и Донесения (1865–1876). С., ДАА, АГ, 54, 2009, с. 913.

[100] **Жейнов, И.** Документи от Архива на външната политика на Руската империя (1865–1877 г.). Русе, 2009, с. 129–131.

[101] **Билчев, Т**. Митрополит Симеон Варненски…, с. 17.

то[102]. Д-р Чомаков и неговите поддръжници Славейков, Икономов и Цанков се страхуват, че ако център на църковната институция стане Търново или някой от другите предложени градове, където авторитетът и влиянието на техните противници и Иларион Макариополски са голями, те ще загубят контрол върху нейното управление. Организирани добре обаче, те и този път успяват да запазят моментното статукво и в останалия период до Освобождението, пък и дълго време след това, седалището на Синода продължава да бъде в османската столица.

В две от заседанията на Смесения екзархийски съвет през май и юни 1874 г., когато пролибералната фракция вече доминира в него, се обсъжда и предложението за награждаването на д-р Чомаков предвид заслугите му по решаването на Църковния въпрос. Незлопаметният и тактичен х. Пенчович признава направеното от своя постоянно атакуващ го колега и подкрепя предложението. Съветът приема начинанието и решава да се извърши допитване за съгласие и от епархиите[103103].

[E]дновременно с посочените спорове се появяват и пререкания по редица финансови въпроси. Обсъжда се вариантът х. Иван(чо) х. Пенчович да продължи изпълняването на функцията на *капукехая* [представител на дадена васална институция пред Високата порта – б.а.] за връзка с правителството, но този път съветът да му гласува някакво възнаграждение за положения труд. Той години наред е изпълнявал тази си длъжност без никакви собствени материални облаги, но сега, при тези вътрешни борби, мисли да се оттегли. Членовете на съвета, виждайки, че Екзархията ще бъде лишена от такъв опитен и ценен парламентьор между Портата и нея, ако не го задържи, вземат споменатото решение. В защита на предложението в протокола от заседанието след станалото обсъждане е записана и следната показателна характеристика за качествата на Хаджията: … *Тоя хитър, образован, ловък, практичен и небезкористен човек, …*

---

[102] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 577.

[103] **Тодев, Ил**. Д-р Стоян Чомаков… , Т. 2, ч. 2, с. 249–251.

е потребен на Екзархията като посредник между нея и правителството[104].

В началото на есента на с.г. Високата порта за пореден път назначава комисия, която да се занимае с българо-гръцките отношения и да се произнесе по валидността на фермана след обявяването на схизмата. Целта е да се ревизират неговите постановки и по възможност той да бъде заменен с друг, който да регламентира удобни за властта клаузи. В групата отново е включен неизменният х. Пенчович. На заседанието на Смесения съвет екзархът изрично предупреждава в работата на комисията да се поддържа едно твърдо поведение и препоръчва пълно отстояване написаното в документа: … *Длъжни сме да ви кажем, че щом комисията реши нещо против фермана и иска да го наложи, Екзархията по никой начин няма да го приеме*… И в този случай х. Иван(чо) се проявява като опитен дипломат и защитава българската позиция – фермanът запазва действието си без промяна, което състояние се запазва чак до Освобождението[105].

В обстановка на засилени униатски акции сред македонските общини Екзархията използва случая да поиска от правителството берати за служението на владиците Доротей и Натанаил в смесените западни епархии. За тази цел Смесеният съвет изпраща при везира през февруари 1874 г. голяма делегация, ръководена от екзарха и придружена от Иларион Макариополски, Панарет Пловдивски, х. Пенчович и д-р Чомаков. Посещението не остава без последствие – везирът изпълнява обещанието си и издава назначителните заповеди за двамата български владици[106]. Независимо от издадения берат обаче, охридският каймакамин не се подчинява на решението на правителството и прави спънки на служението на владиката Натанаил в тамошната църква „Св. Климент“. Два месеца по-късно, на 29 май с.г., се налага министърът отново да бъде посещаван от екзарха, х. Иван(чо) и

---

[104] **Тодев, Ил**. Д-р Стоян Чомаков… , Т. 2, ч. 2, с. 656.

[105] Пак там, с. 565.

[106] **Пловдивски Кирил**. Натанаил…, с. 310–311.

д-р Чомаков, които протестират срещу поведението на местния охридски управител и търсят съдействие за преустановяване на създадените от него неприятности[107].

През лятото на 1876 г. поради извършените новоназначения и владишки разместванията в Синода се установява, че в Екзархията в Цариград са останали само двама владици, а в мирския екзархийски съвет само трима съветници. Причината е, че от него вече са отпаднали Драган Цанков, заминал заедно с Марко Балабанов за Европа като български представител, и станалият турски консул в Керч д-р Чомаков. По този повод се взема допълнителното решение като членове на съвета да присъстват само х. Пенчович и Чалооглу[108]. На последвалото заседание, разглеждащо кандидатурите за новото попълнение на освободените места, се обсъжда и идеята х. Иван(чо) да бъде освободен от ръководството. Мотивът за това разискване е неговото продължително отсъствие от столицата поради участието му в правителствената анкетна комисия, обследваща трагедията в българските райони след Априлското въстание. От машинописния препис на извлеченията от протоколите на Смесения съвет обаче се вижда, че при станалите разисквания надделява мнението на владиците Панарет Пловдивски и Симеон Варненско-Преславски, които се застъпват за продължаване на участието му в състава на съвета[109]. Малко по-късно, в края на юни 1877 г., по време на военните действия, х. Иван(чо), воден от безпогрешното си чувство за окончателния изход от войната, сам се оттегля, като подава оставка и излиза от състава на съвета[110]. Изобщо в смутния период след въстанието работата на Смесения екзархийски съвет почти замира и той престава да се събира на редовните си

---

[107] **Пловдивски Кирил.** Натанаил…, с. 330.

[108] **Стамболски, Хр**. Автобиография…, с. 553.

[109] ЦИАИ, ф. 2, оп. 1, а.е. 2в. Протоколи на Св. Синод 1874–1877; ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 19, л. 50; **Тодев, Ил.** Д-р Стоян Чомаков, … Т. 2, ч. 2, с. 266–268

[110] **Арнаудов, М.** Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870–1915). Т. 1. С., 1940, с. 268.

заседания. Близо цяла година от 25 август 1876 до юни 1877 г. в документацията му не са отбелязани никакви събирания, поради което не съществуват и протоколи за взети решения[111].

Постепенно екзарх Антим със самостоятелната си и несъгласувана с властта национално ориентирана политика, със смелите си и несъобразени с Портата решения, с установеното си еднолично управление в Екзархията, започва да става неудобен за турското правителство. Извън всичко, той негласно е считан и за *руско оръдие*, което за висшата османска политика е абсолютно неприемливо. Когато начело на правителството застават подчертано антируски настроени личности, във висшите среди на империята започва да се обсъжда смъкването му от поста на ръководител на Екзархията и заменянето му с друг, по-сговорчив и послушен български владика. Такива настроения започват да се забелязват още от лятото на 1874 г. Тогава в писмо на К. Коев от Загреб до Панайот Хитов в Белград се съобщава, че до него е достигнал слухът за свалянето на екзарха и че това ще се извършва по настояването на х. Иван(чо) х. Пенчович[112]. Подобни настроения сигурно има, но е малко вероятно русенецът да бъде автор и проводник на тези намерения на властта. В полза на подобно твърдение може да посочат няколко причини. Ако се проследят действията и решенията на Смесения съвет от този период, се вижда, че х. Пенчович с особеното си влияние и авторитет стои неотменно и твърдо до действията и решенията на екзарха, а, от друга страна, в запазените документи от това време не се откриват данни за наличието на някакъв съществуващ конфликт между тях. Освен това самият х. Иван(чо) като консервативно настроен еволюционист е близък до руския посланик и споделя идеите на Игнатиев както по развитието на църковния въпрос, така и за бъдещето на българското общество, като подобна негова реакция не би имала логично обяснение. Точно

---

[111] **Маркова, З**. Избрани произведения. Т. 1, с. 157.

[112] НБКМ–БИА, ф. 87, а.е. II А 8303, л. 1–3. Писмо на К. Коев – Загреб до П. Хитов – Белград, 20/1 ян. 1874 г.; **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 731.

в този период Хаджията жени дъщеря си Ефросина за личния лекар на граф Игнатиев и бъдещ главен лекар на българското опълчение д-р Константин Бонев, така че и по тази линия той не може да бъде квалифициран като противник на проруски настроения Антим и да работи в полза на неговото отстраняване.

Независимо от произхода си обаче, тези настроения продължават да витаят в българските църковни среди, а поради създалата се след Априлското въстание обстановка в началото на 1877 г. те започват отново да добиват сила. На 19 февруари с.г. в Синода постъпва изложение, според което в институцията няма кворум и години наред ръководното тяло не може да се събере в пълен състав. Посочва се, че при тези обстоятелства екзархът управлява еднолично. Причините за това са няколко. Д-р Стоян Чомаков и Драган Цанков отсъстват по вече споменатите причини, а останалите двама – х. Пенчович и Чалъков, включени в разни правителствени комисии, не се намират постоянно в столицата и не могат да участват активно в работата на църковния орган. Всички те не са подали оставка и не са заменени с други[113]. Освен това владиците не са напуснали епархиите си и също не участват при вземането на решения. В условията на ширещата се след въстанието антибългарска кампания, от Цариград са отстранени и другите приближени на екзарха дейци Георги Груев, Иван Найденов, д-р Христо Стамболски и д-р Георги Вълкович. Те са изпратени на заточение далеко в арабската пустиня и в Сана – столицата на Йемен.

В тази размирна обстановка хората на д-р Чомаков, подкрепени от везира Мидхат паша и външния министър Савфет паша, работят против екзарха и настояват за неговата смяна. В дома на Димитраки Тодоров се провежда тайно заседание, на което се взема решение за нейното осъществяване. Х. Пенчович не присъства. Съществува информация, че той вече е с прекратено членство в Държавния съвет и е отстранен от работите на екзархията. Изобщо прави впечатление, че името на х. Иван(чо) не фи-

[113] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 669; **Милков, Т.** Антим I …, с. 146.

гурира в списъка на нито една от съставите, участвали в пуча срещу екзарха. Има сведения, че дори след неговото осъществяване, когато на мястото на екзарха застава новоизбраният Йосиф, русенският Хаджия, макар и в немилост, продължава да лобира за облекчаване страданията на Антим и за завръщането му от заточение[114]. По този случай д-р Стамболски пише в своите спомени, че след завръщането си от принудителното въдворяване старият екзарх бил уговарян от х. Иван(чо) да заеме отново екзархийския си пост, но последният, разбрал, че в българското общество е настъпила съществена промяна, своевременно отказал[115].

Като авторитетно високопоставено лице от висшата турска администрация и едновременно признат църковен деец, както и като активен член на мирския Екзархийски съвет, х. Иван(чо) х. Пенчович е търсен постоянно за съдействие при уреждането на многобройни спорни въпроси от различно естество. По тази причина в този период той поддържа обемиста многостранна кореспонденция, от която за жалост към настоящия момент са се запазили само нищожни фрагменти. Ако съвременните изследователи разполагаха с тези писмени документи, много от недостатъчно обяснените и анализирани епизоди от развитието на българското общество в тези предосвобожденски години биха се изяснили по-лесно. Отнесените към него молби за помощ и намеса при разрешаването на заплетени случаи са от най-разностранен характер. Като се започне от чисто църковните въпроси, свързани с поведението на българите в Едирне (Одрин), Варна, Ниш, София, Пловдив[116] и Русе[117], с организацията на изборите за епархийски съвети в Русе[118], с молбата на казанлъчани

---

[114] **Милков, Т**. Антим I …, с. 150–151. **Стамболски, Хр**. Автобиография…, с. 191–192, 718–719.

[115] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 191–192, 718–719.

[116] НБКМ–БИА, II В 11 36.

[117] Църковен архив. Сборник документи. Т. 3, с. 86–88, 90–92, 97–102; ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 4, л. 11–12; а.е. 14, л. 133–134.

[118] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 19, л. 4.

да излязат от диоцеза на Пловдивския църковен окръг[119] и желанието на берковци да не преминават към врачанската епархия[120], с просбата на видинските първенци да се застъпи пред екзарха и се преустанови честата смяна на водещите Видинската епархия наместници[121], с молбата на плевенчани да съдейства за отстраняването на омразния гръцкия владика Паисий[122], с комуникацията на Екзархията с църковните общини в Русе, Сливен, Одрин и др.[123], с молбите за ходатайство пред властите при строежа на училището в Габрово[124] и църквата във врачанското село Радовене[125] и се премине към молбите за решаване на чисто лични въпроси, като да съдейства пред пловдивския мютесариф (управител) за назначаването на Йоаким Груев за моавин – негов помощник[126], за участието на русенския представител иконом Петър Арнаудов в Църковния събор в Цариград[127], за подкрепа на предложението отец Нил Изворов да бъде определен за ловчански митрополит[128], да помогне за освобождаването на изпратените русенски първенци х. Атанас Петкович, Драган Цанков и Петър Арнаудов на разпит при везира по разпореждането на местния управител заради появилия се етнически конфликт при строежа на гръцкия параклис в града[129], на арестуваните в ру-

---

[119] НБКМ–БИА, ф. 368 Марко Балабанов, а.е. 127, л. 1–3.

[120] Семеен архив на Хаджитошеви (1827–1878). Т. 2. Враца, 2002, с. 390–391.

[121] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим..,, с. 691–692.

[122] **п. Георгиев, Й.** Материали по църковната борба …, с. 150–151.

[123] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 133; **Sahara,Tetsuya**. An Eastern Orthodox Community…, p. 355–356.

[124] НБКМ–БИА, ф. 69 Габровското училище, оп. 1, л. 3–4.

[125] Семеен архив на Хаджитошеви…, Т. 2, с. 390.

[126] **Иванов, Ю.** Документи по Българското възраждане. – Сб. НУ, 21, 1905, с. 38–39.

[127] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 156; **Sahara,Tetsuya.** An Eastern Orthodox Community…, p. 435–436**.**

[128] НБКМ–БИА, ф. 49, а.е. 55, л. 1–2. Из архива на х. Николи Минчолу.

[129] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 1590, л. 45–46.

сенския затвор шуменски младежи по повод акцията на т.нар. френска сватба[130], за уреждане приема и издръжката на подгонения за „бунтовна дейност“ ломчанин Димитър Маринов във Военномедицинското училище в Цариград[131], както и на редица затворени по неясни политически причини българи, за намеса по разрешаването на лични проблеми на врачанската фамилия Хаджитошеви[132] и др.

Висшият чиновник х. Пенчович се стреми винаги да помага на изпадналите в беда български интелектуалци в Цариград. Редакторът на спрения през април 1874 г. вестник „Право“ Иван Найденов се обръща *със сълзи на очи* към Хаджията с молба за активната му намеса пред властите за възстановяване излизането на временно забраненото му издание. Русенецът обещава да помогне, но съобщава, че времето е неподходящо и описва затрудненията, произтичащи от случая с в. „Македония“, като посочва, че … *Правителството…* [го – б.а.] *ма записало на Славейковия тефтер*[133]. Въпреки всичко забраната е отменена и няколко месеца по-късно вестникът започва да излиза отново, но вече под новото си име „Напредък“. Иван Найденов и по-късно се отнася за съдействие към *мюстеширина* [правитеилствен съветник – тур. ез. – б.а.] *Иванча ефенди*, когато и следващият му вестник „Напредък“ е спрян на 10 октомври 1876 г. за кратко от цензурата на правителството. След активната намеса на авторитетните цариградски българи редакторът получава разрешение да продължи своето издание, за да дойде лятото на 1877 г.,

---

[130] НА–БАН, ф. 144к, а.е. 171, л. 61–62, 70–71; а.е. 178, л. 1; **Бонева, В**. Българското възраждане в Шумен и Шуменско. Църковно-национални борби и постижения. В. Търново, 2002 (“Френската сватба“ в Шумен през 1875 г. – едно неочаквано трудно изпитание.); ИПр, 2002, № 3–4, с. 245–265.

[131] Димитър Маринов – http://liternet.bg/publish17/d_marinov/index.html.

[132] Семеен архив на Хаджитошеви…, Т. 2, с. 395–400.

[133] НБКМ–БИА, ф. 112 Св. Миларов, а.е. 97, инв. № 1582 – Писмо на Ив. Найденов – Цариград до Младен Николаев – Букурещ, 4 апр. 1874 г.; Литературен архив. Т. 1. П. Р. Славейков. С., 1959, с. 95.

малко след началото на военните действия в Руско-турската война, когато вестникът спира окончателно[134]. Х. Иван(чо) има заслуга и за запазването на единственото българско печатарско дружество „Промишление“ в Цариград. Той, заедно с Никола Михайловски и д-р Чомаков, успяват да го съхранят в условията на тежката цензура през смутните времена на Априлското въстание и Руско-турската война[135].

Известни са и културните интереси на видния русенец. Той разполага с огромна за времето си библиотека с книги на различни езици, а в дома му се чува свиренето на пиано[136]. Дъщеря му Ефросина х. Пенчевич изнася концерти на близкото обкръжение на семейството. По стените в салона на къщата му висят по европейски образец маслените портрети на баща му и жена му, изпълнени от именития художник Николай Павлович. Днес тези ценни възрожденски художествени произведения са достояние на Националната художествена галерия[137]. Когато под егидата на везира Али паша през 1869 г. в османската столица се създава просветното дружество Дар-юл-фину, към него са привлечени за участие няколко висши чиновници и видни цариградски граждани – турци, арменци, гърци и българи. Дружеството се появява като първообраз на бъдещата Турска академия на науките. В него участват и х. Иван(чо) х. Пенчович и Христо Тъпчилещов. Там се обмисля реализирането и на различни културни начинания, едно от което е т.нар. театро султани, където на цариградска почва започват да се представят назидателни и

---

[134] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 660.

[135] **Говедаров, Ив**. Копривщица в свръзка с духовното ни и политическо възраждане. Пловдив, 1921, с. 50; **Тилева, В.** Българско печатарско дружество „Промишление“ в Цариград (1870–1885). С., 1985, с. 78.

[136] **Златарова. Т.** Цената на свободата. Спомени. – http://www.promacedonia.org.

[137] **Марков, И.** Родовата плетеница между две възрожденски фамилии. – Изв. РИМ – Русе, 14, 2011, с. 348–358; Архив на Николай Павлович. 1852–1894. С., 1980, с. 89.

морални трагедии на турски, арменски, гръцки и български[138]. Посещава и мероприятията, организирани от българското читалище в Цариград, а в началните години на съществуването му подпомага финансово и неговата дейност[139].

Когато през лятото на 1873 г. се засилват идеологическите атаки срещу Българското книжовно дружество в Браила от страна на революционизираната емиграция в Румъния в лицето на Ботев и Каравелов и то изпитва сериозни материални затруднения, у неговия секретар Васил Стоянов, както и у редица български интелектуалци в Москва и Цариград назрява идеята да преместят седалището му в турската столица. След проведените сондажи Стоянов получава уверението, че такова начинание ще бъде безрезервно подкрепено както от Екзарха и целия Синод, така и от българската диаспора в града. Тогава Иван(чо) х. Пенчович успява дори да издейства и уговорката това да не бъде възпрепятствано от турското правителство. Противници остават само Гаврил Кръстевич и Драган Цанков, както и някои от редовните негови членове, по причина на което при рехавото присъствие на проведеното през есента годишно събрание инициативата не получава търсеното развитие[140]. Подобна съдба има и идеята на Тодор Шишков през 1869 г. да се организира в Цариград и започне издаването на нов вестник, печатан на два езика – български и френски. Тя също не успява да се реализира, въпреки персоналното ходатайство на висшия чиновник[141]. Това показва, че независимо от извоюваното положение и авторитет

---

[138] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 388; **Антонова, В.** Възрожденското читалище „Зора“ в Русе. Русе, 2010, с. 143–144.

[139] **Харбова, Е**. Българското читалище в Цариград (1866–1876) и културно-националното Възраждане. С., 2006, с. 31.

[140] **Арнаудов, М.** Българско книжовно дружество в Браила. С., 1966, с. 239.

[141] Турция (Цариград), V, № 29, 6 септ. 1869; **Начов, Н.** Цариград и Българското Възраждане. – В: Иларион Макариополски. Митрополит Търновски. 1812–1875. Биография, спомени и статии за петдесетгодишнината от смъртта му. С., 1925, с. 158.

възможностите на русенеца не са вездесъщи и невинаги полезните национални инициативи може да бъдат осъществявани с неговата помощ.

В края на 1876 г. х. Иван(чо) х. Пенчович със своите рапорти, действия и изказвания става неудобен за турското правителство и великият везир Мидхат паша го отстранява от правителствената анкетна комисия, разследваща трагичното потушаване на Априлското въстание. Докладът и позицията му в защита на изтерзаните българи силно раздразват дори „приятеля“ Мидхат паша, който от 19 декември с. г. вече отново е приел поста на велик везир, заместваики Мехмед Ружди паша. Заменя го неговият постоянен съперник и противник в дългите години на борбите за утвърждаване на Екзархията, „либерално“ настроеният д-р Чомаков, който в това смутно време се дистанцира от страданията на своите сънародници и тщеславно поема овакантения пост в услуга на Портата. С този акт на „благодарност“ завършва „звездната“ кариера на единствения българин, достигнал до най-висшите постове на властта в Османската империя, който в съдбовните за народа мигове отстоява неговото национално достойнство.

Такива са действията на висшите турски сановници към всички българи, които в тези размирни години не забравят своята етническа принадлежност и застават твърдо в защита на изстрадалите си сънародници.

В подобни кризисни моменти поведението на всеки политически деец се определя от отношението му към върховните интереси на нацията. Чест прави на тогавашната консервативна българска буржоазия, която независимо от своите лични разбирания и предпочитания открито се противопоставя на деспотичния режим на Империята и безрезервно подкрепя българската кауза. Изпаднал в немилост, х. Иван(чо) х. Пенчович е отстранен от Цариград. Изпратен отново в Русе, проформа е *нарочен за мюстеширин* на Дунавска област[142]. Малко по-късно той за кратко се завръща в Цариград, за да го напусне през началото на 1878 г. завинаги и окончателно да се засели в освободена България.

[142] Дунав (Русчук), XII, № 11 48, 2 март 1877.

ПЪТЯТ КЪМ СВОБОДАТА

… на светът не съществува
нито един българин,
който да не желае свободата на
отечеството си и нито да не мисли
да бъде свободен човек
и честен гражданин…

Л. Каравелов
(Независимост, IV, №1, 20 окт. 1873)

Еволюция или революция

Българският еволюционизъм през Възраждането като че ли не е достатъчно разбран и оценен от поколенията. Като контрапункт на романтичната ни представа за разпространяващите се революционни настроения в тогавашното българско общество и на последвалите ги активни прояви и действия в същата посока, той губи своята привлекателност и изследователите рядко задържат вниманието си върху неговото изучаване и анализиране. Всичко това има и своето логично обяснение. В новоизграждащата се след Освобождението неукрепнала още българска държава именно тази революционна романтика иде да компенсира миналите страдания на нашите сънародници и идеологически да подпомогне духовното обединяване на нацията. Тя става удобна за ползване от почти всички сменящи се политически режими, управлявали България чак до нашето съвремие и с пълна сила продължава да бъде експлоатирана и до днес. С всичките си основания обаче, доминиращата в литературата постановка, че радикалните течения и прояви са основополагащи за възприемането на българското предосвобожденско общество, тя не успява да даде цялостна представа за неговото развитие. Омаловажаването на не по-малко разпространените сред широк кръг наши сънародници други, различни от революционното мислене

и действия представи за постигане заветния идеал – създаването на самостоятелна българска държава и пренебрегваното наличие и значение на умерените интелектуални течения в него, по никакъв начин не допринася за пълната картина на състоянието на обществото в този период. Тези две идеологии вървят паралелно в продължение на цялото последно десетилетие, предхождащо Руско-турската освободителна война. Привържениците на всяка от тях упорито и съзнателно се разграничават една от друга. Конфронтирайки се взаимно, те не успяват да стигнат до убеждението, че основните различия произлизат единствено от собствените им представи за пътищата, водещи до успешното постигане на лелеяната политическа свобода. Независимо че преследваните крайни цели са почти еднакви, те упорито не желаят да превъзмогнат противоположните си идеологии и взаимния си антагонизъм, поради което всички опити за обединяване силите на цялата нация в борбата за тяхното осъществяване остават безрезултатни[1].

Българските консерватори, излизащи из средите на икономически просперирашите ни дейци в Цариград, Букурещ и Одеса и близката до тях интелигенция си представят политическото бъдеще на обществото в установяването на една нова, *политическо-административна автономия* на България, създадена върху основата на съществуващото самоуправление в изградените вече градски църковни общини и подчинена само васално на централното управление на Османската империя. Впрочем, това е същият изпитан и потвърден от историята модел на поетапно извоюване на свободата, през който са минали преди нас и съседните ни християнски народи – гърци, сърби, румънци и молдовци. Еволюционистите не приемат революционните акции и действия като основна алтернатива за постигането на желаната цел. В представите си за нейното осъществяване те считат, че българското общество задължително трябва да мине най-напред през не по-малко важния етап на осигуряване и защита на ду-

[1] **Петков, П. Ст.** Историята като полифония. Изследвания по нова история на България. В. Търново, 2005, с. 278–280.

ховната свобода чрез отвоюване и узаконяване на църковната ни независимост. Тази духовна независимост има значението да легитимира обществото като самостоятелна нация, различна от тези на другите обитаващи Балканите народи. Твърдят, че за да може да се постигне преследваното автономно управление, процесът за неговото постигане ще бъде съпътстван от разходването на огромни усилия и непрекъснати действия, насочени към цялостното духовно израстване на народа. Според тях това ще стане само чрез издигане нивото на неговото образование и култура. Умерените им представи за пътищата към мечтаната свобода изключват прилагането на всякакви революционни действия. Реалисти по природа, те са убедени, че силната османска власт е в състояние своевременно да се разправи с разбунтувалите се българи и брутално да смаже всяка тяхна въоръжена проява. Вярват, че неизбежните трагични резултати след избухването на подобни акции са предварително известни, а като следствие на тяхната „безразсъдност“ нещастното българско население безсмислено ще понесе огромни страдания и жертви[2]. Независимо от противоположните си разбирания обаче, в съдбовните моменти на нацията след всички въоръжени прояви на радикално настроените революционери, както и след потушаването на Априлско въстание, когато хилядите невинни наши сънародници са подложени на масов терор от страна на османската власт, те смело и безапелационно застават срещу репресиите в подкрепа на своите национални позиции и се стараят всячески да облекчат мъките на изстрадалите българи.

Характерен пример за консервативно мислещ представител на умереното течение български общественици от това предвоенно десетилетие е и издигналият се във висшето турско управление русенец х. Иван(чо) х. Пенчович. Националист по природа, той енергично и с постоянство се включва в продължителната и изтощителна борба за църковна независимост и участва като водеща фигура в почти всички нейни акции по защитата и укрепването на новосъздадената Българска екзархия.

[2] **Икономов, Т.** Мемоари. С., 1973, с. 93–95.

Консерватор по убеждение, той счита, че политическото извоюване статута на отделена от властта на Портата самостоятелна българска държава може да се постигне не чрез „ненужното“ използване на революционни средства, а единствено по легалния път на предварителното официално признаване духовната идентичност на българите. За него всяко провокирано от революционизираната емиграция или от намесата на други външни фактори въстание, насочено срещу промяната на установеното статукво, е нерационално и дори пагубно за населението. Твърди, че в дадения исторически момент българите не са готови да разгърнат своите съпротивителни сили срещу мощната военна машина на империята. Намира революционните действия и прояви за неефективни и вредни, водещи само до ненужно забавяне на и без това трудния процес по легализирането и утвърждаването на българската църква. Вярва, че основните задачи на българската интелигенция се заключават не толкова в организирането и провеждането на въоръжени революционни прояви, колкото в предварителната повсеместна и упорита образователна подготовка на народа, който в съдбовния момент на една бъдеща освободителна кампания да бъде вече в състояние сам да управлява съдбините си и да извоюва своята свобода. Наистина това не е само негово кредо – той не е изолиран случай. Токова е становището на преобладаващата част на тогавашната българска интелигенция, която по различен повод обективно признава и реално оценява състоянието на моментната действителност[3].

Консервативните схващания на дейците от рода на х. Иван(чо) х. Пенчович са представяни често от нашите изследователи като плод на официалната имперска политика на турската държава и се приемат основно като предизвикани, за да обслужват защитата на нейните интереси. Такова е гледището и на техните противници – революционерите, които по този повод ги квалифицират като *туркофили*, окичвайки ги с обидния епитет *турски мекерета*. Вярно, Високата порта и турската централна власт желаят преди всичко многобройните населяващи

[3] **Икономов, Т.** Мемоари…, с. 93–95.

империята етноси да живеят в мир и спокойствие, като се стремят своевременно да тушират всякакви техни опити за насилствена радикална промяна на установеното управление. С това като че ли привидно интересите на властта се покриват с идеите на умерената част на българското общество. На тази база радикално настроената емиграция гради и своето пренебрежително и враждебно отношение към всички, които не споделят нейните разбирания. В противовес на това, колкото и парадоксално да звучи, умерените дейци имат подкрепата на официалната руска политика в лицето на нейната представителна дипломация в Цариград. Русите, считани от широките среди на българското общество за основен защитник на християнските народи, подобно на умерените българи много добре оценяват реалното вътрешно състояние на империята и открито застават срещу опитите за радикализация на населението. В телеграма до генералния си консул в Букурещ посланикът Игнатиев се обявява твърдо срещу намерението на българската емиграция да организира всякакви бунтовни действия, които да прераснат във въоръжено въстание. *Изяснете на българите* – пише дипломатът от Цариград, … че *безумието и вредата от опитите са обречени на неуспех… Обстоятелствата сега са неблагоприятни. Нека запазят средства и кръв за друга минута*. Цариградските консервативни среди са в постоянен контакт с руските дипломатически представители и, без да се счита за пресилено, в цялото предхождащо Освобождението десетилетие са нещо като действаща в рамките на империята пряка и неофициална руска резидентура. Те са в непрестанна връзка с генерала и в продължение на години изпълняват неговите съвети и поръчения. Неизвестно защо, но техните противници, а впоследствие и редица наши съвременни изследователи ги квалифицират повече като „туркофили“ вместо „русофили“, когато историята доказва, че в кризисните за нацията моменти голяма част от действията и поведението им директно потвърждават последната констатация. Х. Иван(чо) х. Пенчович е характерен пример на такъв русофилски настроен обществен деец. Неговото поведение в целия му съзнателен живот през годините непосредствено преди и след

Освобождението е пряко доказателство за достоверността на такъв извод. Участието му в борбите за установяване и укрепване на Българската екзархия, отношението му спрямо въоръжените радикални прояви във и извън страната, поведението му в защита на изстрадалото българско население след Въстанието, сътрудничеството му с временното руско управление след Освобождението, та дори и участието му в следствената комисия, разследваща Арабаконашката авантюра и залавянето на Левски, са солидна илюстрация на тази негова проруска нагласа. Естествено, тя не е афиширана демонстративно. В условията на деспотичното османско имперско управление това е невъзможно и граничи с лудост. Всяка явна проява на подобно проруско настроение се приема от властите като измяна на държавата, която от своя страна начаса наказва нелоялността на провинилите се поданици. Въпреки всичко, анализът на действията на достигналия такъв висок ранг българин показва, че той дори и в тези ограничени условия със своя такт и умение използва всякакви възможности и служи на националната кауза по начина, по който препоръчва и руското присъствие на Балканите.

Независимо от консервативните си нагласи на отричане и непризнаване възможността въоръжените действия да доведат до извоюване на заветната цел – самостоятелна и свободна българска държава, х. Иван(чо) х. Пенчович в продължение на години не престава да защитава мнозина попаднали в беда бунтовници, излежаващи наказания в турските затвори или осъдени по политически причини на тежка каторга и заточение. Той почти непрестанно ходатайства пред различни органи на властта за облекчаване на техните страдания или за тяхното освобождаване. Като член на Държавния съвет и на различните правни комисии използва възможностите си и с наличните легални средства уговаря необходимите служебни лица, от които зависи тяхното оневиняване. Архивите разполагат с редица документи, които потвърждават усилията и действията му в тази посока. Хората които го познават и тези от неговото обкръжение оценяват личния му патриотизъм. … *Някои от съвременниците имат лошо мнение за покойния х. Ив. Пенчович на единственото ос-*

нование, че бил държавен чиновник и доверено лице на Мидхат паша… – пише в спомените си Пандели Кисимов. *Имал съм случай да констатирам противното. Други бяха човешките слабости и кусури на тоя наш съотечественик; а предателство, користолюбие – никой път. Напротив. Със своя достъп пред вюкелята* [министрите – тур. ез. – б.а.] *в Цариград, както по черковния въпрос, тъй и в грозните години, които народът ни прекара в навечерието на освободителната война, той изпълни дълга си на добър българин*[4].

Апостола и Хаджията

Основните отрицателни тежнения, насочени към личността на х. Иван(чо) х. Пенчович от неговите противници, а по-късно и от преобладаващата част български изследвачи, са свързани преди всичко с участието му в изпратената в София през декември 1872 и януари 1873 г. правителствена следствена комисия, обследваща деянията по обира на хазната в Арабаконашкия проход, както и с нейното продължение – с разпитите по процеса срещу заловения по същото време Васил Левски. Те почти до един отправят към него преките си упреци и директно го обвиняват за осъждането на участниците в тази авантюра и за определянето на смъртната присъда на Апостола. До каква степен всичко това е действително вярно и до каква пресилено? Този въпрос продължава да бъде открит вече толкова години след събитията, а историята все още не успява да му даде еднозначен отговор. В последните години, когато към групата на изследователите се включват освен професионалните историци общественици и действащи юристи, вече се чуват и по-различни мнения от утвърдената с години официална теза за пряка вина на х. Пенчович за тези присъди. Появяват се дори гласове в посока

[4] **Кисимов, П.** Исторически работи. Мидхат паша. Първий турски реформатор. – Българска сбирка (Пловдив), V, кн. 9, 1900, с. 804–806.

на цялостното му оневиняване[5]. Изобщо, като че ли по презумпция връзката между х. Иван(чо) х. Пенчович и Васил Левски се предава конюнктурно. При всички случай тя се използва да се засили полярността между между умереното и радикалното течение в тогавашното българско общество, и то, разбира се, само в полза на революционната му нагласа, определяна като „единствената“ алтернатива за извоюване на желаната свобода.

Известно е, че Апостола и висшият сановник се познават години преди процеса в София. Тяхната връзка датира още от времето, в което Левски посещава Цариград, за да осъществи контакт с българската диаспора в турската столица. За нея говорят в спомените си д-р Стамболски и Марко Балабанов[6]. Те категорично заявяват, че такава среща действително е имало и дават редица подробности около нейното провеждане. Левски посещава Цариград последователно два пъти – първият път през лятото на 1869 г., а вторият – в края на август 1871 г. Пламен Божинов, без да уточнява периода, приема дори, че неговите посещения са три на брой и че първият път, когато той идва в

---

[5] Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872–1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори. Ред. Дойно Дойнов, Огняна Маждракова. С., 2007; **Дойнов, Д.** Левски – най-ясната загадка. С., 2012; **Даскалов, З.** Осъден ли е Васил Левски (Правно-историческо изследване). С., 2006; Иван Драсов в българското национално революционно движение (1871–1877 г.). Документален сборник. АГ, 44. С., ГУА при МС, 2007; **Гайдаров, Н.** Процесът срещу Васил Левски и революционната организация. С., 1987; **Йотов, Б.** Наказателният процес срещу Васил Левски – инквизиция и произвол на турското правосъдие. С., 2004; **Панайотов, Н.** Арабаконашкият обир и обесването на Васил Левски. Другата истина. Шумен, 1998; **Тодорова, М**. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. Прев. от англ. ез. С., 2009; **Златарева, Г.** Васил Левски. Заблуди и истини. С., 2011.

[6] **Стамболски, Хр.** Автобиография, дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък. Т. 2 (1868–1877). С., 1927, с. 152–153, 158; **Балабанов, М.** Българската колония в един остров. – Период. сп. БКД., 71, 1910, с. 356–357; **Божинов, Пл.** Васил Левски в Цариград. – В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 9. С., 2007, с. 234–58.

имперската столица, датира от началото на декември на 1868 г.[7] Такова е мнението и на редактора на съкратеното второ издание на посочените спомени на Стамболски, историка Страшимир Димитров[8]. Въпреки цитираните писмени доказателства, представени от уважаваните цариградски общественици, редица изследователи като Иван Унджиев, Стефан Каракостов, Мерсия Макдермот, Илия Тодев и Димитър Митев изказват впоследствие сериозно съмнение за провеждането на такава среща. Те преди всичко се позовават на факта, че информацията идва от едни доста по-късно издадени мемоари (д-р Стамболски издава записките си чак през 1927 г.), както и от малкото на брой и непотвърдени от други документални източници сведения. Основават се на обстоятелството, че авторите на тази информация са хора от близкия кръг на х. Пенчович, и че в самите тях има известно разминаване с посочената датировка на станалите събития спрямо уточнените и вече официално приети дати за посещението на Дякона в Цариград. Независимо от съмненията си, те обаче не посмяват да игнорират сведенията от от двамата цариградски българи, но в желанието си да подкрепят идеологически утвърдената теза за първенстващото значение на революционното действие, съзнателно се стремят да омаловажават фактите около тази среща[9].

Основен препоръчител на Апостола за връзката му с цариградските българи става живеещият по това време в Русе бивш член на „Тайната дружина на верните приятели“, колегата му от Белградската легия и приятел от ученическите години в Карлово – Стоил Попов. При идването си в Цариград Левски носи в

---

[7] **Божинов, Пл**. Васил Левски в Цариград, с. 248–249.

[8] **Стамболски, Хр.** Автобиография …, с. 873–874.

[9] **Митев, Д. Й.** Два неизползвани досега източника за биографията на Левски. – ИПр, 1981, № 2, с. 111–118; **Тодев, Ил.** Васил Левски – радетел за общобългарски националноосвободителен фронт. – В: Българите във войните за национално освобождение и обединение. 1876–1919. Доклади и съобщения от Национална научна конференция – Плевен, 20–21 септ. 2007 г. Плевен, 2008, с. 18; **Греков, М**. Как ние освобождавахме България. Т. 1. С., 1990, с. 492–493.

себе си дадена от него писмена препоръка. В столицата пристига и друго, предварително изпратено от русенеца писмо, датирано от 12 май 1869 г. и адресирано до *верния* приятел Киро Попов. То дава указание на цариградските търговци, че неговият пратеник ще пристигне в града на Босфора. В писмото си моли Стефан Илич и Киро Попов да свържат посетителя с банкера Атанасаки Стоянович и д-р Стамболски, на които като доверени лица … *ще съобщи целта на дохождането си там*[10]. Тази среща е особено важна за Апостола, защото чрез нея той иска да развие контактите си с хората от столицата, с които ще може в бъдеще да кореспондира при изпълнението на тамошната си мисия. Подобна информация, но в малко по-деформиран вид дава и Стоян Заимов в издадената от него биография на Левски[11].

Мемоаристът д-р Стамболски отразява в спомените си и първата среща на цариградските дейци с Апостола. Според него тя става на 13 май 1869 г., когато в кантората на Киро Попов в Балкапан хан влиза *верният приятел* Стефан Илич и води със себе си непознат млад мъж. Посетителят се оказва опасната фигура на създателя на вътрешната революционна организация – самият Васил Левски. Слисаният и развълнуван автор описва и външния вид на гостенина, какъвто той му се е запечатал в съзнанието. Илич представя с няколко думи непознатия гост на присъстващата група свои съмишленици, сред които са имената на търговците Иван х. Петров, Петър Киселов, банкера Атанасаки Стоянович и самия доктор[12]. На тази среща Левски обясня-

---

[10] **Стамболски, Хр.** Автобиография, дневници и спомени. (1852–1868). Т. 1. С., 1927, с. 343–344; **Марков, Ив.** Възрожденски портрети. Нов поглед към личността на сътрудниците на в. „Дунав“ – Стоил Попов и Иван Чорапчиев. – Везни – списание за изкуство, литература, критика, философия, 7, 2009, с. 121–155; **Маждракова-Чавдарова, О.** Революционните сподвижници в емиграция и в Родината – укрепване на взаимовръзките им (1861–1869). – В: Българското революционно движение в навечерието на създаването на БРЦК 1869 г. С., 2000, с. 96–99.

[11] **Заимов, Ст.** Васил Левски дяконът. Кратка биография написана по повод откриването на паметникът. С., 1895, с. 58–59.

[12] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 366.

ва действията на комитета в Букурещ и състоянието на революционната организация в страната, като посочва, че целта на това му посещение е съставянето на такъв местен комитет и в Цариград. Групата разисква оживено по много от животрептящите въпроси, включително и тези за революционните комитети, за организацията и въоръжаването на въстаническите комитети, за борческия дух на българите и техния стремеж към създаване на чети за борба с турците, за оръжия и парични средства, за съвременното правителство в Букурещ, за съгласието и сериозността на съставящите го членове, за съчувствието на емигрантите, сърбите и главно на русите[13].

Колкото и да бъдат оспорвани от редица изследователи проведените разговори, датировката на тази среща, както и някои от обстоятелствата около нея трудно биха могли направо да се отрекат. Авторът на спомените може да греши в някои елементи на разказа си, което вероятно се дължи на голямото отстояние от времето на описваните събития, но в онзи момент той е бил дотам разтърсен от личността на опасния посетител, че е невъзможно да ги преиначава и да отрича нейното провеждане. Консервативно настроените цариградски дейци не споделят разпаленото въображение на госта, приемат някои от идеите му за *лекомислени* и го квалифицират като *смел авантюрист* и *един безогледен ратник за освобождението на отечеството си*, но все пак признават, че той е *един добър патриот*[14]. За такова тогавашно посещение на Апостола споменава и Иван п. Христов Кършовски в писмата си до Тодор Ковачов в Турно Могурели (Турну Мъгуреле) и до Филип Тотю[15]. Левски престоява в Ца-

[13] **Шарова, Кр.** Мидхат паша и българското революционно движение през 1872 г. – ИПр, 1991, № 7, с. 3–19; **Дойчев, Л.** Спомени за Левски. С., 1990, с. 285–286, 514–516; **Митев Д.** Два неизползвани досега източника… – ИПр, 1981, № 2, с. 113–115.

[14] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 369.

[15] **Кършовски, П. С**. Из миналото. Документи за политическото ни възраждане. Кн. 2, Елена, 1927, с. 381–283; **Дойчев, Л.** Спомени за Левски, с. 181.

риград само 3–4 дни, споделяйки гостоприемството на Стефан Илич, който живеел в средата на един мюсюлмански квартал в края на града. Това устройвало Дякона защото … *там никой няма да се усъмни за мене, какъв съм и що съм*.

По-интересно за темата е следващото посещение на Левски в Цариград. Стамболски го отнася до *28 август 1871 г., събота*. Тогава опасният посетител неочаквано се появява в кантората на Стефан Илич в Хавяр хан и моли да бъде приютен за няколко дни. Илич бил затруднен да го вземе при себе си по причина, че по същото време в дома му имало други гости, но след обсъждане на въпроса с д-р Стамболски двамата решават да помолят за по-сигурно х. Иван(чо) х. Пенчович да го приеме в дома си на остров Халки. Хаджията отначало *трепнал* на тяхното предложение, … *но след малко рекъл: … Бива, бива, доведете го довечера на моста, гдето ще бъда и аз, за да тръгнем заедно с първия параход в 9 часа, по турски, когато няма навалица*. В уречения час … *те троицата, Левски, х. Иванчо и д-р Стамболски, навлязоха в парахода в една от страничните кабини, сами стигнаха на острова и отидоха право в дома на х. Иванча.* Обсъждайки случая, близкото обкръжение на изброените лица … *се чудеше за смелостта и куража както на гостенина, така и на гостоприемеца*[16].

Още в самото начало на срещата Левски уточнява предварително, че при предното си посещение … *дойдох при съзаклятниците за образуване на комитет, а сега при чорбаджии родолюбци за събиране на пари за скъпото дело*. Разговорите не вървят особено гладко. В течение на дните, когато Апостола се намира в дома на Хаджията, двете страни – домакините и Левски, емоционално защитават своите аргументи и се опитват да намерят помежду си обща приемлива позиция по чувствителния въпрос. Мемоаристът описва обстановката, уверявайки, че … *дълги и живи пререкания и препирни станаха между събеседниците относително начина на воденето на народните работи за освобождението ни както от духовното иго в Ца-*

[16] **Стамболски, Хр**. Автобиография…, с. 422–426.

риград, тъй и от политическото в Букурещ, и най-накрая се дойде до заключение, че двата начина се допълват един друг…, че *Бунтовничеството* и *Черковничеството* взаимно не се изключват, а се допълват в търсенето на българската свобода. Самият Дякон е вярвал в точността на тази последна констатация и нерядко е споделял такива мисли[17]. Пред цариградските дейци Левски показва *младежка самонадеяност и решителност*, но се съгласява, че тук дейците трябва да продължат да следват духа на Портата и да отвличат вниманието на турските управници с непрекъсната защита интересите на Екзархията в борбата и с гръцката патриаршия, докато … *ние вън се приготвим и издебнем събитията, които би позволили обявяването на общото всестранно въстание*. Авторът посочва, че на известна част от разговорите освен домакина х. Пенчович и д-р Стамболски са присъствали още и Марко Балабанов и Димитър Гешов.

Левски престоява в Цариград само четири дни. В деня на заминаването му за Бургас Хаджията завежда госта с кораба до града и му предава 80 турски лири в подкрепа на общонародното дело. От своя страна Стефан Илич му предава допълнително още 66 турски лири. Те били събрани от съмишлениците Киро Попов, Атанасаки Стоянович и другите балкапански търговци. Общата предадена сума от страна на цариградските домакини на Апостола, възлизаща на 146 лири, съвсем не е малка. Като се има предвид, че паритетът тогава е бил една турска лира да се равнява на 124 гроша, това означава, че тя представлява чувствителен капитал от над 18 000 гроша. За сведение по онова време един дребен търговец можел спокойно да работи със сума от 3 000 гроша, а построяването на солидна къща е струвало малко повече[18]. Самата изследователка Крумка Шарова, която иначе е подчертано негативно настроена спрямо х. Пенчович, когато подлага на внимателен анализ спомените на Стамболски и ги съ-

[17] **Жечев, Н.** Нему равен друг нямаше. С., 1987, с. 48–49.

[18] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 425.

поставя с данните от други познати източници, стига до извода, че в този пункт твърденията на доктора са напълно достоверни[19].

За въпросната среща свидетелства в статията си и Марко Балабанов, посочвайки, че … *че през 1871 г. на о. Халки дохо-ди известния революционен апостол Левски. Той бе слязъл на госте у покойния Иванчо Хаджи Пенчович член на държавния съвет (Шурай девлет), в дома на когото и преспа 2–3 вече-ра*[20]. По това време къщата на х. Пенчович на остров Халки е била притегателен център за водачите на българската диаспора в Цариград. Тя редовно е посещавана от съседите Александър Екзарх, братята Христо и Никола Тъпчилещови, Теодор Бур-мов, братята Гешови и Золотовичи, Атанасаки Стоянович, как-то и самите автори на съобщението Марко Балабанов и Христо Стамболски. Чести гости в нея са също Гаврил Кръстевич, Сте-фан Илич, русенските търговци х. Атанас Петкович и Костаки Маринович, руският консул в Пловдив Найден Геров, както и самият посланик граф Игнатиев.

Когато описва настроенията и постоянния характер на раз-говорите, водени между участниците и гостите на тази бълга-рска колония, Балабанов посочва, че … *всички членове* [на коло-нията – б.а.] *имаха същите чувства и същите възгледи* [с тези на всички останали българи – б.а.]. *Всички те се радваха до възторг при получаване добри новини из България, всички пък страдаха болезнено при новините за теглата и страданията на народа, и всеки един от тях правеше каквото бе възможно за да се даде помощ на страдалците. Във всеки случай тая колония вдъхваше доверие в най-смелите апостоли на българ-ската свобода…*[21]

---

[19] **Шарова, Кр**. Мидхат паша и българското революционно движе-ние през 1872 г. – ИПр, 1991, № 7, с. 13–14; Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. Ч. I. – ИДА, 66, 1993, с. 69–71; **Кирилова, А.** Финансиране на българското национално-революционно движение. 1868–1875. С., 2007, с. 94.

[20] **Балабанов, М.** Българската колония…, с. 370–371.

[21] Пак там.

Попаднал в тази среда по време на своето пребиваване на остров Халки, Левски не е бил изолиран. … *Тръпнаха всички* – посочва Балабанов – *като чуха новината за дохождането на такъв гост в българската тук колония. При всичко това някойси от тях се срещнаха отблизу с него…* По този начин той е могъл да общува и с други водещи църковното движение дейци. Балабанов и Стамболски в спомените си конкретно не съобщават за срещата на Апостола с голяма част от изброените лица, но е абсолютно сигурно, че всички те са били подробно информирани за неговата визита и за характера на проведените разговори. Независимо от трайно консервативните си и умерени разбирания, те живо са се интересували от развитието на революционните процеси както в страната, така и зад граница, следили са Каравеловия вестник „Свобода“ и в общи линии са били наясно с обстановката и хода на „народните работи“. В същата статия Балабанов потвърждава и факта с предаването от страна на Хаджията на цитираната вече парична помощ, предназначена за подпомагане успеха на опасното дело. … *Още като че да виждам покойният Иванчо х. Пенчович как една заран водеше за ръка своя странен и опасен гост по парахода в острова и от там все едно заедно до Цариградския мост, дето се прости с него… и при това му шопна нещо в ръката. Тук се простих и аз с него*[22].

Интересно защо, но един от първите биографи на Левски, Стоян Заимов, не потвърждава данните от Балабанов и Стамболски за неговото посещение в Цариград. В издадената по случай откриването на паметника на Апостола в София книга Заимов описва съвсем друга версия[23]. Твърди, че Дяконът тогава е бил придружаван от Ангел Кънчев и носел препоръчителни писма, подписани от Любен Каравелов и адресирани до тамошните български първенци – информация, която до момента не се потвърждава от никакви други източници, а по същество не се подкрепя от по-сетнешните му изследователи. Авторът изобщо не

[22] Пак там.

[23] **Заимов, Ст.** Васил Левски…, с. 79–82.

споменава за подобно посещение в дома на х. Пенчович, както и за проведени разговори с него и с обитаващите остров Халки дейци. Не датира и времето на това посещение. Споменавайки, че в разговорите става дума и за разпространението на вестник „Свобода“, той косвено отнася събитията към лятото на 1871 г. Заимов пише, че тогава са били разисквани народните работи с д-р Чомаков, Тъпчилещов и Петко Славейков, както и че по съвет на последния Левски е направил визита и на граф Игнатиев. Изобщо почти всички твърдения на биографа относно фактологията на събитието са доста спорни, като се има предвид, че Левски вече много добре е знаел както за русофобските настроения на Чомаков, така и за отношението на руския посланик към инспирираните от българската емиграция революционни действия. Не е известно какъв е и произходът на получените и застъпени от Заимов сведения, но е повече от ясно, че те са базирани преди всичко на непотвърдени слухове, носещи се из средите на бившите революционери. Като се има предвид, че авторът има и афиширано негативно отношение към личността на х. Пенчович, може да се предположи, че той преднамерено не е маркирал тази ранна връзка на двамата идеологически „противници“. След като в предговора на книгата Заимов преразказва темите на личните си разговори с бившия сановник, трудно би могло да се приеме, че в тях не е ставало дума за това посещение на Дякона през 1871 г., и че самият той не е бил получил информация за него от първа ръка. За неособено доказаната добросъвестност на Заимов относно предаването на историческите събития, описани в книгата за Апостола, говори и историчката Кета Мирчева в статията си за неговото отношение към Любен Каравелов[24]. Колкото до другия ранен биограф на Левски – Захари Стоянов, той дори не споменава за идването му в турската столица.

И двамата в действителност почти не познават лично Апостола. Младият 19-годишен Заимов го е виждал за кратко, когато

[24] **Мирчева, К.** От респекта през противопоставянето до вграждането в националния пантеон (Любен Каравелов в живота и интерпретацията на Стоян Заимов). – Наше минало (Чирпан), 26, 2003, с. 62.

Дякона минава в 1872 г. през Хасково, но Захари през целия си живот никога не е бил в пряк или визуален контакт с него. Според проф. Иван Стоянов причината за това е, че след Освобождението личности като Захари Стоянов, Иван Вазов и Стоян Заимов започват да *възкресяват* историята на близкото минало по един доста своеобразен начин[25]. Той се позовава на изказването на Клавдия Заимова, която, коментирайки продължителните разговори на съпруга ѝ с Никола Обретенов, в които те обсъждат своите посветени на предосвобожденската ни история писания: … *Господата все още не са се намъдрували какво да се каже за миналото и какво не; как да се каже и въобще дали да се казва. Искат да оставят история, която да предизвиква само въодушевление в народа*[26].

Накрая, като се резюмират всички тези уточнения, се стига до извода, че те не оспорват достоверността на написаното от Балабанов и д-р Стамболски, където всичко с малките си разминавания в части от фактологията по този случай е наистина вярно. Среща между Левски и х. Пенчович действително е имало, поради което сведенията за нея трябва да се приемат като солидна информация при изграждане биографията на двете идейно противостоящи личности.

Някои известни историци, като проф. Крумка Шарова, Елка Дроснева и др., анализирайки случая, пряко обвиняват х. Иван(чо) х. Пенчович в предателство пред турските власти и се опитват дори да внушат, че той е авторът на сведенията за срещите и разговорите си с Левски, с което предварително ги запознава с характера на неговата дейност и насочва към неговото издирване и залавяне[27]. Те до голяма степен повтарят някои

---

[25] **Стоянов, Ив.** Нови щрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски. В. Търново, 2012, с. 5–22.

[26] **Заимова, Кл.** Нещо повече от спомени. – Наше минало (Чирпан), 26, 2003, с. 10.

[27] **Дроснева, Е., Д. Маринова.** Три интервюта с Крумка Шарова. – ИПр, 2004, № 4–5, с. 55 и сл.; **Шарова, Кр**. Мидхат паша…, с. 14–16; **Тодев, Ил.** Пак за революционерите и еволюционистите: Среща на Васил

появили се в тази посока изказвания на идеологическите му противници от времето преди и след Освобождението. Набеденият Хаджия още тогава се опитвал да тушира подобни обвинения и посочвал, че … *Ако съм такъв, какъвто ме изкарвате, нямаше ли аз, още докато Левски ми гостуваше на Халки (за това питайте М. Балабанов и д-р Хр. Стамболски), да го обадя на турците, та те тутакси да го арестуват? Вместо това аз го приех за няколко дни в дома си, разговарях надълго и нашироко с него – и не насаме, а пред свидетели, дадох му пари и пр., и пр. Моите срещи с Левски доказват, че съм патриот, че не съм бил против каузата на революционерите, че за мен неволното ми участие в съденето на Апостола бе тежко изпитание и пр., и пр.!* Проф. Шарова изказва дори предположението, че цариградският домакин на Апостола е осведомил турците за цитираното посещение, но счита, че е *издайничел избирателно* и приема като причина за това неговото нежелание да поеме риска и бъде уличен в *недобросъвестно* доносничество. От друга страна, турските власти съвсем не са били толкова „заспали“. Чрез внедрените си в нашите емигрантски среди свои резиденти те са имали ориентировъчни сведения за състоянието на съпротивителните процеси на българите, така че съвсем не е било необходимо х. Пенчович да ги осведомява за проведената среща с известния революционер. Освен това в почти целия период до Освобождението никъде не може и да се намери сигнал, че този епизод им е бил известен. Ако те действително са знаели за тази среща, много трудно бихме си обяснили тяхното решение този издигнат в йерархията на държавата наш сънародник да бъде назначен от тях и включен в състава на софийската следствена комисия. Това недоказано предположение обаче обслужва само официално утвърдената във времето преди 1989 г. идеологическа конюнктура, която се стреми да докаже предателската същност на българските еволюционисти и в частност да изтъкне пряката им вина за смъртта на Апостола.

Левски със Стоян Чомаков. – Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 9. С., 2007, с. 219–233.

Следствието в София

Всички негативни и обидни квалификации, отправяни към х. Иван(чо) х. Пенчович, произхождат от единственото обстоятелство, че той участва в назначената от турското правителство правна комисия, разследваща деянията по прословутия обир на държавната хазна в Арабаконашкия проход. За нещастие покъсно, по време на действието на тази комисия става и залавянето на Апостола на българската революция Васил Левски и тя, по заповед на Високата порта, трябва да продължи работата си до завършването и на този случай. В огромната литература, посветена на станалите събития, има редица спорове дали комисията има за задача да води истински съдебен процес, като накаже и осъди провинилите се българи, или да изпълни само следствените дирения по доказване състава на извършеното престъпление и съгласуването му с турското законодателство. Историците квалифицират случая като съдебен процес, докато професионалните юристи приемат, че комисарите изпълняват чисто следствени функции[28]. Независимо от нейното определение обаче, в хода на работата на тази комисия става ясно, че всички обстоятелства по проведеното разследване водят към съществена промяна на неговия характер и то, първоначално приемано предимно за углавно, постепенно се превръща в политическо.

Фактите около формирането и задачите на въпросната комисия в същността си са следните:

---

[28] Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872–1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори. Ред. Дойно Дойнов, Огняна Маждракова. С., 2007; **Дойнов, Д.** Левски – най-ясната загадка. С., 2012; **Даскалов, З.** Осъден ли е Васил Левски. Правно-историческо изследване. С., 2006; Иван Драсов в българското революционно движение …; **Гайдаров, Н.** Процесът срещу В. Левски и революционната организация. С., 1987; **Йотов, Б.** Наказателният процес срещу Васил Левски – инквизиция и произвол на турското правосъдие. С., 2004; **Панайотов, Н**. Арабаконашкият обир и обесването на Васил Левски. Другата истина. Шумен. 1998; **Златарева, Г**. Васил Левски…

На 22 септември 1872 г. група членове на революционните комитети в Ловешкия край и Софийско по личната идея и ръководство на помощника на Апостола Димитър Общи причакват транспорта на държавната хазна в Арабаконашкия проход, неутрализират охраната и отмъкват нейното съдържание. Претекстът е набавяне средства за доставка на оръжие за комитетите. Присвоени са *един товар и 25 000 гроша пари*[29]. Заграбената сума е значителна, но в общи линии е съизмерима със сумата, която Левски е получил предната година от цариградските български дейци и е предназначена за подпомагане снабдяването на комитетите с оръжие. Това показва напълно безразсъдния и излишен характер на „приключението“, което като резултат само дискредитира вътрешната организация на българите.

Местната власт спешно се заема със залавянето на *злосторниците* и на 1 ноември 1872 г. софийският управител Мазхар паша телеграфически донася на великия везир Мехмед Ружди паша, че вече … *са заловени всичките нападатели на хазната, но и непосредствено се откриха … и 15 000 гроша от задигнатите … над 20 000 гроша*. Заловен е и *комитетския главатар Димитър от Сърбия*, както и неговите ятаци, заедно със *заровените под земята вредни книжа*. Управителят докладва също и за организираните по случая следствени действия, при които след първите разпити на задържаните се установява, че деянието е извършено от хора, *изпратени миналата година от Влашко*, за да образуват комитети[30]. Както казва д-р Стамболски, известеното за обира при Арабаконак правителство разбира, че въпросното деяние не е работа на някаква … *разбойническа тайфа, а на въстаническа организация, затова не трябвало да съдят заловените обирачи и ятаците им в обикновенните углавни съдилища*[31]. То приема решението да не се създава извънреден съд или задържаните да бъдат осъдени от редовен наказателен съд, а да се състави и изпрати в София

[29] НБКМ–ОрО, п. 192, л. 1а; Левски пред съда на Портата, с. 43.

[30] Пак там.; Левски пред съда на Портата, с. 46 – 47.

[31] **Стамболски, Хр**. Автобиография…, с. 489.

**Али Саиб паша.
Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“**

специална комисия от военни и граждански лица за *всестранна анкета и подвеждане под отговорност на виновниците*. Турското правителство е категорично против разгласяването на събитието. Страхува се Европа да не научи за съществуването на българската национална революционна организация. По тази причина то не създава специален извънреден съд, който би дал гласност на политическите искания на българите. Във връзка с това на 26 ноември 1872 г. Високата порта на свой ред известява с нарочна телеграма Дунавския областен управител в Русе Абди паша, че назначава комисия, съставена от дивизионния генерал Али Саиб паша (Али Сахиб паша, Кючук Али Саиб, члена на Висшия съвет по правосъдието Иванчо ефенди и бившия помощник на валията в Багдад Шакир бей за *разследване на задържаните в София бунтовници и техни съмишленици*. Съобщава се, че така сформираната комисия ще замине от Цариград за Русе и от там за София *след 3 дни от датата на телеграмата*[32]. От

[32] НБКМ–ОрО, № 249/1851; Левски пред съда на Портата, с. 126.

писмото на австро-унгарския посланик в столицата Лудолф, адресирано до граф Андраши във Виена, се научава, че комисията *за разследването на разкритите напоследък в България вълнения* заминава с парахода за Русчук на 30 ноември/12 декември 1872 г.[33]. Два дни след посочената дата – на 2/14 декември, тя е вече в Русе, за което докладва и руският консул Александър Мошнин на своя ръководител граф Игнатиев[34].

Х. Иван(чо) х. Пенчович е смутен от неочакваното и опасно назначение. Пред него стои дилемата дали да приеме или да откаже под благовидна форма височайшето предложение. Опасява се да не си навлече нечия омраза и отговорност както пред българите, така и пред правителството. За вземането на крайното решение Хаджията предварително се консултира със свои съмишленици. Д-р Христо Стамболски в спомените си посочва, че вечерта преди да приеме назначението х. Иван(чо) повиква на съвещание в дома си хора от своето обкръжение. Обсъждат се различни варианти на бъдещото му поведение. Накрая, след продължителни разисквания, връх взема мнението х. Пенчович да приеме изпълнението на заповедта. Мотивите на съветващите се са следните: … 1. *ако х. Иванчо откаже, правителството ще заключи, че той като българин ще е посветен в тия въстанически движения, следователно и е съучастник в тях, затова не ще* [иска – б.а.] *да отиде да съди против сънародниците си, и тъй ще изгуби благоволението му и българите ще изгубят един посредник и защитник пред министрите, както е бил досега, а това чакат и гърците; 2. че в присъствието му в тая комисия другите комисари, които познаваха значението и влиянието му между много от министрите и висшето турско духовенство и общество, от кумова срама ще бъдат по-снизходителни в присъдите си против обвиняемите; 3. че и последните, които са узнали, че между съдиите има един българин, ще усетят едно облекчение и една надежда за спасение*

[33] Българско национално-революционно движение. Чуждестранни документи. Т. 2 (1872–1874). С., 1992, с. 258.

[34] Пак там, с. 278–279.

и оневиняване. Оставало домакинът да се посъветва и с уважавания Гаврил Кръстевич, който не присъствал на съвещанието[35].

Групата на комисарите се задържа само два дни в града на Дунава, но дори за този кратък престой тя успява да се срещне както с валийското ръководство, така и с представителите на разквартируваните там дипломатически мисии. В друго свое донесение от 9/21 дек. 1872 г. Мошнин съобщава, че е успял да се срещне с х. Иван(чо) х. Пенчович и да разговаря с него по задачата на назначените. Срещата е станала инцидентно по време на църковната служба. Русенецът сам се представил и запознал с консула[36]. Тогава той споменал, че *Портата била… разтревожена от съмнителните донесения за грабителите и че тя във всички случаи ще се постарае да разбере в какво се състои работата*[37]. В писмото си консулът добавя и сведението, че *х. Иванчо успя да освободи учителя от Исляхането Доганов* [Никола – б.а.], *задържан по донос на бившия софийски митрополит Доротей*[38].

При пребиваването си в Русе по време на разговорите комисията лансира информацията, че действията на комитетските дейци са извършени по внушение на емигрантските среди в Букурещ и са изцяло инспирирани от сръбското правителство. За тези сведения говорят в докладите си от тези дни и почти всички дипломатически представители. Италианският консул в града Чезаре Дурандо за обяснение на инцидента с обира на пощата посочва съществената роля на сръбската агенция в Константинопол, както и даденото от нея сведение на Портата. Той уточнява, че станалото … *е дело на широка конспирация, за която* [въпросната агенция – б.а.] *дала сведения и списъка на*

---

[35] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 489–490; **Каракостов, Ст.** Левски в спомените на съвременниците си. С., 1987, с. 444–445; **Жечев, Н.** Нему равен…, с. 170 и сл.

[36] Българско национално…, с. 290.

[37] Пак там, с. 328–330.

[38] Пак там, с. 290; **Страшимиров, Д**. Васил Левски – живот, дела, извори. Т. 1. С., 1929, с. 581–582.

участниците[39]. На основание посочения сигнал Цариград моментално нарежда на София и като посочва хората, които трябва допълнително да бъдат арестувани, инструктира комисията за максимална конфиденциалност по отношение политическия характер на събитието. Версията за наличието на сръбска интрига като причина за възбуждането на българите се повтаря и в докладите от същата дата на Далиел до Гранвил в Лондон (10/22 дек. 1872 г.) и на Монтлонг от Русе до Андраши във Виена[40]. Английският консул Далиел в информацията си до външния министър в Лондон посочва същата теория за политическите разкрития в България, според която *заговорът … е по-скоро сръбска, отколкото българска работа*, като добавя, че *книжата с компрометиращ характер били внесени от сръбски емисари, с цел да възбудят размирици или да се създаде впечатление за размирици в България*[41]. Подобно на него австро-унгарският консул Монтлонг квалифицира случая като *една интрига на Сърбия,* която *чрез свои емисари … е раздала на българите цял комплект от прокламации*, оневинявайки българите, на които *и ум не им минава да заговорничат.*

Х. Пенчович поддържа това становище, като допълва и своето лично впечатление по случая. В проведените в Русе разговори той уточнява, че още година преди датата на нападението е получил предупреждението от свой приятел от Ниш, че … *Сърбия тласка българите да въстанат, снабдява ги със средства и със съвети*. Според сведението ставало ясно, че целта на Сърбия е била да използва вълненията в България, за да получи по-лесно разрешението на Портата и осигури изтеглянето на турските гарнизони от сръбските крепости. Тогава Хаджията изготвил доклад до правителството и го представил на великия везир Махмуд паша. Махмуд бил в добри отношения с Русия и не пожелал да съобщи на Дивана за него. Когато наскоро новият

[39] Българско национално…, с. 282–286; Левски пред съда на Портата, с. 313–316.

[40] Българско национално…, с. 292–295

[41] Пак там, с. 289, 293.

везир Мехмед Ружди паша го включва в състава на комисията и обсъжда с него въпросното събитие, х. Пенчович се сеща за стария доклад и моли той да бъде издирен. Документът е намерен сред ненужните книжа и след разчитане показва, че Сърбия действително е участвала в интригата с надеждата българите да бъдат дискредитирани пред Портата, с цел тя да бъде убедена в това и им отнеме религиозната автономия. Сърбите, както и гърците, се страхуват от тази автономия, като считат, че в бъдеще тя може да стане неблагоприятна за отстояване на претенциите им към желаните от тях населени с етнически българи провинции[42].

Колкото до разпространяващите се сигнали, че българската революционна активност е инспирирана от съседна Сърбия, те нито са съвсем безпочвени, нито необясними. Турското военно и политическо разузнаване отдавна е осведомено за сериозната зависимост на водещата фигура в Букурещкия революционен централен комитет и редактор на емигрантските вестници „Свобода“ и „Независимост“ Любен Каравелов от сръбските политически кръгове. Знае също, че самите вестници, които той списва, се издават със сръбски пари. Приближените му, с които живее и работи – съпругата му Наталия и нейното семейство са сърби. Неговият близък приятел – братът на жена му, работи в сръбската дипломатическа агенция в Букурещ. Самият той поддържа постоянни връзки с либерално настроените среди в Белград и членовете на популярната „Омладина“, а и съвсем не е чужд на идеята за обединението на сърби и българи в самостоятелна Балканска държава[43]. Александър Мошнин в доклада си до Игнатиев съобщава, че *Каравелов винаги е проповядвал в „Свобода“ за съюз със Сърбия*, и заключава, че *затова турското правителство, като обвинява него и партията му в политически интриги в България, с това обвинява сега и Сърбия*[44]. В

[42] Българско национално…, с. 282–286.

[43] **Игнятович, Дж**. Любен Каравелов и сръбското общество. Ниш, 1969, с. 256–260.

[44] Българско национално…, с. 328–330.

същото време на правителството в Цариград отдавна е известно, че сръбската столица, подобно на Букурещ, е станала другият притегателен център на българската революционна емиграция. Всички тези сигнали, заедно с постъпващите информации от донесенията на близки до Портата емисари предупреждават за нарасналата революционна активност както на българите отвън, така и вътре в страната. При всички тези обстоятелства империята не може да си позволи безразсъдството да остане безучастна към въпросния инцидент и да не вземе нужните мерки за своевременното потушаване на тези насочени срещу нея настроения и действия.

Членът на Висшия правосъден съвет х. Иван(чо) х. Пенчович е добре информиран за развитието на тези процеси. Веднъж той получава информациите, достигащи до висшите правителствени среди в турската столица, а втори път по вътрешната – българската линия – постъпващите в средите на цариградските българи сигнали за състоянието на националните движения. Едновременно с това Хаджията, като консервативно мислещ деец и близък до руския посланик Игнатиев, с когото имат еднакво становище по отношение на българските национални въпроси и негативна нагласа към всякакви въоръжени провокации, всячески се стреми да отклони вниманието на Високата порта от т. нар. руска следа, считана за първоизточник на този революционен подем. Той общува с дипломатическите среди в турската столица и вероятно отдавна му е било известно недоброжелателното отношение на сърбите към нас, българите, като вероятно е знаел за провежданите още през средата на 60-те години подмолни действия на тяхното правителство за разделянето на българската територия между Сърбия, Гърция и Румъния в името на една бъдеща многонационална славянска държава, функционираща под тяхно ръководство[45]. Още от тези години той има подчерта-

[45] **Marco Antonio**. Vingt ans d'exil. Par Marco Antonio, émigré venetien. 2-e ed. Paris, Librairie Internationale A. Lacroix, 1869, p. 226. [**Марко Антонио.** Двадесет години в изгнание. От Марко Антонио, емигрант от Венеция (превод от фр. ез. – б.а.)]**; Милев, Н.** Раковски в спомените на

но негативно отношение към посочените сръбски домогвания и към недоброжелателния техен стремеж да използват нещастието на българските им съседи единствено като средство за реализиране на техните интереси. Прикрит русофил и убеден българофил, той прави всичко възможно да освободи руската страна, считана за подбудител на повишеното самосъзнание на нашите сънародници и да насочи вниманието на висшите турски среди към сръбския произход на тези провокации. Неговият доклад от 1870 г. до великия везир е някакъв опит в това отношение. Днес не е известно до каква степен на конкретност авторът му е изложил пред Портата онова, което е узнал за революционната дейност в България, но наистина тогава този доклад остава неоценен, омаловажен и като цяло накрая се оказва неуспешен. Две години по-късно, когато става въпросното „приключение", докладът вече е изваден от анонимност. В настаналите смутни времена известни кръгове на турското правителство се опитват да го използват и чрез него да обяснят причините за разгърнатия подем сред българското население и в частност мотивите за станалия обир. Х. Пенчович осъзнава, че този документ е еднакво удобен както за оневиняване на руската дипломация, считана за основен ментор на българите, така и за отклоняване упреците на висшата имперска власт, отправени към нея, най-сетне и за завоалиране на неговата българска следа. Той вероятно не би си позволил директно да афишира своето участие в създаването на този доклад, ако веднъж това обстоятелство не беше негово дълбоко убеждение и втори път, че то не е било полезно за политиката на основния ни застъпник пред света – граф Игнатиев.

Проф. Крумка Шарова застъпва противоположно мнение по този въпрос и смята, че въпросната „теория" за дейността на Сърбия е измислена и съзнателно подхвърлена от Шакир бей и х. Иван(чо) х. Пенчович, като приема, че тя *очевидно е създадена*

един италианец. – Слънце, III, 1921. № 2, с. 205–220; **Марков, Ив.** Раковски, националната идея и масонството (Предизвикани размисли). – Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. Годишник на Общобългарския комитет и Фондация „Васил Левски". Т. 11. С., 2009, с. 342.

от членовете на комисията по разследванията. Според нея тя е създадена преднамерено, с цел да се обяснят предизвикваните размирици в България като изцяло сръбска работа и с това Сърбия да уличи българите в своя полза пред турците[46]. За това свое твърдение Шарова изцяло се позовава на едно писмо от сръбския дипломатически представител в Цариград, адресирано до неговия родственик Ф. Христич в Белград, където в отговор на отправеното му запитване пише, че не знае кой е могъл да пусне тези интрига против тях, като прехвърля вината на … *Някакъв турски чиновник, българин, казвал че той бил съобщил още на Махмуд паша за тази дейност на Сърбия, но този, не желаейки да упреква за това Русия, не дал никакво следствие*[47]. На основание тази информация сръбският министър Йован Ристич отхвърля обвинението, че цариградското агентство на Сърбия е предоставило на турците *списък с имената на българските заговорници*. Дали действително е така, днес със сигурност не знаем, но подобни неаргументирани декларации са напълно недостатъчни, за да се приеме в случая липсата на всякаква тяхна вина, тъй като по презумпция се знае, че всяко правителство, обвинено в участието на такава конспирация, ще има аналогично поведение. В подкрепа на твърдението си изследователката се позовава и на резултатите от насочените проверки за верността на слуха за сръбската интрига, направени от английския консул в Белград Лонгуърт, и тези на австрийския вицеконсул в София Лутероти. Лонгуърт *не смята да е имало пряко действие от страна на сръбското правителство*[48], а Лутероти съобщава, че в заловената комитетска документация *нямало нито дума за чужда сила*[49], но в същото време споделя, че първото съобщение за безредиците в България Портата е *получила от един*

[46] **Шарова, Кр**. БРЦК и процесът след Арабаконашкото нападение 1872–1873. С., 2007, с. 213–216. **Шарова, Кр**. Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. – ИДА, 66, 1993, с. 73–74.

[47] Българско национално…, с. 387.

[48] Пак там, с. 348, 375.

[49] Пак там, с. 257.

уволнен сръбски офицер и че българският вестник „Свобода“ е *собственост на сръбско дружество*[50]. Наистина това обстоятелство може да се приеме за логично, но то става ясно едва след приключване на следствените действия, когато се разбира, че конкретният обир е чисто българска инициатива и не изключва очакванията и представите, които е имало турското правителство по време на началото на следствените дирения.

Не е известно защо в тази статия проф. Шарова се предоверява на твърдението на Ристич и омаловажава това на х. Пенчович. Вероятно тя, громейки идеологически действията на тогавашните български еволюционисти, не иска да скрие явната си неприязън към българския възрожденски деец и го квалифицира като *отявлен туркофил*, имащ *действителен лик на опасен и користен предател*[51]. Изпратената от Цариград комисия не остава дълго в Русе. Монтлонг и Мошнин поотделно съобщават, че комисарите още на следващия ден 3/15 декември 1872 г. отплават с кораба за Лом, откъдето през Берковица спешно пристигат на местоназначението си в София[52]. Там местният генерал-губернатор Мазхар паша още от 19 октомври с.г. е започнал разпитите на заподозрените и арестувани по нападението на хазната лица. Пристигнала в града, комисията е попълнена допълнително с група от по трима местни турски и български представители. От българска страна към нея са прикрепени местните търговци хаджи Мано Стоянов, Петър Тодоров Желявски (Пешо Желявеца) и Димитър (Митьо) Каймакчийски, а от турска – Мехмед Салим, Саадулах Сарръ и Дервиш Мустафа. В следствените заседания към този състав се присъединява и споменатият софийски управител Мазхар паша.

Така групата на българите, участващи в работата на комисията нараства до четирима представители, обстоятелство, което или се забравя от изследователите, или съзнателно се скрива

---

[50] Пак там, с. 309–310.

[51] **Шарова, Кр.** Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. – ИДА, 66, 1993, с. 73–74.

[52] Българско национално…, с. 278–279.

Хаджи Мано Стоянов (1813, София – 1895, София). ***Институт за исторически изследвания при БАН***

от тях, за да се прехвърли поемането на цялата вина по случая с присъдата върху изпратения от Цариград х. Пенчович. Прави впечатление, че и тримата включени в последния момент към комисията наши сънародници са познати на местното общество, уважавани и авторитетни лица. Хаджи Мано Стоянов и Пешо Желявеца участват и в състава на местния меджлис. Парадоксално, но и тримата са добри българи и водещи фигури в настоятелството на Софийската църковно-народна община. Членове са и на местния частен революционен комитет. Хаджи Мано Стоянов притежава хан в града, в който нерядко пренощува и самият Апостол.

Допълнително включените местни представители, както и самият х. Иван(чо) имат само формално значение за хода на работата на комисията. Техните имена фигурират в някои от работните протоколи, но те в никаква степен не са можели да влияят върху окончателните осъдителни решения, тъй като в крайна сметка присъдите били произнесени не в София, а в Цариград от правителството и самия султан. Те са били добавени към група-

та формално, за да бъде спазено определеното от закона съотношение за присъствието на българи християни и мюсюлмани в такива следствени състави. От работата на комисията силно са се интересували чуждестранните дипломатически представители, ето защо турските официални власти са били принудени и се стремили да бъдат изпълнени изискванията на закона.

Какъв е статутът на въпросната извънредна комисия? Към днешна дата специалистите са дали становището си по голяма част от фактологията, свързана с произхода, извършването, разследването и наказанието на участниците в това фатално мероприятие, но все още не е отговорено категорично на съществения въпрос, какъв е правният институт на тази комисия – следствен орган или съд. Председателят на Видинския окръжен съд и дългогодишен съдебен специалист по наказателно право Здравко Даскалов твърди, че от правна гледна точка той *не трябва да се разглежда по принципите на съвременните наказателно право и процес, а от постановките на тогавашния турски Наказателен закон и най-вече от неговия член 1, който разпорежда, че извършилите политически престъпления не се съдят, а направо се наказват от правителството по административен ред*[53]. По тази причина юристите приемат, че комисията в София е имала чисто следствени функции и е била назначена да разследва станалото деяние, да го съпостави с действащото в момента турско законодателство и съгласно неговите постановки да определи размера на наказанието на извършителите. Впрочем такава е и официалната мотивировка на правителството при оформяне документа за нейното назначаване[54]. За следствие говорят софийският губернатор Мазхар паша[55], австро-унгарският консул в Русе Монтлонг[56], както и

[53] **Даскалов, З.** Осъден ли е Васил Левски. – http:// *www.vestnikataka .com*

[54] НБКМ–ОрО, № 249/1851; Левски пред съда на Портата, с. 126.

[55] Пак там, с. 125.

[56] Левски пред съда на Портата, с. 309–310, 338–340.

руските дипломати – вицеконсулът в Пловдив Найден Геров[57] и самият посланик Игнатиев[58]. Монтлонг дори посочва, че комисията … *имала ограничени пълномощия. На нея е било възложено само дознанието и осъждането на вече задържаните до момента на нейното пристигане на място лица, но не ѝ е било разрешено да се разпростира върху целия вилает и върху лица, които били уличени като компрометирани в хода на разпитите*[59].

На фона на всичко казано може да се приеме, че българските представители в комисията не са съдии, а само част от състава на следствен правен орган, който има задача само да разследва посоченото престъпление и да предложи формата и начина на наказание, без да обявява присъдата на задържаните. Присъдата се произнася от самия султан. На основа всичко написано по този казус, становището на правистите Гайдаров, проф. Йотов и Даскалов[60], османистите Гълъбов и Панайотов[61] и всички публикувани документи[62] би следвало да се уточни, че участващите в нейния състав българи – х. Пенчович, х. Мано Стоянов, Желявеца и Каймакчийски не са съдии, а само заседатели в една разследваща следствена гарнитура.

Пристигнали в София, комисарите, преди да започнат същинската си работа по разследванията на арестантите, се заемат с изучаване поотделно делата на всеки бунтовник, както и на всички заедно във вид на група. Паралелно с това оглеждат състоянието на затворените. Председателят ѝ, Кючук Саиб паша, не одобрява условията, в които те са поставени в затвора и дава заповед да се подобри както животът им там, така и отношение-

---

[57] Левски пред съда на Портата, с. 301.

[58] Пак там, с. 297–298.

[59] Пак там, с. 338–340.

[60] **Гайдаров, Н.** Процесът срещу Васил Левски…, с. 111–114, 151–153; **Даскалов, З.** Осъден ли е Васил Левски …, с. 221–223.

[61] **Панайотов, Н.** Арабаконашкият обир…, с. 121, 145–146.

[62] Васил Левски и неговите съмишленици пред турския съд. Документи из турските архиви. Ред. Ал. Бурмов. С., 1958.

Конакът, в който заседава комисията
Централен държавен архив

то на техните охранители. Разпорежда … *да се дадат отделни кауши, в които само комитите арестанти да се разполагат, а каушните бабаити да се отстранят от техните стаи*, … *да се дава по 300 драма хляб на ден на тези арестанти, които не са в състояние сами да се хранят и да им се отстъпи едно особено огнище на пране и готвене*[63]. Преглеждат и заловените при обиските и получените чрез службите отнасящи се до организацията документи. Вицеконсулът Лутерати съобщава за полученото от Мазхар паша сведение, че намерените *книжа* са били разпределени в *три категории и трябва да стоят запечатани до пристигането на комисарите*[64].

---

[63] **Заимов, Ст.** Миналото. Белетристически и исторически очерки из областта на Българските движения от 1870–1877 г. Варна, 1884, с. 248–249.

[64] Левски пред съда на Портата, с. 309–310.

Разпитите на заловените извършители започват на 9/21 декември 1872 г. и продължават до 12 януари 1873 г. Арестуваните са много на брой, поради което комисията често пъти се разделя на групи, за да може своевременно да обхване всички. Следствените заседания както по делото за обира на турската хазна в Арабаконашкия проход, така и по това на по-късно доведения Васил Левски, се водят в посочения интервал почти всеки ден[65]. По време на разпитите се съставят 15 заключителни следствени протокола от които науката за жалост разполага само с шест. От показанията на Общи комисията идва до заключението, че главните виновници на комитетското дело са Каравелов, Левски и членовете на Централните Ловчански и Букурещки комитети[66]. Последният окончателен протокол, който се отнася до наказанието на Левски, е датиран на 14/26 януари 1873 г. Според юристите тези протоколи нямат никаква правна сила и трябва да се считат за нищожни. Наказателната присъда на *злосторниците* се произнася с известно закъснение от върховната власт в Цариград. Основната цел на така оформените документи е да се накажат провинилите се и да се сплаши българското население.

Българските членове на комисията участват в заседанията, но не са активни фигури в процеса на нейната работа. Основните разпитващи са енергичният ѝ председател Али Саиб паша и опитният администратор Шакир бей. Съгласно инструкциите от Цариград юристът х. Пенчович е бил изтикан от ръководството на следствието на по-заден план и се е намесвал епизодично, само когато на комисията е трябвало да бъдат пояснени отговорите на разпитваните българи. В повечето случаи той бил използван предимно като преводач при разчитането на представените на комисията документи, както и при уточняване на даваните от арестантите неясни сведения. Руският посланик граф Игнатиев споменава, че българинът х. Иван(чо) е *прикомандирован* в нея преди всичко *как человек знающий местные*

---

[65] Българско национално…, с. 298; Левски и неговите съмишленици…, с. 94–210.

[66] **Заимов, Ст.** Миналото…, с. 248–249.

языки и ближе знакомый с людьми и характером жителей[67]. Запазените преписи от протоколите на заседанията показват, че той рядко задавал въпроси. Държал се е много внимателно. Поведението му почти изцяло било продиктувано от съзнаването за изключително деликатното положение, в което е попаднал – както по отношение на личната му национална принадлежност, така и на служебните му задължения и следеното от властите негово държание. Когато в началото на януари 1873 г. са започнали разпитите на заловения по-късно Васил Левски, х. Пенчович през цялото време на разследванията е очаквал с основателен страх срещата си с него. Опасявал се, че Апостола може да проговори и да каже, че го е крил в собствения си дом и му е давал пари за организацията. Ако разпитваният покажел, че двамата се познават, не само би го ликвидирал като магистрат и висш сановник, но би го поставил и редом до себе си като следствен. Пенчович споделил със Стамболски, че през целия разпит той не го погледнал. Направил се, че не го познава, а и той не посмял да го погледне. През всичките разпити погледите им не се срещнали[68]. В подобно положение са били и другите българи, участващи в комисията. Левски е знаел, че Мано Стоянов е член на Софийския революционен комитет и че го подпомагал материално. Отсядал е в неговия хан при идването си в София. Познавал се е и с близкия до организацията Пешо Желявеца, но и двете страни също не се погледнали. Както х. Мано, така и Желявеца и Каймакчийски са били известни на голяма част от разпитваните участници в обира, но никоя от страните не е издала за тези познанства.

В София х. Иван(чо) се самоизолира, затваря се в себе си, а независимо че познава много местни граждани, не общува почти с никого и не дава никаква информация за хода на следствието. Йорданка Филаретова в писмото си от 24 декември 1872 г. се

---

[67] Левски пред съда на Портата, с. 297–298; Документи за българската история. Т. 2, Архив на Найден Геров. Ч. 2 (1871–1876). С., 1932, с. 57.

[68] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 496–499; **Каракостов, Ст.** Левски в спомените…, с. 444–445; **Жечев, Н.** Нему равен…, с. 170 и сл.

жалва на Найден Геров, че не може да получи сведения относно работата на комисията. … *Такава тайност се пази в истинданите, дето не може да се научи нищо от вънка. Чудно ми е как г-н х. Иванчо като българин още с никого от тукашните си приятели и познайници не се видвал един-два пъти и следователно не се знай, какъв ли край щат вземат тези работи…*[69] Това обстоятелство потвърждава и самият х. Пенчович в писмото си до Марко Балабанов: … *Ази тука съм самичък в Мютисарифския конак* и от *като съм в България, заради това съм си изгубил куража*[70]. Може да се предположи, че турските власти, от които бил зависим, също са го следили или са му забранили всякакъв допир с неговите сънародници От друга страна, магистратът не би трябвало да бъде обвиняван за преднамерената си конфиденциалност поради самия факт, че в момента изпълнявал следствени дейности, които по законите на юридическата практика е невъзможно да бъдат разгласявани до завършването на разследването. Такова трябва да бъде задължителното поведение и на всеки ангажиран с подобна задача професионален правист както тогава, така и в нашето съвремие. Противното е наказуемо.

В хода на разследванията председателят на комисията Али Саиб паша започва да проявява излишна строгост и в крайните преценки на комисията се стреми да наложи по-високи наказания на провинените, като ги разпространи върху повече на брой подсъдими. Имало реална опасност да бъдат осъдени и подложени на репресии много невинни хора, които дори не са участвали в нападението на хазната. Изпратените от него междинни доклади до правителството били изцяло повлияни от отявленото му негативно отношение към християните. Те пристрастно и преувеличено предавали действителното състояние на нещата. Х. Пенчович забелязва, че Али Сахиб паша превишава дадената

[69] НБКМ–БИА, ф. 22, а.е. 462, л. 63–64; Из архива на Найден Геров. Кн. 2. Ред. Т. Панчев. С., 1914, с. 637–638.

[70] НБКМ–БИА, ф. 368 Марко Балабанов, а.е. 118, л. 1–2; Левски пред съда на Портата, с. 375–376.

му власт и се опитва да коригира положението. Поисква от великия везир да бъде освободен и да напусне комисията, но Мехмед Ружди паша му нарежда *да продължи работата си и да му представи специална записка*[71]. Консулът Мошнин в един по-късен доклад до граф Игнатиев признава, че пашата, без намесата на х. Иван(чо), едва не предизвикал истинско въстание в Софийския санджак с искането си поради мнима революция да осъди повече от хиляда души[72].

По време на разпитите на подсъдимите х. Пенчович се държи почтително, спокойно и търси начини да облекчи тяхното положение. Окуражава ги и предупреждава да мълчат и да не правят излишни разкрития. За жалост известна част от тях не се вслушват в неговите съвети и с обстоятелствените си изказвания предават на властта неизвестни и опасни сведения, отнасящи се и за отделни членове на вътрешна организация, и за нейните действия. Данаил Попов в писмото си до Иван Драсов от 26 януари 1873 г. отбелязва за такова предупреждение от страна на х. Пенчович подсъдимите да не правят разкрития. Те обаче *не приели предложението и окуражаването х. Иванчово, за да мълчат*[73]. Два дни по-късно Попов пише от Турно Могуреле на Любен Каравелов в Букурещ, че *х. Иванчо проводил хабер на уловените, тайним образом да не изказват нищо от щото знаят ако искат да се освободят, но те със своите преголеми простотии, не приели да държат и да не казват нищо, но изказали всичко от игла до конец*[74]. Упреква ги, че не са поискали … *да се възползуват от средството, което им се предоставило, за да могат да се избавят*. Посочва, че *след като вече доказва се, че* [той, х. Пенчович – б.а.] *е показал доброклонност към нашенците, като повече знае се, че от негова страна било това укоражаване, което им е предложено* и признава, че

---

[71] Българско национално…, с. 363.

[72] Пак там, с. 471.

[73] ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е.52, л. 8–9; НБКМ–БИА, ф. 89, II А 8629.

[74] **Страшимиров, Д**. Васил Левски…, с. 593–594.

когато те сами не заслужавали такава подпорка, то нямало вече какво да им прави човекът. … хак им да теглят[75]. Информацията на Данаил Попов за състоянието и разпитите на брат му Атанас Попхинов били подадени от русенския арменец Ованес Аладжаджиян, който се познавал с членовете на специалната комисия. Хаджията следял арестантите да не бъдат малтретирани в софийския затвор. Димитър Пъшков изповядва пред проф. Параскев Стоянов, че той и Марин поп Луканов никога не са били бити по време на следствения арест[76]. Тоне Крайчов пише в спомените си, че четиримата българи начело с х. Пенчович разпитвали желявчани. Разказва, че разпитът се водел спокойно, без напрежение. Комисията изслушвала следствените търпеливо, без да ги прекъсва. Така било и при двата разпита. Първия водел самият х. Иван(чо). От въпросите, които му задавал и които Крайчов цитира, се разбира, че той му съчувствал и се стремял да му помогне[77].

Интересен е и въпросът, свързан веднъж с произхода на предадените в разположение на делото комитетски документи и втори път – с начина, по който те са попаднали в ръцете на софийската следствена комисия. Според изказаното от х. Пенчович становище *книжата* са били предадени на турските власти от сътрудник на сръбската дипломатическа служба в Букурещ. Твърди, че първичният им адрес бил сръбското агентство в румънската столица, откъдето са изпратени в Цариград. Години след Освобождението Хаджията в разговор с Иречек съобщава, че основният източник на попадналите в комисията документи е *най-патриотът от патриотите*, който *продал* писмата на Левски с Каравелов и с всички други *главатари* в Букурещ на турците *за 800 турски лири*[78]. Иречек записва в дневника си,

---

[75] **Страшимиров, Д**. Васил Левски…, с. 595–596.

[76] **Стоянов, П.,** Градът Ловеч като център на БЦРК, столица на В. Левски и роден град на поборника Тодор Кирков. Ловеч, 1901, с. 49–50.

[77] **Крайчов, Т**. Диарбекирски дневник и спомени. С., 1989, с. 60–62.

[78] **Иречек, К**. Български дневник. Т. 2 (1881–1884). С., 1995, с. 195–196; Левски пред съда на Портата, с. 413–414.

че по време на разговора *нито Пенчович, нито Стоянов, нито Михайловски споменаха име, ала разбрах, че това бил Любен* [Каравелов – б.а.]. *Балабанов каза, че историята на всички поробени народи съдържа такива подлости.* Това била кореспонденцията, която Пенчович е чел и превеждал по време на следствието. Сигнали с подобна информация ни дават и спомените на бившия сътрудник в печатницата на Каравелов Киро Тулешков[79]. Неговите сведения по този въпрос не би следвало да бъдат пренебрегвани, тъй като той е живял и работил известно време с членовете на семейството на Каравелов и като такъв основно познава качествата и начина им на живот. Естествено сведенията уточняват, че посоченото деяние не е станало с личното участие на самия Каравелов, който след Арабаконашкото нападение на хазната напуска Букурещ и, за да се спаси, заминава за Белград, но те пряко обвиняват членовете на неговото семейство за автори на тази *низост*. Твърдят, че пътят на тези документи преминава последователно през ръцете на жената на Любен, нейния брат и сръбската агенция в румънската столица, за да стигнат до турските власти и комисията.

Проф. Крумка Шарова в една своя обстоятелствена статия, публикувана в два последователни броя на Известията на Държавните архиви, в стремежа си да защити името и заслугите на Любен Каравелов, прави сериозен опит да обясни този случай, като прехвърля изцяло вината в полето на омразния ѝ х. Пенчович с твърдението, че той е авторът на тази удобна за турското правителство измислена версия, целяща основно да очерни името и паметта на нашия национал-революционер[80]. Позовава се на предположението, че Пенчович лично притежава негативна нагласа и нетърпимост към самия писател – вестникар,

---

[79] **Тулешков, К.** Моето чиракуване в живота. В. Търново, 1997, с. 42.

[80] **Шарова, Кр**. Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. – ИДА, 66, 1993, с. 25–104; 67, 1994, с. 5–92; **Дроснева, Е., Д. Маринова**. Три интервюта с Крумка Шарова. – ИПр, 2004, № 5–6, с. 55–57.

и с изпуснатия си т.нар. слух му отмъщава за публикуваните в „Свобода“ многократни атаки и квалификации, отправени към неговата личност. Според нея въпросните документи са попаднали във владение на властите след направените обиски в домовете на заподозрените и арестувани членове на Тетевенския и Орханийския комитети, с което изцяло оневинява участието на Каравеловото семейство в този нещастен епизод. Действително, при арестите на задържаните са иззети известни *книжа*, но това не дава отговор на обстоятелството, че комисарите са държали в ръцете си писма на Левски до Каравелов и до други задгранични дейци, които изобщо не би могло да се съхраняват където и да е във вътрешността на страната. По същия повод един от доживелите Освобождението бивши подсъдими по този случай, Димитър Пъшков, споделя пред проф. Параскев Стоянов твърдението на Марин п. Луканов, че когато последният отива през май 1872 г. в Букурещ, носи със себе си цялата архива на ловешкия комитет и я предава запечатана на съхранение при Любен Каравелов. Тези документи попадат по-късно в ръцете на турските власти и са разглеждани от комисията в София. Самият п. Луканов вярвал, че *някой ги взел от Любена, продал или дал на сръбското правителство, а последното го дало на Турция*[81]. От друга страна, турското политическо разузнаване съвсем не трябва да бъде подценявано. Комисарите не биха могли „на своя глава“ да измислят подобна версия, ако те не бяха имали действителни информации от страна на официалните служби.

Какви са *книжата*, които били използвани от комисията по време на следствието? Английският консул в Русе Далиел в доклада си до Лондон твърди, че *намерените документи се състоят главно от кореспонденция между българи от Одеса, някои от които водачи от 1867–1868 г., и българи в Букурещ и страната, някои устави и правилници за организацията и работата на комитетите* и посочва, че те само отчасти са били преведени на турски език и че комисарите са проявявали пълна резервираност по отношение на всички свързани с тях въ-

[81] **Стоянов, П.,** Градът Ловеч…, с. 49–50.

проси[82]. Количеството им съвсем не било малко. Стоян Заимов говори за съдържанието на един пълен чувал. Години по-късно х. Пенчович, в присъствието на митрополит Климент, Васил Кутинчев, Марко Балабанов и Никола Михайловски, споделя пред Иречек, че по време на разследванията той е чел и превеждал тази кореспонденция на турците. Споменава и за една подробност, която му направила голямо впечатление: … *В едно писмо Левски пишел на Тотьо, че 12 000 души са готови и записани, нека гледа да запита русите какво мислят. Тотьо запитал чрез Николая Тошковича и получил руския отговор, че българите не са били още до там узрели, че да могат да се управляват сами, да стоели мирно*. Когато Пенчович превел тази тайна и безхитростно написана кореспонденция, турците останали като вцепенени – те мислели, че Русия наистина стои зад всичко това, а сега изненадани установили чисто българския произход на цялото това революционно движение. Между съзаклятниците била и голяма част от интелигенцията, д-р Рашко Петров от Пловдив, Драган Цанков от Русе и много други, цели списъци, но за прикриване те не били посочени с истинските си имена. Тогава Пенчович скрил въпросния документ с цел да не докара излишна неприятност на много други познати и непознати хора. Имало цели квитанционни книги, от които се виждало, че в Софийско са били събрани около 3 500 турски лири. В разговора си с Иречек х. Пенчович посочвал, че за харченето на парите в Букурещ ставали събрания за отчитане, на които всички присъстващи носели маски, за да не се разпознават един друг. В спомената кореспонденция за разходването на тези пари Каравелов се оплаквал, че *Ценович ги прахосвал, като се возел „с каляски*“, а той от своя страна отвръщал, че *Каравелов ги пропивал*. Х. Пенчович смятал, че чувалът с *книжата* и писмата на Левски след Освобождението вероятно лежал захвърлен в някоя софийска джамия. Ако биха се намерили, от тях би се изяснила причината за пропадането на огромните суми, събирани по подготовката на Освобождението. Предполагал, че самите емигранти са се пре-

[82] Българско национално…, с. 342–345.

питавали с тях[83]. За съдържанието на тези писма нещо подобно говори и Пандели Кисимов в своите „Исторически работи“: … *Пашите, другарите ми в комисията – казвал ми е Пенчович – бяха с убеждението, че жицата на тия смутове в България се държи и дърпа в Руссия, и не можах от него да ги разуверя, но когато се намериха в хванатата кореспонденция и писма на българи из Руссия, в които изрично се казваше, че Руссия е против всяка революция в България и забранява подобни действия, те взеха да ми думат : „Доуру сйолер мишин; хакана вар!“* (Истината говориш! Имаш право!)[84]

Независимо от х. Пенчович, Киро Тулешков аналогично съобщава в спомените си, че *между книжата на Левски се намирал един поименен списък на 14 000 участници в революционното дело. И понеже дадените му за превеждане на турски език книжа са били под опис, той намислил и спотаил списъка, за да не произлязат големи нещастия*[85]. Говори и за това, че в свитъка с *многото документи фигурирало и писмо, което гласяло, че са били платени 800 т. л.,* и че информацията била изведена от кореспонденция, съхранявана от търновския чорбаджия Стефан Карагьозов. Очевидно Карагьозов не е могъл да предаде на властите цял чувал с документи, тъй като не е имало откъде да ги вземе. За същото говори и приятелят на Левски Христо Иванов-Големия, който отхвърля съмнението, че търновският първенец Стефан Карагьозов е дал на властите писма от комитетската преписка с комитета в Букурещ. *Лъжа е, чи е придадено от С. Карагьозова, а са от друго място дадени*[86].

След всичко казано по щекотливия въпрос с документите, в резюме може да се приеме, че изследователите на тези събития не би трябвало с лека ръка да пренебрегват обясненията на х. Пенчович и посочените му съвременници и да се опират

---

[83] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2, с. 195–196.

[84] **Кисимов, П.** Исторически работи. Мидхат паша…, с. 804–806.

[85] **Тулешков, К.** Моето чиракуване…, с. 42.

[86] **Маждракова-Чавдарова, О.** Приписки на Хр. Иванов – Големия върху две книги на Стоян Заимов. – ИПр, 1965, № 2, с. 103–105.

единствено на трайно насажданата негативна представа за неговата личност, както и сляпо да се доверяват на версията за недоказаната му пряка вина по повод на т.нар. измислена от самия него постановка. Тук не става въпрос за някаква глуха защита на неговите действия, а за премерено, логично, лишено от всякакви идеологически пристрастия описание на посочения исторически епизод. За нуждите на едно действително правилно обяснение на този въпрос не е редно да се основаваме само на предпочитаната обикновено романтична позиция на революционерите, поставяна по презумпция винаги като задължителен контрапункт на недолюбваната еволюционно мислеща немалка част от тогавашното българско общество и да игнорираме всяко противоречащо на тази позиция обстоятелство.

Комисията и Левски

В историята на изстрадала България като че ли нещастието никога не идва само. На 27 декември 1872 г. призори в обграденото от потеря турски заптии Къкринско ханче е заловен раненият в главата главен организатор на Вътрешната революционна организация – Васил Левски. Арестувани са и неговите придружители – Никола Цвятков Бакърджията и Христо Цонев Латинеца. Още същият ден тримата бунтовници под засилен полицейски конвой са откарани директно във Велико Търново. Там става и тяхното разпознаване. На Левски е показан неговият портрет и той сам признава, че е търсеният от властта под дърво и камък „Демон на империята“. Окован във вериги и с инфектирана рана, главният смутител на държавата е качен на ескортирана от 150-членна конна жандармерия дървена талига, докаран спешно в София и затворен в отделно помещение в зданието на тогавашната артилерийска казарма. Вестта за неговото залавяне веднага се разпространява по телеграфа. За важното събитие са предупредени както всички полицейски власти на Дунавския вилает, така и правителството в Цариград. Това е времето, когато

изпратената в София специална следствена комисия все още не е завършила окончателно работата си по разследването на Арабаконашкото „приключение“ и разнищването на дейността на революционните комитети в Ловешко и Софийско. С ново свое нареждане Високата порта вменява на същата тази комисия и допълнителната задача да проведе разпитите на важния бунтовник, да обследва неговите действия и, определяйки степента на вината му, да предложи формата му на наказание съгласно закона. Вероятно членовете на комисията, българи и турци са възразявали, заради политическата значимост на бъдещата си работа Левски да бъде разследван от друг специализиран следствен орган, но правителството не е приело тяхното възражение.

Х. Пенчович е много смутен от внезапната промяна на ситуацията и от новосъздаденото задължение да участва в разследването на човек, който две години преди това е гостувал в дома му и с когото е имал преки разговори по развитието на българските работи. Залавянето на Левски става неочаквано. То случайно съвпада с края на провежданото от специалната следствена комисия следствие. Ако още в началото при нейното комплектуване е било ясно, че в задачата и влиза и разследването на Левски, в случай че бъде заловен, х. Иван(чо) би отказал участие. Както съобщава д-р Стамболски, той и при тази задача за разследване на обира сериозно се колебаел дали изобщо да приеме посочения ангажимент. Х. Пенчович се опитва да си направи отвод от по-нататъшната работа в нея, но великият везир Мехмед Ружди паша не приема молбата за неговото освобождаване. Два дни след пристигането на заловения бунтовник в София, на 31 декември с.г., Хаджията писмено споделя на своя приятел Марко Балабанов в Цариград, че е сериозно обезпокоен и е *изгубил куража* си[87]. Не само той, но и турските му колеги от комисията са респектирани от личността на новия арестант. Председателят на комисията Кючук Саиб паша веднага след залавянето издава и препраща до всички полицейски власти в страната заповед *хванатия главатар и*

[87] НБКМ–БИА, ф. 368 Марко Балабанов. а.е. 118, л. 1–2; Левски пред съда на Портата, с. 375–376.

заповедник на комитите да не бъде малтретиран, а напротив, *да му се ухажва и угажда, ако е болен или ранен, държавни лекари да го лекуват и привързват раните му да го хранят добре и докарат в София със специална покрита кола*, за да не се разболее[88]. Стоян Заимов, без да разполага с точна информация по случая, твърди, че на 6 януари 1873 г. сутринта, още преди започването на официалните разпити, Саиб паша и Мазхар паша посетили затворника, който се оплакал от силни болки в ухото и от „разлютените" рани в ръката. Малко по-късно подобна визита направили Шакир ефенди и х. Пенчович. Веднага било разпоредено да бъдат взети необходимите медицински мерки от страна на военните и градски лекари, за да бъдат намалени болките на бунтовника и той да бъде в състояние да бъде разпитан[89]. Основният биограф на Апостола Иван Унджиев не поддържа написаното от Заимов и оспорва неговото описание за посочените посещения на затворника. Комисията предварително е била напълно наясно с неговото влошено състояние, за да му прави такива визити. Д-р Стамболски предава казаното от самия х. Иван(чо) х. Пенчович, че *след докарването му в София, Левски от ден на ден губеше съзнание, бълнуваше, раните му се възпалиха, цялата глава му отече и докторите предсказваха близкия фатален изход*[90]. Никола Станев също поддържа становището, че Хаджията не е посещавал Левски в килията му преди въпросните разпити[91]. Като се има предвид и разклатеното моментно душевно състояние на българина-комисар, това е напълно обяснимо. Тогава х. Пенчович с всички средства се стремял да прикрие личното си познанство с опасния затворник и много добре разбирал, че ако то бъде

---

[88] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 489–490; **Каракостов, Ст.** Левски в спомените…, с. 444–445; **Жечев, Н.** Нему равен…, с. 170 и сл.

[89] **Заимов, Ст.** Васил Левски…, с. 142.

[90] **Стамболски, Хр**. Дякон Васил Левски – диренето, залавянето, съденето и обесването му. – Духовна култура, I, 1921, № 7–8, с. 529; **Стамболски, Хр**. Автобиография…, Т. 2, 1927, с. 173–264.

[91] **Станев, Н.** Васил Левски. Живот и апостолска дейност. С., 1923, с. 181.

разкрито, и двете страни ще бъдат подложени на допълнителни репресии.

Разпитите на Левски, включително очните ставки, както и тези на други лица в негово присъствие се провеждат без прекъсване в интервала между 4 до 8 и на 11 и 12 януари 1873 г. Още на следващите дни след довеждането му в София, той вече е изправен за разпит пред комисията с вериги на ръцете, с превързана глава и облечен във войнишки шинел[92]. Както стана ясно, още от момента на неговото залавяне отношението на турските власти към личността на Апостола било проникнато от подчертано внимание и уважение, за разлика от по-грубото отношение към всички останали подсъдими. Стамболски пише по казаното от х. Пенчович, че когато арестантът бил въведен в заседателната зала, изгледал набързо и хладнокръвно състава на комисията, но че не е известно дали е познал самия Хаджия, който тогава бил облечен в парадна униформа. Комисарят споделил пред своя приятел, че *през всичкото време на съда нито той ме погледна, нито аз него. Силни морални мъки и поражения изпитвах…, когато го изпитваха и ме беше страх сам аз да не се издам. Учудваше ме неговата смелост и доблест, но не само мене, а и Саида и Шакира*[93]. Когато цариградските приятели на х. Иван(чо) коментирали посочения епизод от разследването, те били сигурни, че и Левски не би могъл да издаде връзката си с него и да каже: „*Вие сте били мой укривател в Цариград и следователно и вие сте съучастник в делото, за което ме съдите тук?“ Не, не! За другите не зная, но за Левски, този самоотвержен рицар, който порицаваше и осъждаше на смърт предателите народни, съвестта ми не допуска, че той ще се опетни с черно предателство. Никога*[94]*!*

---

[92] **Гайдаров, Н.** Процесът срещу В. Левски…, с. 162–163.

[93] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 489–490; **Каракостов, Ст.** Левски в спомените…, с. 444–445; **Жечев, Н.** Нему равен…, с. 170 и сл.

[94] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, Т. 2, с. 265–266; Левски пред съда на Портата, с. 476–477; **Каракостов, Ст.** Левски в спомените…, с. 443– 447.

От текстовете на запазените следствени протоколи може да се установи, че разпитите на главатаря на бунтовническия комитет, както и очните ставки с другите подсъдими са се провеждали в спокойна обстановка на уважение между страните. Това особено се отнася до разпитите на самия Левски. По съвсем обясними причини х. Пенчович не е активна фигура при задаването на въпросите към заловения. Участието му в хода на тези разпити се заключава преди всичко в превеждане отговорите на разпитваните от български на турски език, както и в разчитане на разполагаемата документация. Години по-късно в разговора си с проф. Параскев Стоянов Димитър Пъшков, който присъствал на един от разпитите на Апостола, ще разкаже, че х. Пенчович превеждал отговорите на Левски на председателя на комисията Али Саиб паша[95]. Положително комисията разполагала тогава и с други владеещи отлично български език турски преводачи. Самият той не би приел риска да превежда неправилно с цел да заблуди председателството на комисията, опасявайки се, че това в определен случай би могло да го провали и да му достави неприятности. Българинът-комисар не би си позволил да го разпитва, а още по-малко да влиза в опасен спор с него, който да стигне до скарване и разкриване на връзката му с подсъдимия. При разпита на изворци секретарят на тамошния комитет Васил Бушуранов показал ключа, *лозинката* на комисията как се засекретяват и отключват писмата на комитета. Когато пред следователите е изтърсен чувалът с *книжата*, х. Пенчович взема едно от шифрованите писма на Кешиш Първана до Васил Левски и с лозинката го дешифрира пред самия Левски. В същия разговор Пъшков посочва, че е присъствал и на очната ставка между Апостола и Димитър Общи, когато, възмутен от недостойното поведение на Общи, Левски го заплюва. Подобно нещо съобщава в спомените си и Стоян Заимов[96]. Юристът Гайдаров се съмнява в достоверността на този епизод и твърди, че това не отговаря на истината, и то не защото той не е отбелязан

[95] **Стоянов, П.** Градът Ловеч…, с. 49–50.

[96] **Заимов, Ст.** Миналото. Белетристически…, с. 258–259.

в съдебните протоколи, а поради установената вече историческа истина, че хладнокръвното поведение на Апостола пред съда е било чуждо на всякакви увлечения и драматични изяви[97].

Димитър Пъшков съобщава също и за проведената очна ставка между него и Дякона. В негово присъствие възникнал спор, в който комисарят хвалел султана, че дал екзархия и училища на българите, а Левски му възразил, че отнасящият се за присъединяването на Македония към екзархията „10-ий пункт от султанския ферман“ още не е изпълнен и че на България трябва да бъде дадена пълна свобода[98]. Иван Унджиев се съмнява в съществуването на такъв диалог между комисията и Левски и посочва, че той няма нищо общо с протоколирания разпит. Тук става също интересно и защо в саморъчно написаните си бележки към дневника, воден в Диарбекир, ловчанлията по-късно отрича да е присъствал на очната ставка с Левски. Още повече че и самият Пъшков след Освобождението признава пред проф. Параскев Стоянов: … *аз* [Пъшков – б.а.] *не съм присъствувал на спора на Левски с Пенчович, който хвалил Султана, че дал Екзархия и училища*[99]. Захари Стоянов от своя страна дълго мислил и се колебал дали да поиска някои сведения от разпита на Левски пред съда от х. Иван(чо) х. Пенчович, които тогава бил още жив, но се отказал, защото сянката на Апостола като че ли му викала: *Не ме оскверняваи! Не искай помощ от оная ръка, която е оцапана от моята кръв*[100]!

Никола Станев съобщава, че в последните дни здравословното състояние на Левски особено се влошило. Лекарите дали мнение, че той е много изтощен и не ще може да говори. Комисарите, за да установят степента на неговата виновност, не го викали в съдебната зала, а сами отивали в затвора при него. Може би тогава х. Пенчович се правел на болен, за да не присъства на тези разпити. Монтлонг съобщава на граф Андраши

---

[97] **Гайдаров, Н.** Процесът срещу…, с. 170.

[98] Пак там.

[99] **Стоянов, П**. Градът Ловеч…, с. 49–50.

[100] **Стоянов, З.** Васил. Левски. Биография. С., 1980, с. 91.

във Виена, че *Българският член на същата* [комисията – б.а.] *г-н х. Иванчо ефенди от няколко дни е на легло в София и е много съкрушен. Диагнозата, че неговата болест е повече морална, отколкото физическа, не е невероятна*[101].

Наказанията

След всички проведени разпити комисията изготвя в оперативен порядък протоколи, като в края на всеки един от тях тя определя решението си и предлага вида и формата на избраното от нея наказание. Наказателното си решение тя нарича *мазбата*, т.е. заключителен протокол или писмен доклад за извършената работа. Както е редно, не е бил прочетен никакъв съдебен акт, чрез който т.нар. обвинителна власт или прокурор обвиняват подсъдимите и ги наказват съгласно действащия закон. Още с назначаването ѝ на тази комисия не са били предоставени такива правораздавателни функции. Те били оставени да принадлежат на правителството. Комисията се превръща само негов орган. Единственото правомощие, което ѝ е било предоставено в това отношение, е на база установеното от нея престъпно деяние тя *да подведе под отговорност провинилите се*. Това в никакъв случай не е даване на правосъдни, а само на следствени права. Правната наука твърди, че подвеждането под отговорност на разследваните от проведеното следствие не е съдене[102]. Правораздавателната дейност на правителството се потвърждава и от проекта на заключителния следствен протокол № 15 срещу Апостола: *Споменатия дякон Левски да бъде осъден на смърт чрез обесване. Ако Ваше превъзходителство одобрява, нека да*

---

[101] **Петрова, Ев.** Донесения на трима консули в Русе за Васил Левски в процеса. – ИДА, 53, 1987, с. 165; Левски пред съда на Портата, с. 332–333; Българско национално…, с. 342–343.

[102] **Гайдаров, Н.** Процесът срещу…, с. 112–113; **Даскалов, З.** Осъден ли е…, с. 18.

издаде височайша заповед…, но във всеки случай нека бъде според Вашата воля[103].

Протоколите за разпит са подписани от разпитваните лица както при следствена работа, което от своя страна не се практикува при разпитите в съда. Според юристи има съществена разлика между следствените и съдебните протоколи. Съдебният протокол след завършване на съдебния процес се приключва. Той не се подписва от подсъдимите, обвинителя и защитника, а само от председателя на съда и секретаря-протоколчик[104]. На обвиняемите не е било дадено никакво средство за защита. Наказателното решение не е било подложено на никакъв контрол от по-горна инстанция, било по същество, било по форма[105]. Всички заключителни протоколи на комисията, които са известни, досега, са само в преписи. Оригиналните присъди които са към делото, никой още не е виждал. Поради това сега не се знае дали намерените преписи са точно копие на присъдите, или по-скоро са доклади до великия везир, в които не са възпроизведени дословно формата и съдържанието на оригиналите. До днес са открити и преведени само 6 заключителни протокола на това разследване, съдържащи индивидуални или групови присъди. Това са присъдите, *мазбатите*, носещи №№ 1, 2, 5, 6, 7 и 15. Последната присъда срещу Левски е издадена на 14 януари 1873 г. Следователно още 9 такива протокола остават неоткрити и неизвестни по съдържание.

Всичко това се изтъква, защото х. Пенчович е единственият професионален юрист в комисията и не е съдия по наказателно дело, а следовател. Вероятно той е лицето, дало рамката на съдържанието на тези протоколи. Колкото и да е тъжно, в онази бездуховна епоха на турското владичество много малко българи са имали правни познания. И то само тези, които са работили като адвокати или съдии. Единици са били българите с юридическо образование като него и Гаврил Кръстевич, завър-

---

[103] Левски пред съда на портата…, с. 283.

[104] **Даскалов, З.** Осъден ли е…, с. 31–32.

[105] **Гайдаров, Н.** Процесът срещу…, с. 112–113.

шили право във Франция. Точно по тази причина те били приети за съдии във върховните турски съдилища в Цариград. Христо Стоянов, който бил руски възпитаник и поданик, не бил допуснат да работи като правник. Принудил се да стане учител в София, където по-късно станал и председател на революционния комитет[106]. Х. Пенчович не е наказателен съдия, а цивилист – специалист по гражданско и административно право. Като член на комисията по разследването на Арабаконашкия обир и покъсно на Левски, той за пръв път участва в такъв наказателен процес[107]. А това, както много от нашите историци потвърждават, е един особен, нехарактерен процес. Той започва привидно като чисто наказателен със задачата да се установи размерът на престъпното деяние по извършения обир на държавната хазна. По-късно, в хода на следствието, с разкриване подбудите на извършителите и с установяване наличието на насочената срещу установеното държавно управление стройна вътрешна революционна организация, процесът прераства от наказателен в политически. Такава политическа формулировка обаче е изцяло неудобна за властта и сериозно нарушава авторитета на империята пред външния свят. От друга страна, съгласно съществуващото турско законодателство не е предвидено смъртно наказание по такива политически причини. Затова при решаване на дилемата пред властта отново идва като „спасение“ пак наказателният уклон на неговото развитие. Така от всички разследвани 69 души през 1872 и 1873 г. комисията решава да бъдат наказани със смърт само двама – Дякона и Димитър Общи, и то основно заради признанието им, че са причинявали отнемането на чужд живот. Според професионалните юристи това показва, че съгласно разбиранията на турския съд, изложени в мотивите на присъдите, и в духа на османския наказателен закон съществено и заслужаващо най-голямата строгост е наказанието на водачите и организаторите. Измежду подсъдимите е имало и други лица, за които е било възможно прилагането на това най-тежко нака-

[106] **Даскалов, З.** Осъден ли е…, с. 104.

[107] **Пак там**, с. 141–142.

зание, но комисията не е счела, че те са водачи и подбудители и са били осъдени на вечно заточение. Комисията не произнася и окончателната присъда на подсъдимите. Протоколът от последното заседание е изпратен в столицата с шифрована телеграма от Али Саиб паша на 14 януари 1873 г. Присъдата се определя и обявява не в София, а от висшестоящите инстанции в Цариград – на Левски лично от султана, а на Димитър Общи – от правителството.

В много от протоколите за разпит липсват подписите на някои от съдиите и допълнителните членове. Така например 17 от протоколите не са подписани от Шакир бей, като в четири от тях е отбелязано изрично, че той е отсъствал. Други от протоколите не са подписани от х. Иван(чо) х. Пенчович и т.н. Ако се направи една задълбочена проверка, ще излезе, че само 13 от заседанията са проведени в пълен законен състав[108]. Най важният протокол, № 15, отнасящ за предвиденото решение за наказанието на Левски, не е подписан от нито един член на комисията! Под него е положена само датата на съставянето му – 14 януари 1873 г. Същото е положението и с протокол № 7 за голямоизворчани с дата 8 януари 1873 г. И под него няма нито един подпис на членовете на комисията. Протоколите №№ 1, 5 и 6 са подписани от всички членове на следствената комисия, а този с № 2 – на Анастас Хинов, е подписан от 7 членове на комисията и от един евреин, който не е бил неин член[109]. Липсва дори подписът на председателя на комисията Али Саиб паша. Юристите считат, че Мерсия Макдермот греши, като твърди, че протоколът за Дякона е изпратен още в деня на съставянето му, 14 януари 1873 г. Фактическото изпращане се забавило. Председателят Али Саиб паша се опитвал да убеди членовете на следствената комисия да подпишат неговото съдържание, но след като не успял да убеди никого от осемте членове – българи и турци – да подпишат, не

---

[108] **Гайдаров, Н.** Процесът срещу…, с. 221–122.

[109] Левски пред съда на Портата, с. 288; **Даскалов, З**. Осъден ли е…, с. 76–77; **Йотов, Б**. Наказателният процес …, с. 214–217..

могъл „да убеди“ и себе си и не го подписал[110]. В проекта за следствения протокол № 15 срещу Левски авторът не се решава да запише, че го осъжда на смърт, а че *ще бъде осъден на смърт*. Това не е присъда и осъждане, а предложение до правителството да му се наложи подобно наказание. Тази редакция вероятно е предложена преднамерено от опитния професионален юрист х. Пенчович. Той не е искал да поеме отговорността пред историята и сънародниците си – че е участвал в осъждането на смърт на Апостола на свободата. Предстоящото издаване на присъдата се потвърждава и от доклада на Великото везирство до султана, издаден на 21 януари: *Тъй като законът повелява смърт на такива бунтовници* [отнася се за В. Левски – б.а.], *в Министерския съвет решихме, че въз основа на закона позволението и изпълнението на смъртната присъда принадлежи на Негово Величество и в какъвто смисъл излезе султанската заповед, ние ще я изпълним*…[111] Години по късно х. Иван(чо) посочва, че *черезвичайната* комисия не е присъствала и при извършване акта на обесването на героя[112].

Ако се направи една проверка на протоколите, ще излезе, че само 13 от заседанията са проведени в пълен законен състав. Изобщо и трите юристи – професорът по „Наказателно право“ и член на Върховната прокуратура Борислав Йотов, съдията Здравко Даскалов и Никола Гайдаров са категорични, че *несъмнено е нужна нова категорична оценка и преоценка на личността на четиримата българи – членове на тази специална комисия, и най-вече на поведението на х. Мано Стоянов и х. Ив. Пенчович*. Йотов е съгласен и с оценката за честното поведение и чувство за справедливост у турските представители в следствената комисия. Според него … *трябва да се направи и нова интерпретация на позициите на някои турци, членове на комисията, Саадулах Сарръ и Шакир бей ефенди*, и счита, че е нужно да се изготви отново основна историческа преоценка

---

[110] **Даскалов, З**. Осъден ли е…, с. 91–92.

[111] Левски пред съда на Портата, с. 290.

[112] **Заимов, Ст**. Васил Левски…, с. 5–6.

Петър Тодоров Желявски (1810–1894)

на поведението на нейните български членове х. Иван(чо) х. Пенчович, х. Мано Стоянов, Петър Тодоров Желявеца и Мито Каймакчийски и им бъде отдадено заслуженото като честни родолюбци[113].

С шифрованото изпращане на последния протокол № 15 на 14 януари 1873 г. (датата е според издадения документ, но е вероятно по стария стил на летоброене – б.а.) приключва и фактическата работа на правителствената комисия. Монтлонг съобщава с доклада си от 31 януари на Виена, че Димитър Сърболията (Общи) е осъден на смърт и че присъдата е изпълнена. В писмото си информира и за проведената очна ставка между Общи и Левски, който също ще бъде осъден на смърт (присъдата на Дякона е подписана от султана на 3/16 февруари 1873 г.), както и че следствието на Левски е приключило, тъй като той е признал всичко и че комисията се завръща в Цариград през Русчук[114]. Членовете на комисията са пристигнали в Цариград не по-рано от началото на февруари 1873 г., тъй като е трябвало да изчакат потвърждение от Цариград. В спомените си Стамболски отбелязва, че на 10/23 февруари с.г. великият везир приел *извънредната комисия, завърнала се от София*, на доклад. С това решение както властта, така и посланикът Игнатиев вече могат да си отдъхнат. На 25 януари той изпраща с известна доза успокоение вестта за крайното решение на комисията: *Както известява нашият Генерален консул в Русе, въпросът за предполагаемото Софийско съзаклятие е получил задоволително решение. Изпратената от Цариград Следствена комисия*

[113] **Йотов, Б.** Наказателният процес…, с. 225.

[114] Българско национално…., с. 370.

е успяла да открие само неколцина злосторници.[115]. Русия е оневинена като възможен подстрекател на събитията, а революционното движение на българите не е смазано окончателно. Заслугите са изцяло на негласния, скрит дисидент и негов съмишленик х. Пенчович.

Завърнал се в Цариград, Иван(чо) х. Пенчович веднага е посетен от тамошните си приятели, желаещи да получат от първа ръка подробности по станалите събития. Д-р Стамболски, под впечатление от наученото, пресъздава в спомените си разказа на домакина: *Ходихме в София да обесим най-добрия и смел българин, най-самоотвержения, най-доблестния наш патриотин, комуто окото не мигна, нито пред благите обещания на комисията ни, нито пред заплашванията, изтезанията и мъките в затворите след като са го заловили, нито от очните ставки с Димитър Общи и другите заловени в Ловеч, Орхание, Тетевен и София, нито от застрелването, нито от бесилката, с която го заплашваше военния софийски комендант*[116]. Х. Пенчович посочил, че решението на комисията било определено от факта, че самият Левски *не възразил на нито едно от показанията на Димитра, а мълчал, … а мълчанието е признание за всичко казано от Димитра,* – за което председателят Саиб паша определил: *… няма вече какво да чакаме от последния, комуто дознанията са привършили, решението е: бесилка…* На въпроса на Стамболски *не е ли било възможно да се открие или намери някое обстоятелство или средство, за да помогне и смекчи наказанието на този герой, да се осъди на затвор или на заточение само*, х. Пенчович отговорил: *При*

---

[115] **Тодев, Ил.** Един доклад на генерал Игнатиев за Софийския процес от края на 1872 и началото на 1873 г. – В: Съдебният процес срещу Васил Левски 1872–1873 г. Исторически, юридически и международни аспекти. Научна сесия, организирана от Общобългарския комитет „Васил Левски“, Софийския комитет „Васил Левски“ и Съюза на юристите в България. С., 2003.

[116] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 496–499; **Каракостов, Ст.** Левски в спомените…, с. 444–445; **Жечев, Н.** Нему равен…, с. 170 и сл.

наличността на толкова много доказателства, устни и писмени при многобройните самопризнания, че е убил войници, и стражари, всеки опит за защита, за оневинение би станал не само безполезен, но би изложил на подозрение пред турското правителство не само личността ми, но и на всичките въпроси, за които съм действувал пред министрите по екзархийските ни работи, по ходатайствата за милост на бунтовниците и пр., и завършил разговора с думите: *Язък за този храбър, доблестен и смел българин! Язък за неговите трудове, за неговите тичания! Язък за българския народ, който изгуби един от най-преданните си синове на 6 този месец* (19 февруари 1873 г. – нов стил). *Язък за България, която днес се разпъва на кръст и в духовно-екзархийските ни работи, и в политическите отношения по въстанията ни…* Когато говорил за своето поведение по време на разпитите на Апостола, хаджията подчертал, че: *Силни морални мъки и поражения изпитвах в съда, когато го изпитваха и ме беше страх сам аз да се не издам. Учудваше ме неговата смелост и доблест*.

Вярно, че тези думи са предадени от второ лице и години след тези събития, но д-р Стамболски, независимо че е доста по-млад от домакина, в продължение на дълъг период от време е негов съмишленик и близък приятел, и не би могъл да предава лековато и изкривено мислите и настроенията на бившия комисар. Известна част от изследователите, които по-принцип са поддръжници на революционната теза за развитието на тогавашното наше общество и са настроени крайно отрицателно спрямо х. Пенчович, изказват съмнение в истинността на тези твърдения. Имайки предвид обаче, че при обяснението на този случай х. Иван(чо) посочва подобни аргументи и пред редица други лица, като Кисимов, Иречек, Балабанов, дори пред Заимов, би следвало да приемем изказаното в това отношение от д-р Стамболски като неоспорима истина.

Х. Пенчович бил консерватор, отличаващ се с въздържаност и деликатност. В малкото запазени до нашето съвремие автентични негови писмени свидетелства, както и в спомените на съвременниците и хората, които лично го познават, никъде не се

споменава за някаква открита негова враждебност и неприязън към тези, които не споделят умерените му схващания. Иречек подчертава тактичността му, когато Хаджията обяснявал подробности за събитията в София и за пътя на документите, попаднали на разположение на комисията, като отбелязва факта, че тогава в разказа си той изобщо не споменавал имена, а присъстващите сами се досетили, че става дума за Любен Каравелов[117].

В същото време опоненти и идейни противници не щадят обидни квалификации, отправени по негов адрес. Каравелов го квалифицира като *подъл до най-крайна степен*[118] и *обер шпионин*[119]. От своя страна, Ботев също е особено непремерен в отношението си към него. Нарича го *шпионин*[120], *шкембеджия*, *една от ония угоени личности, които са готови да заколят и майка си*[121] и го определя като един от хората, които *и в очите да плюеш, те ще казват божа росица*[122]. Филип Симидов в спомените си още повече „украсява“ личността на х. Иван(чо), назовавайки го *покръстен турчин* и *кално и нечисто стъпало на турските обувки, удобна щипка* [маша – б.а.] *на турската кървава ръка*[123]. Научавайки, че Хаджията е един от участниците в следствената комисия и че брат му Атанас п. Хинов е подсъден по софийското „приключение“, Данаил Попов го описва като *краставото куче х. Иван(чо)*[124], но след като разбира от приятеля си, арменеца Аладжаджиян за непристойното поведение на своя брат, коригира изцяло своята неприязън към него.

Не е зле да се подчертае обаче, че нито Каравелов, нито Ботев, нито Захари Стоянов и Симидов са виждали някога или пък са общували с х. Пенчович, за да добият ясна представа за

---

[117] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2, с. 195–196; Левски пред съда на Портата, с. 413–414.

[118] Независимост, III, № 23, 23 февр. 1873.

[119] Свобода, III, № 10, 2 септ. 1872, с. 78.

[120] Будилник, I, № 2, 10 май 1873.

[121] Независимост, III, № 24, 3 март 1873.

[122] Будилник, I, № 1, 1 май 1873.

[123] **Дойчев, Л.** Спомени за Левски. С., 1990, с. 460.

[124] **Страшимиров, Д.** Васил Левски…, Т. 1, с. 582–583.

неговата същност. Само Стоян Заимов лично се запознава след Освобождението с него, но и той, верен на старите си радикални предпочитания, го представя в явно негативна светлина. Х. Пенчович като представител на умереното течение с разбиранията си по въпроса за развитието на българското общество е техен сериозен опонент и те, упреквайки го за т.нар. негово „туркофилство“, базират своята крайна неприязън единствено на факта, че като член на Държавния съвет той е загърбил националната си принадлежност. Яростта на квалификациите им се засилва още повече след съобщението за участието му в Софийската следствена комисия и те го определят като пряк виновник за смъртта на Апостола. Тази тяхна неприязън към всяко негово действие се предава изцяло върху всички следващи поколения и днес още неговото име продължава да бъде белязано с тези унищожителни квалификации.

СЛЕД ВЪСТАНИЕТО

Османските представители в комисиите са съставени от турци и от няколко християни, щастливи, че стоят на изгодната страна на заседателната маса.

Иван дьо Вестин
френски журналист

Избухналото през април 1876 г. въстание на българите за кратко време е жестоко потушено от турската власт. Нередовните военни формирования, излезли из средите на разселените след Кримската война по нашите земи черкези, българо-мохамеданските башибозушки орди, а накрая и отделни части от редовните войски удавят в кръв районите на неговото действие. Изстъпленията са нечувани. Българското население е подложено на неописуем терор. Цели селища са опожарени и сринати със земята. Невинните жертви, сред които голям брой жени и деца, репресиите, опустошенията, пожарите и безчинствата на „наказателните“ отряди не могат да бъдат скрити от цивилизована Европа. Турското правителство, провокирано от настъпващата изолация, от масово демонстрираното в близки и далечни страни обществено недоволство и ропота на чуждата преса, е принудено да предприеме спешни мерки за преустановяване на изстъпленията и да направи опит и даде съгласно своите интереси един „разумен“ отговор на надигащите се в целия свят брожения срещу него.

Оказва се, че по отношение на въстанието и последвалите го събития Високата порта по същество не е наясно с действителното положение на нещата. В същото време местните власти са стъписани от развоя на събитията и в уплахата и невъзможността си да противодействат поради липса на достатъчна войска, разрешават използването и дават ход на създаването на

въоръжени башибозушки групи. На помощ се извикани най-дивите и жестоки водачи на мюсюлманите от районите с компактно мюсюлманско население, главно от доспатския край и поречието на река Арда и от няколкото села с преобладаващо турско население от Подбалкана. Това са предимно банди от разселените по времето след Кримската война кавказки черкези, както и сбор от верски фанатици, излизащи от помашките общности, обитаващи Средните Родопи, много цигани мюсюлмани, гърци и цинцари. Самите турци ги считат за неконтролируеми и опасни елементи, заради което с пренебрежение им дават името „башибозуци“. Найден Геров в докладите си ги квалифицира като *негодяи* и *всякаква сволоч*[1]. Самата дума башибозук в буквален превод на съвременен български език означава *покварена, дива глава*; *покварен, развратен човек* (“баши“ значи „глава“; „бозук“ означава „развратен“, „повреден“, „покварен“)[2]. Те не могат да бъдат определени като някакво нормално гражданско опълчение, извикано при нужда да защити устоите на империята. Самият Едиб ефенди в рапорта си след проведената от него анкета за кланетата по време на потушаването на въстанието посочва: *Черкезите са описани като нередовна войска на турското правителство. Те не са нередовна войска нито на турското правителство, нито на друго някое*[3]. Подобно определение изказва и лорд Дизраели пред английския Парламент, когато там се разискват сведенията за жестокото потушаване на въстанието[44]. До началото на месец май във въстаналите райони действат основно събраните *от кол и въже* башибозушки орди. Тогава се разразяват и кървавите вакханалии по жестокото смазване на надигналите се българи от Панагюрище, Клисура, Перущица, Батак, Бояджик, Дряновския манастир и редица техни околни селища.

---

[1] **Митев, Й.** История на Априлското въстание. Т. 2. С., 1988, с. 87.

[2] Турско-български речник. С., 1952, с. 44, 65; **Дьо Вестин, И.** Пътуване в страната на въстаналите българи. С., 1971, с. 183.

[3] Източно време (Цариград), III, № 8, 24 юли 1876, с. 1.

[4] Пак там.

Екзалтацията, подемът, разрухата и трагедията на въстаналото население траят в общи линии не повече от две седмици. Панагюрище пада от смесените малки части на редовната войска, водена от Хафъз паша и многократно повече башибозуци до 30 април. Перущица е опожарена и разбита до 2 май. Населението на Батак е унищожено и изклано в първите дни на същия месец, Бояджик е смазан от бандите, придружени от командваното от генерал Шевкет паша поделение на редовната войска малко по-късно – във второто десетдневие на май. В кланетата, свирепствата, палежите, убийствата и репресиите както над въстаналото, така и над неучастващото в събитията невинно население израстват като „герои“ кървавите башибозушки главатари – Ахмед ага Барутинлията, Ахмед ага Тъмръшлията, Тосун бей, хаджи Мурад и др. Междувременно въстаналите райони се насищат и с постоянно пристигащи редовни военни части.

До висшите слоеве на властта достигат сведения за вида и размера на нечовешките репресии, но те, заблуждавани от местните чиновници, нямат в пълна степен реална представа за всичко, което се е случило с населението в разбунтувалите се райони. Под натиска на великите сили се налага бързо да се „влезе в час“ и да се вземат някакви мерки за преустановяване на нечувания вандализъм. По този повод централната власт спешно организира и изпраща във въстаналите райони няколко поредни анкетни комисии. Те имат за цел да се запознаят на място с точния брой на жертвите и опустошенията в засегнатите места и да проверят достоверността на слуховете за изпитаните ужаси от техните обитатели. Чрез тях Портата се стреми да покаже на външния свят, че всички сведения за размера на прокламираните репресии са пресилени и че правителството предприема необходимите действия за успокояване на въстаналото население. Успоредно с турските анкетни комисии, Южна България и огнищата на въстанието са посетени и от редица чуждестранни наблюдатели, които от своя страна допълнително информират своите правителства за хода на събитията. В историческата литература са отразени подробно докладите на френските, английските и руските анкетьори, както и публикуваните в пресата на САЩ и на почти

всички европейски страни журналистически свидетелства. Въпросът за действията и резултатите на изпратените от Цариград през лятото и есента на 1876 г. официални държавни анкетни комисии обаче като че ли не е достатъчно проучен и е някак бегло застъпен в българската историческа книжнина[5]. Причините са многостранни. Било поради липса на документални източници, осветляващи действията на властите, било поради създаваната за изследователите недостъпност на турските държавни архиви, този въпрос е третиран предимно емоционално, от чисто наша, българска страна и е белязан основно с доминиращите и наслоявани дълги години в представите на редица поколения националистически настроения по тази тема.

Убийствата, палежите, ужасите, изтърпени от изстрадалото население не могат да останат скрити от общественото мнение на цивилизования свят. Европа е потресена. Пресата на Англия, Франция, Австрия, Германия, Русия гърми срещу варварщината и въстава мощно в негова защита. Предизвикано от обстоятелствата, правителството в Цариград изпраща в следващите месеци в разбунтуваните райониte три официални анкетни комисии, комплектувани от представители на различните религиозни общности и уважавани в обществото, близки до него личности. Те имат задачата да посетят и обследват огнищата на въстанието, да проверят и докладват за истинността на слуховете за извършените престъпления при потушаването му и по възможност

[5] **Страшимиров, Д.** История на Априлското въстание. Т. 2. С., 1907, с. I–XXV; Т. 3. С., 1907, с. 358–374; **Митев, Й.** История на Априлското въстание. 1876. Т. 3. С., 1999, с. 158–310; **Гаджанов, Д. Г.** Турски източници за новата ни история. – Сб. БАН. Клон ист.-филол. Кн. 3. С., 1914, с. 1–59; **Томова, Д., Л. Драголова.** Анкетни комисии за разследване изстъпленията по потушаването на Априлското въстание през 1876 г. Историко-библиографски обзор по документи и материали, запазени у нас. – Изв. НБКМ, 14 (XX), 1976, с. 643–666; **Марков, Ив.** Другата версия. Турските анкетни комисии през 1876 г. и българското участие в тях“. – Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. Годишник на Общобългарския комитет и Фондация „Васил Левски“. Т. 13. С., 2011, с. 271–296.

да умиротворят страните в конфликта. В края на месец май с.г. Високата порта издава заповед и изпраща своята първа официална правителствена комисия, съставена от авторитетните и доверени свои чиновници Едиб ефенди и Шакир бей. Едиб ефенди е делегиран да обходи разбунения Едирненски (Одрински) вилает, където са извършени най-големите зверства, а бившият мютесариф на Херцеговина Шакир бей – Дунавска област. За организираната анкетна комисия съобщават почти едновременно както няколко от издаваните българскоезични вестници в Цариград, така и редица чуждестранни издания. Вестниците „Ден“ и „Източно време“ (респективно „The Levant Times“) информират, че … *Едиб ефенди, член на изпълнителния съвет тръгна за Едирне, където отива с особна мисия*… на 29 май[6]. Съобщенията са кратки, регистрират, без да дават съществени подробности за целта на анкетата, както и за начина на нейното провеждане. Малко повече данни за тяхната мисия посочва издаваният в Одеса руски вестник, който препечатва цариградската дописка на Стефан Бобчев от 6 юни 1876 г.[7] Посочва се, че комисарите носят със себе си и множество напечатани на български език прокламации, в които се обещават на българите *златни планини*, щастие и благоденствие под *гъстата сянка* на управлението на току-що провъзгласения *либерален* падишах Мурад V.

Почти паралелно с анкетната комисия на Едиб ефенди, като комисар за Пловдивския санджак правителството изпраща допълнително и управителя на гюмруците (митниците) Кияни паша, придружен от Акиф паша. Кияни паша има задача да *изпита за свирепостите, които са сторили башибозуците, срещу които се оплакало населението*[8]. Той също не е случайно избрана личност. Пашата е мюсюлманин, но поляк по рождение.

---

[6] Източно време (Цариград), III, № 1, 5 юни 1876, с. 4; Ден (Цариград), II, № 28, 2 юни 1876, с. 1.

[7] Одесский вестник (Одесса), № 131, 16 юни 1876. – В: Освобождението на България. Кореспонденции и материали на руския печат 1876–1879. Т. 1. С., 1988, с. 142.

[8] Източно време (Цариград), III, № 6, 10 юни 1876, с. 3.

Има юридическо образование. Години преди да бъде назначен за член на тази комисия, Кияни паша изпълнява функцията на управител на Босна, където се проявява като строг и енергичен турски чиновник. Тогавашният руски посланик в Цариград княз Лобанов-Ростовски познава качествата на Кияни паша и информира за тях своя външен министър в Петербург княз Горчаков[9]. Те са известни и на граф Николай Игнатиев.

С пристигането си в Пловдив Кияни паша организира на местно ниво съдебно-следствена комисия под председателството на Селим ефенди. В състава ѝ влизат няколко турци фанатици, гърци и доверени българи. Към нея са създадени пет изследователски секции, всяка от които има председател и двама членове. По скалъпени документи на властта комисията държи под стража голям брой арестувани българи, включително редица пловдивски първенци, над които упражнява насилия и жестокост. Едновременно с това тя има задачата да извърши и съдебно-следствени действия спрямо прочулите се с жестокостите си башибозушки главатари[10]. Сформираният от Кияни паша съд в Пловдив води дела и срещу деянията на башибозуците от четата на хаджи Мурад за извършените от тях издевателства над българите, от които пък 14 души са осъдени на затвор с каторжен режим на излежаване. Въпреки демонстрираните намерения, този съд не успява да се представи като достатъчно справедлив едновременно и за двете страни – турската и българската. Спрямо следствените турци той е относително снизходителен, докато това не може да се отбележи при съденето на огромното число арестувани българи, недоказано набедени за участие във въс-

[9] Русия и българското национално-освободително движение. 1856–1876. Т. 1, ч. 1. С., 1987, с. 263–264. Доклад на Лебанов-Ростовски – Цариград до княз Горчаков – Петербург, 18 апр. 1859 г.

[10] Новое время (Москва), № 86, 27 май 1876. Кореспонденция на Суворин от Цариград от 19 май 1876 г. – В: Освобождението на България…, Т. 1, с. 90–91.

танието[11]. Малко по-късно друг московски вестник публикува и следваща дописка на Тодор Бурмов от Цариград, от която се вижда ролята на Кияни паша за задълбочаването на процеса по съдебното следствие за безчинствата и злодействата, извършени от башибозуците в Хасковски окръг. Съдът, ръководен от извънредния комисар, доказва, че тези изстъпления са извършени с одобрението на органите на местната администрация в лицето на каймакамина и мюфтията на Хасково. От 200 башибозуци, дадени под съд за ограбването и опустошаването на целия окръг, той присъжда смъртно наказание само на двама, а на други 40 – каторжна работа или затвор за ограничено време[12].

Завръщайки се в Цариград, Кияни паша изготвя и представя на правителството подробен доклад за своята дейност. За жалост точният текст на този доклад не ни е известен, но сигналите от тогавашната столична преса са достатъчно ясни – той прави голямо впечатление на висшите органи на властта. Рапортът му за положението в България и за свършеното от него по проведената анкета предизвиква Високата порта да назначи от своя страна специална комисия за неговото разглеждане[13]. Като следствие от посочения доклад и тези на другите анкетьори Едиб ефенди и Шакир паша правителството решава да се създаде и изпрати в разбунените райони втора анкетна комисия, в чийто състав влизат директорът по печата Едмонд Бляк (Блак) бей и членът на Държавния съвет х. Иванчо х. Пенчович. Тя трябва да продължи дейността по разследване страшните репресии над българското население и да информира висшата власт с подробности по случая[14].

---

[11] Източно време, III, № 7, 17 юли 1876; Московские ведомости (Москва), № 188, 25 юли 1876. Кореспонденция на Т. Бурмов от Цариград, 13 юли. – В: Освобождението на България…, Т. 1, с. 233.

[12] Московские ведомости (Москва), № 200, 8 авг. 1876 г. Кореспонденция на Т. Бурмов от Цариград, 28 юли. – В: Освобождението на България…, Т. 1, с. 277.

[13] Източно време (Цариград), III, № 11, 14 авг. 1876.

[14] Пак там, № 10, 1 авг. 1876.

Другият правителствен пратеник, Едиб ефенди, пристига в Пловдив още в първите дни на май и веднага се заема със запознаване с отразените в наличната местна документация и поясняващи трагичните събития факти, както и с обхождането на пострадалите райони. Ние не знаем точния маршрут на неговата обиколка, но от запазения текст на рапорта му до правителството можем да съдим, че той е обиколил Пловдивско и Пазарджишко, посетил е най-важните точки на избухналото въстание – Панагюрище, Копривщица, Перущица, Брацигово и Батак и има преки впечатления от разразилата се трагедия. Той престоява в областта до средата на юни, когато изготвя доклада си до Високата порта и го представя на управлението в Цариград. Фрагменти от този доклад, придружени с редакционни коментари, излизат в турските вестници „Иттихат“ и „Вакът“, но основният текст под заглавие „Изложение за въстанието в България“ е обнародван от „The Levant Times“, както и в два последователни юлски броя на неговия българоезичен вариант „Източно време“[15]. В него извънредният комисар се опитва да разграничи причините за възникването на въстанието от тези за извършения вандализъм, като се стреми, без да преувеличава фактите, при всички случаи да остане лоялен към турската кауза.

В края на своето изложение правителственият пратеник посочва, че според него централната власт прави всичко възможно, за да се въдвори ред и съгласие между населението от християни и мюсюлмани и да се сложи по-скоро край на *случайните* причини, които разделят двата етноса, но все пак признава, че за жалост *поведението на българските злодейци пред смесените съдилища не е такова, гдето да успокои мюсюлманите, а техните признания и горделивия начин, с който откриват плановете си, не са вдъхнати никак от разкаяние* и се надява, че не всички българи го одобряват, като изобличават тяхното високомерие. Когато се чете обаче въпросният доклад, не може да не се усети деликатното положение на пишещия, който, от една страна, трябва да обрисува истинското положение на неща-

[15] Източно време (Цариград), III, № 8–№ 9, 24 юли – 31 юли 1876.

та след потушаването на въстанието, а, от друга, да смекчи, ако ли не и да оправдае страхотното бедствие, застигнало населението. Неслучайно българската емигрантска преса в Румъния го окачествява като неверен документ, който *обвинява българите и оправдава турците*[16].

Завърналите се в столицата анкетьори Едиб ефенди и Шакир бей, колкото и да се стремят в докладите си да намалят размера на жертвите и разрушенията и омаловажат измеренията на всеобщото страдание на българите, колкото и да се опитват да завоалират фактите и защитят сриващия се авторитет на турската държава пред световното обществено мнение, в крайна сметка официално признават извършените зверства при потушаването на въстанието. Високата порта е сериозно обезпокоена от развоя на събитията и от зараждащата се нейна изолация в международен план. В цитираните рапорти на двамата анкетьори има повече разсъждения, отколкото фактология. На правителството обаче в момента са нужни точни и удобни за него данни, с които то да може да се опита да опровергае световното обществено мнение. По тази причина то изпраща споменатата вече нова, втора комисия анкетьори, в състава на която влизат считани за „независими“ и приемливи за чуждите държави лица, имащи друг етнически произход. На вниманието на централното ръководство попадат имената на Едмонд Бляк бей и х. Иван(чо) х. Пенчович. И двамата, както ги нарича английският консул в Пловдив Фредерик Колверт *християнски комисари*[17], отговарят на това изискване. И двамата са висши държавни чиновници и близки до председателя на Държавния съвет, който от май 1876 г. е младотурският реформатор Мидхат паша[18], владеят добре писмено и говоримо турски език и, поддържайки дългого-

---

[16] Български глас (Болград), I, № 17, 10 авг. 1876.

[17] Доклад на Ф. Р. Колберт – Пловдив до Хенри Елиот в Цариград, 29 авг. 1876 г. – В: Априлско въстание 1876. Т. 1, с. 554–555.

[18] **Плетньов, Г.** Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994, с. 20.

дишни връзки с българската интелигенция, познават манталитета на българите.

Бляк бей е син на френски авантюрист. Получава образованието си в Турция, където започва административна кариера. През 1867 г. е назначен за турски пълномощен министър във Вашингтон[19], а след това – през 1871 г., за секретар на великия везир Кабразлъ Мехмед паша[20]. Преди да влезе в състава на комисията, той за дълъг период заема поста директор на печата – оглавяващ главната цензура на държавата. Следвалият правни науки във Франция бивш русенски търговец, съдебен и обществен деец, българинът х. Иван(чо) х. Пенчович (Иванчо ефенди), от март 1868 г. е член на висшия законодателен орган на империята – Държавния съвет. Той е добре познат както на българските среди в Цариград и страната, така и на чуждите дипломатически представители в турската столица. Задачата на двамата комисари *е да прегледат подробно числото на убитите хора и на изгорените села* в района на въстанието[21]. Наред с назначението, правителството изпраща на посланиците си в Европа *една депеша*, с която цели да даде гласност на действията си по прекратяване на ексцесиите и неутрализиране на етническото напрежение[22]. В съобщението на посочените вестници се казва, че комисията се изпраща по повод *исканията на някои посланици и ще придиря още веднъж крайностите (зверствата и злодеянията), отдавани на турците.*

Ако се съди по точността на данните от българската преса в този период, се установява, че комисарите Бляк бей и Иванчо ефенди пристигат в Пловдив за изпълнение на задачите си в първите дни на август. Съгласно бележките на Йоаким Груев,

---

[19] Турция (Цариград), III, № 40, 1 апр. 1867.

[20] Цариградски вестник (Цариград), XII, № 40, 30 септ. 1861; № 41, 1 окт. 1861.

[21] Източно време (Цариград), III, № 11, 14 авг. 1876, с. 4; Стара планина (Букурещ), I, № 2, 14 авг. 1876, с. 4; Възраждане (Браила), № 8, 12/24 авг. 1876.

[22] Източно време (Цариград), III, № 11, 14 авг. 1876, с. 4.

останали във вид на записки в един тефтер на черквата „Св. Никола“ в същия град, датата на пристигането е 4 август[23]. Тази информация се потвърждава и от писмото на Николай Чалики от 11 август до намиращия се вече в Цариград Найден Геров. Началото на действие на комисията съвпада и с анкетиращите обиколки на княз Церетелев и американския посланик Юджин Скайлер (Скайлър). Двамата анкетьори не се задържат в Пловдив. Ден по-късно те заминават за Пазарджик *с намерение да обиколят изгорените и ограбени села*. Чалики посочва, че *българите без да се страхуват разказваха им всичко*[24]. Тази обиколка продължава до 15 август, когато те се завръщат в Пловдив. Няколко дни по-късно в следващо подобно писмо той съобщава, че комисарите *днес заранта* [16 август – б.а.] *отидоха за Перущица*. На въпросите им местните хора споделят, че етническото напрежение не е отшумяло и тъй като *още никой няма уверение*, те не вярват, *че не ще век се повторят кланетата всеобще…*[25] Към края на месеца, когато комисарите са обходили вече въстаналите селища в Пловдивско и Пазарджишко, били са в Копривщица, Панагюрище, Брацигово, Перущица и Батак и са се запознали на място с извършените жестокости и разрушения, те се завръщат в Пловдив. В доклада си до английския посланик в Цариград Елиот консулът Фредерик Колверт съобщава за разговора си с Бляк бей и споделя за останалото след срещата си с него впечатление. Комисарят *говори напълно обективно, с подробно описание на техните разследвания*[26].

В българската емигрантска преса, и по-специално в излизащия в Букурещ вестник „Стара планина“, в редица броеве, датирани от края на август 1876 г., се лансира получената от вътрешността на страната информация, че изпратените от Портата комисари Бляк бей и х. Пенчович в срещите си по време

---

[23] Априлско въстание 1876. Т. 2, с. 126; Стара планина (Букурещ), I, № 5, 25 авг. 1876; Вести от нашенско. 10 авг. 1876.

[24] Пак там, с. 65–66.

[25] Пак там, Т. 2, с. 68.

[26] Пак там. Т. 1, с. 554–555; Turkey (Цариград), № 1, p. 198.

на обиколките си са притискали българските общини и местните първенци да подготвят и изпратят махзари т. е. благодарствени адреси до правителството, в които българите да декларират чинопреклонното си отношение към официалната власт[27]. Подобна информация е тиражирана и в чуждестранната преса – руския вестник „Московские ведомости“ и чешките вестници „Nord“ и „Politik“[28]. Тези адреси са нужни на Високата порта, за да може да докаже на чуждестранните представители, че Априлското въстание е едно изолирано събитие, организирано и проведено от малобройна и ограничена част от българското общество. Известно е, че такива документи са били съставени в Русе, Велико Търново и в други места, които анкетьорите изобщо не са посещавали, както и фактът, че адресите, изпратени от Пловдив и околните въстанали селища, са били изготвяни още преди комисията да пристигне в този район[29]. Няколко месеца по-късно, малко преди откриването на Цариградската конференция, кампанията по събирането на благодарствени адреси се подновява отново и когато в нея активно се включва д-р Стоян Чомаков, редакторът от Букурещ посочва, че … *такава постъпка ний можехме да опростим на Михайловски, Арнаудов, та даже на х. Иванча, но на г-н Чомаков – никога! Деня е близък; часът скоро ще удари и сметките прегледани; тежко на издайниците*[30]*!*

Вестник „Стара планина“ съобщава и за проявено непочтително отношение на комисарите по време на срещите им с изстрадалото население. Цитирайки непотвърдено съобщение от Пловдив, датирано от 26 август, вестник „Стара планина“ посочва, че *когато отивали някои селяни да им се оплачат*

---

[27] Стара планина (Букурещ), I, № 5, 25 авг. 1876; № 6, 28 авг. 1876; № 7, 1 септ. 1876.

[28] Априлското въстание 1876 г. в пресата на Австро-Унгария. Сборник дописки, доклади, съобщения, статии от Виенската преса. С., 1996, с. 524.

[29] Допълнителна информация на У. А. Форестър до Х. Елиот за турските издевателства в Русенско, Свищовско и Софийско. – ИДА, 70, 1997, с. 315; Стара планина (Букурещ), I, № 5, 25 авг. 1876, с. 2–3.

[30] Стара планина (Букурещ), I, № 34, 8 дек. 1876.

от турците, те ги мъчели много; на място да ги утешават злочестите, казвали им да благодарят, че не са ги избесили и че са останали живи[31] и дори, че анкетьорите *са псували най-недостойно нашите селяни и граждани, които се осмелявали да идат при тях…*[32] Въпросните сведения за подобно поведение на комисарите са спорни, особено като е известно, че и двамата представители са били опитни и възпитани мъже, за които такива действия са меко казано нехарактерни. Вероятно самият вестник своевременно се е усъмнил в достоверността на това твърдение, защото в един от следващите си броеве посочва, че … *г-н х. Иванчо Пенчович ефенди не би си позволил никога да постъпи така; да псува тези, които са идвали при него, за да му се оплакват и да събира благодарствени адреси по време на своята мисия в Пловдивско*[33]. Аналогична характеристика за българския комисар дава и Петър Карапетров: … *х. Ив. Пенчович беше човек, който никому не чинеше зло, а когато можеше, правеше добро*[34]. По подобен повод Йоаким Груев записва в спомените си, че … *когато се завърнаха в Пловдив* [двамата анкетьори – б.а.], *ние неколцина граждани ходихме да ги видим и ги помолихме да бъдат дето трябва, верни тълкуватели на видяното и изтърпяното. Бляк бей ни увери, че ще представят на Високата порта вярно всичко, което са видели и научили и злодейците непременно ще бъдат наказани*[35]. Сега, от позиция на времето, знаейки за размера на всеобщата трагедия, ние, потомците, можем да разберем подозрението и негативното настроение на покрусените българи спрямо всички действия на турското правителство, насочени към възстановяване на статуквото и мерките му за успокояване на населението.

---

[31] Стара планина (Букурещ), I, № 10, 11 септ. 1876.

[32] Пак там, № 7, 1 септ. 1876.

[33] Пак там, № 9, 8 септ. 1876.

[34] **Черновежд** (Петър Карапетров). Кратко описание на Панагюрското въстание. С., 1893, с. 88.

[35] **Груев, Й.** Моите спомени. Пловдив, 1908, с. 46–47.

Още по време на обхождането на района, покъртени страховитите гледки на извършените жестокости, двамата анкетьори подемат енергична защита на изстрадалото население и предприемат спешни мерки за наказване на авторите на престъпленията. Авторитетният немски вестник „Кьолнише цайтунг“ съобщава, че … *Бляк бей плакал, когато посетил Батак. Той заповядал да се хванат двамата Ахмедовци, които предвождали башибозуците*[36]. Някои от най-кръвожадните башибозушки главатари още тогава са арестувани и докарани под конвой в Пловдив. *Барутинлията Ахмедаа, който опустоши Батак, и Тосун бей, карловецът, който съсипа Клисура, бидоха докарани вчера в града ни и турени в затвор,* пише вестник „Стара планина“[37] и допълва, че е взето решение … *да ги гудят под публичен съд*[38]. По препоръка на комисарите Високата порта издава разпореждане … *да се докарат под стража в Цариград всички ония, които са заплетени в извършените в България свирепости и които именно са поменуват в изложенията на изпратените в България комисари*[39].

На основание събраните от извънредните военни трибунали сведения в края на август комисарите Бляк бей и х. Иван(чо) х. Пенчович изготвят своя подробен доклад към правителството. В началото на следващия месец те са вече в Цариград. Депозират доклада на *Н.*[егово – б.а.] *В.*[исочество – б.а.] *Мидхат паша в присъствието на на Н.*[егово – б.а.] *П.*[ревъзходителство – б.а.] *Савфет паша – министър на вънкашните дела*[40]. Съдържанието на рапорта ужасява управляващите. Турците са слисани и не знаят какво да предприемат, като съзнават, че *цял свят зинал върху тях и иска съсипването им*. Текстът на доклада не се

[36] Доклад на Ф. Р. Колверт – Пловдив до сър Хенри Елиот в Цариград, 29 авг. 1876 г. – В: Априлско въстание 1876. Т. 1, с. 554–555; Възраждане (Браила), I, № 18, 16/28 септ. 1876, с. 123.

[37] Стара планина (Букурещ), I, № 15, 29 септ. 1876, с. 4.

[38] Пак там, № 33, 4 дек. 1876, с. 4.

[39] Напредък (Цариград), XI, № 97, 4 септ. 1876, с. 382.

[40] Източно време (Цариград), III, № 13, 28 авг. 1876.

публикува дори и в официалната преса. Достигналите до обществото откъслечни информации твърдят, че в отчета си двамата чиновници *забележили на Правителството и такива работи, които не му изнасяли*[41]. Сериозното и по-детайлно изброяване на ужасяващите събития, станали по време на потушаването на въстанието, прогонва ширещата се заблуда, че слуховете за тези събития се сериозно преувеличени. Независимо от факта, че в неговото съдържание има елементи, които биха могли да се използват като защита, въпросният документ не постига преследваната от Високата порта цел. Написаното в него кара висшите органи на властта да стигнат до извода, че това е един от най-страшните документи в турската история. До този момент те не са вярвали, че при потушаването на въстанието са били убивани деца. Всички били стреснати от показанията на х. Иван(чо) х. Пенчович, който на връщане от Батак взел със себе си една отрязана детска ръчичка, намерена на пътя, завил я в кърпа и я показал на членовете на Държавния съвет в Цариград[42]. При представянето на доклада *Бляк бей е потвърдил, че той е могъл да се увери във факта, че населението на много села е било изтребено, след като е предало на редовните и нередовните войски оръжието си и че причина за ужасната катастрофа са военните и гражданските власти, а не само турското простолюдие*. Попитан направил ли е той подобни изявления в своя доклад до правителството, Бляк бей отговорил утвърдително, но прибавил, че не може да гарантира дали докладът му ще бъде публикуван от правителството без изменения[43]. Американските представители в Цариград дори считат, че неговото съдържание напълно потвърждава разгласените вече от световната

---

[41] Стара планина (Букурещ), I, № 12, 18 септ. 1876.

[42] **Начович, Гр.** Из дневниците. С., 1999, с. 135; **Иречек, К**. Български дневник. Т. 2 (1881–1884). С., 1995, с. 415–417.

[43] Московские ведомости (Москва), № 229, 8 септ. 1876. – В: Освобождението на България, Т. 1, с. 335.

преса заявления на Скайлър и Беринг[44]. Впрочем съмнения, че този доклад при евентуално публикуване вероятно ще бъде изопачен, изразява и австрийският всекидневник „Illustrirtes Wiener Extrablatt“[45]. Що се отнася до информираните български среди в Цариград, общите им констатации са, че *рапорта на тази комисия бил благоприятен за българите и когато в Министерския съвет прочели ужасите, които бяха станали, Джевдет паша се покаял и извикал: „тези дълги коси на черепите не принадлежат на въстаналите…“* Сред тях се затвърждава мнението, че този рапорт е съставен отговорно и достатъчно подробно и че в *него нейните членове* [на комисията – б.а.] *писали само това, което са видели със собствените си очи. Между другото, те разказали как черкезите и помаците разграбили и изгорили Батак*…[46] Не така докладът обаче се посреща от всички българи. Българската емигрантска преса, както и редица от либерално и революционно настроените представители на българското общество го квалифицират като тенденциозен, манипулативен, представящ изкривено истинските размери на трагедията[47].

Информацията за съществуването на този доклад възбужда любопитството както на чуждите дипломатически мисии, делегирани в Цариград, така и на правителствата в Европа. Никола Даскалов, тогавашен руски дипломатически агент във Варна, в свое писмо до колегата си Кожевников в Тулча съобщава текста на получената в града му телеграма, изпратена от турския посланик в Берлин и бъдещ велик везир Етем (Етхем) паша и адресирана до министъра на външните работи на империята Савфет паша: *Императорското правителство (на Германия)*

---

[44] Цариград. Писмо на г. Хорас Мейнард – министър-резидент на Легацията на САЩ в Цариград до Държавния департамент във Вашингтон, 21 ноем. 1876 г. – В: **Димитров, Т.** Макгахан. 1844–1878 г. Биография, документи, материали. С., 1977, с. 180–181.

[45] Априлското въстание 1876 г. в пресата на Австро-Унгария, с. 522

[46] **Милков, Т.** Антим I…, с. 131.

[47] Писмо на Методи Кусев – Ортакьой (Цариград) до Др. Цанков и М. Балабанов – Лондон, 16 септ. 1876 г. – В: Априлско въстание 1876. Т. 1, с. 568–569.

иска бързо непременно доклада, представен пред Портата от последните комисари в България – Бляк бей и Иванчо Ефенди за т.[ъй – б.а.] *н.*[аречените – б.а.] *убийства. Побързайте с изпращането на този безусловно необходим документ*[48]. Известно е, че със съдържанието на този доклад са разполагали както руската, така и английската, немската и австро-унгарската мисии, участващи в организираната в края на годината Цариградска конференция. Комисарят х. Иван(чо) х. Пенчович, в качеството си на постоянен представител на Българската екзархия, от дълги години е в близки отношения с руския посланик генерал Н. П. Игнатиев. Без да дава гласност от своя страна, той и семейството му са в постоянна връзка с руското посолство в Цариград. Както бе споменато, единствената негова дъщеря Ефросина през 1873 г. се омъжва за лекаря на Игнатиев, българина д-р Константин Бонев, който се намира продължително време в прякото обкръжение на генерала. Независимо че е вече омъжена, тя и нейният съпруг живеят непрекъснато както тогава в Цариград, така и след Освобождението в София заедно със своя баща и тъст. Вероятно граф Игнатиев е получил директно текста на доклада от неговия автор, защото се знае, че той е разполагал с него по време на конференцията. За пряката тясна връзка между х. Пенчович и руския дипломат говори и един от най-острите му идеологически противници – Стоян Заимов: … *във времето на клането в Батак и Цариградската конференция (1876) Пенчович е служил за доносчик (в качеството си на член на турския Държавен съвет) на графа Игнатиева, тогава руски посланник в Цариград, според както сам Пенчович разказа на пишущия тези редове през 1888 г.*[49]

Смутеното и разтревожено от докладите на завърналите се анкетьори турско правителство решава да създаде и изпрати в пострадалите райони трета поредна анкетна комисия, съставена

---

[48] Извори за историята на Добруджа (1853–1878). Т. 4. С., 2003, с. 304.

[49] **Заимов, Ст.** Миналото. Очерки и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869–1877 г. С., 1983, с. 234.

от висши държавни служители. Тя трябва да допълни обследваната до тогава фактология по миналата трагедия, да осъди причинителите на свирепствата и накаже виновните, както и да приложи мерки за облекчаване на бедстващите – да открие разграбените вещи и ги върне на собствениците им, да подслони през идващата зима пострадалото християнско и мохамеданско население, чиито къщи са били опожарени.

Великият везир Мехмед Ружди паша определя за председател на тази комисия бившия секретар на султан Мурад и началник на държавните архиви Саадулах бей[50], а за негови подгласници и нейни членове Исмаил Кемал бей, Кятиб ефенди, Икияди ефенди, Бляк бей, Иванчо ефенди, Хамди бей, бившия председател на Пловдивския извънреден съд Селим ефенди и комисаря за Херцеговина Васса ефенди[51]. Комисията се придружава и от секретаря на английското посолство Беринг в качеството му на съвещателен член[52]. Според вестник „Стара планина“ тя има за задача и да опровергае с подписите на много общини съобщените в изложенията на другите чуждестранни анкетьори издевателства. Отначало предвиденият за член на групата Бляк бей обаче се *престорил на болен, за да не иде втори път с издирвателна комисия в България*. Истинският мотив за отказа на бившия анкетьор, изповядан пред кореспондент на немския вестник „Кьолнише цайтунг“, бил фактът, че *в първото си послание, той постъпвал* [застъпвал – б.а.] *една справедливост, която не се харесала на Портата.* Тогава описал в рапорта си, *че намерил Батак такъв, какъвто го представяше г-н Скайлер, труповете били разхвърлени на сам на там и той, както и Иванчо ефенди проливали сълзи, когато видели това плачевно зрелище*[53]. За поставената задача правителството авансирало

[50] Източно време (Цариград), VI, № 25, 29 юни 1876.

[51] **Кепов, И.** Въстанието в Перущица през 1876 г. Пловдив, 1931, с. 249–250; Източно време (Цариград), III, № 15, 11 септ. 1876; Стара планина (Букурещ), I, № 10, 11 септ. 1876.

[52] **Груев, Й.** Моите спомени, с. 46–47.

[53] Стара планина (Букурещ), I, № 29, 17 ноем. 1876.

комисията с 500 000 гроша (5 хиляди турски лири). Вероятно източникът на тази информация Вельо Богданов греши с размера на отпуснатите средства. Той би трябвало да бъде 10 пъти поголям (50 000 турски лири), защото е известно, че само един от членовете на комисията, х. Иван(чо) х. Пенчович, е разполагал и разпределял за тази цел в Татар Пазарджик сумата от 15 000 турски лири.

Така съставената анкетна комисия заминава за Пловдив на 6 септември 1876 г. Най-напред тя обикаля пострадалите райони в пълен състав. Насочва се основно към изследване на компрометираните по убийствата и грабежите обвиняеми. Стреми се в работата си да общува нормално с населението, а според Йоаким Груев дори и да ласкае по-личните българи. Това е периодът между 10 и 20 септември. Анкетьорите се опитват да разучат броя на изгорелите къщи по места и да субсидират частично тяхното възстановяване. Във връзка с това австрийският „Fremden-Blatt“ съобщава, че в отговор на отправената от жителите на Татар Пазарджик молба Високата порта е отпуснала средства за обезщетение на нанесените от черкезите щети и че комисарят х. Иван(чо) х. Пенчович е получил от тези пари 15 000 златни лири (приблизително 1 500 000 гроша), с цел да ги разпредели между най-пострадалите семейства. Съобщава се и че в града *се работи усилено за възстановяване на разрушените къщи, … местната черква и две училища*[54]. Подобна информация дава и вестник „Български глас“[55]. Отпуснатите средства обаче са крайно недостатъчни за изпълнение на задачите, за които са предназначени. Българите считат, че те са отпуснати само за да се *хвърли прах в очите на европейците* и че явно селяните ще бъдат карани насила сами да си приготвят материалите, а с тези пари ще могат да си платят само зидарията[56]. Освен това

[54] Априлското въстание 1876 г. в пресата на Австро-Унгария, с. 552–553.

[55] Български глас (Болград), № 25, 9 окт. 1876, с. 101.

[56] Писмо от Вельо Богданов – Пловдив до Найден Геров – Цариград, 20 септ. 1876 г. – В: Априлско въстание 1876. Т. 2, с. 86–87.

местните власти се опитват и да спъват работата на комисията. Желанието на Саадулах бей да издири и върне ограбените неща пропада по същата причина[57].

Към края на 1876 г. комисията, ръководена от Саадулах бей, полека-лека приключва своята работа и преминава постепенно към изготвяне личните доклади на всеки един от нейните членове. В този период съставът ѝ остава силно редуциран. По-голямата част от членовете ѝ се завръщат в Цариград. Х. Иван(чо) х. Пенчович, който поради интригите на Чомаков заради неговото русофилство е изключен от Пловдивската комисия, се намира вече също в столицата[58]. Това е времето, в което заседава и Цариградската посланическа конференция. Наблюдава екзархийските вътрешни борби. Той е вече „персона нон грата“ за турското правителство. Неговият доклад, позицията му в защита на изтерзаните българи силно раздразват дори „приятеля“ Мидхат паша, който, заместваики Мехмед Ружди паша, от 19 декември вече е приел отново поста на велик везир. Отстраняването на русенския „туркофил“ от Държавния съвет и всички останали държавни постове е въпрос на дни. И заповедта идва на 5 април 1877 г. Мотивите са следните: *Понеже от известно време насам, а особено по време на извънредната анкетна комисия, българинът член на Държавния съвет Иванчо ефенди, се е показал и проявил като неблагонадежден и недоброжелател на държавата, което е несъвместимо със заеманата от него длъжност, намери се за належащо веднага да се уволни и да се замести с Чомаков ефенди, чиято благонадеждност е доказана*[59]. Виенският вестник „Fremden-Blatt“ веднага съобщава „любопитната“ новина, че Портата е смъкнала от власт нелоялния *мусташир Иванчо ефенди*, а цариградският „Източно време“ твърди, че освен всичко той е поставен и под домашен

---

[57] Стара планина (Букурещ), I, № 51, 24 февр. 1877.

[58] **Милков, Т**. Антим I, български екзарх. Живот и духовно-обществената му дейност. Пловдив, 1899, с. 150–151

[59] Документи за българската история. Т. 4. Документи из турските държавни архиви (1863–1909). С., 1942, с. 37

арест[60]. Междувременно обаче Мидхат вече не е на власт. На 5 февр. 1877 г. пашата е смъкнат от поста Велик везир, като е заменен от Ибрахим Едхем паша, арестуван е и изгонен от пределите на Османската империя (19 март 1877 г.)[61]. Но това съвсем не пречи малко преди да падне от власт той със злоба да се обърне към своя питомец, младия студент от Робърт колеж Петър Димитров: *Аз познавам българите по живота им в Дунавския вилает и тук в Цариград: говедари, коняри, млекари и файтонджии; послушен и работлив народ до раболепие. Аз имах за цел да дам предимство на българите и затова предпочетох да им дам високи служби, както това направих с Г. Кръстевича, Н. Михайловски, д-р Стоян Чомаков, д-р Вълкович, х. Иванчо Пенчович, Иванчо Чорапчиев, Димитраки бей тулчалията и много други, но вие сте неблагодарен и непризнателен народ, защото почнахте чрез въстания да се обявявате против редът в турската държава… Грехът е наш за гдето по-рано не сме изтурчили целия български народ, както това е направено с нашите прадеди и бащи*[62]. Заповедта за освобождаването му е подписана от неговия приемник Едхем паша и е одобрена със султанско ираде още същия ден – 5 април 1877 г.

С този акт на „благодарност“ завършва „звездната“ кариера на единствения българин, достигнал до най-висшите постове на властта в османската империя, който в съдбоносните за народа моменти отстоява неговото национално достойнство. Основните упреци, отправени към Иван(чо) х. Пенчович,са про-

---

[60] **Шиваров, Н.** Събитията в навечерието на Освободителната война 1877–1878 г., отразени в австрийската преса. – В: Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100-годишнината на Освобождението. С., 1981, с. 126–127; Източно време, IV, № 17, 23 апр. 1877.

[61] **Косев, К.** Послание на Мидхат паша до Бисмарк от януари 1877 г. – В: Сборник в чест на акад. Димитър Косев. С., 1974, с. 412; **Плетньов, Г**. Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994,с. 21.

[62] **Андонов, Ив.** Из спомените ми от турско време. Ч. 2. II фототипно изд. С., 1995, с. 40.

вокирани преди всичко от противното на интересите на властта негово поведение в защита на изстрадалите му сънародници и от описаните в рапорта му до правителството извършени над тях нечувани престъпления и беззакония. Като добавка за нелоялността на Хаджията може да се посочи и известният на властите факт, че в дома му се намирала една укрита и спасена от поругаване млада баташка жена[63]. Турците са недоволни от позицията на привлечените в държавната администрация българи. По този повод Йоаким Груев цитира в спомените си гневното изказване на новия велик везир Едхем паша, който от началото на февруари 1877 г. заема мястото на свалените от поста си Мидхат паша: *Вас българите с що още да ви задоволим? Правителството ви стори толкоз добрини; призна ви миллет, отделен от гърците, даде ви щото желаехте; владици българи искахте, даде ви; екзарх искахте, екзарх ви даде; чиновници български искахте, чиновници българи назначи; и за всички тия милости вие с що се отплащате? С непризнателност, с предателство, с бунтувания. Екзархът Антим вдигна бунтовнически пряпорец, Иванчо ефенди, държавен съветник, пратихме в Пловдив като комисар да умирява, а той още повече разбърка там; пратихме българин каймакам в Габрово, Йорданчо* [Йордан Тодоров от Елена – б.а.]*, а той предаде Габрово на русите*[64].

Семейството на х. Иван(чо) също не остава далече от всеобщата трагедия на своите сънародници. Когато през август, непосредствено след сигналите за разруха в районите на въстанието, жените на цариградските българи се организират в едно благотворително дружество и събират средства и помощи за пострадалите, дъщеря му Ефросина Бонева (х. Пенчович) става несменяем касиер на тази спонтанно изникнала организация. Вестник „Стара планина“ дори твърди, че *по нейна инициатива се създава „Благотворителното дружество на българските госпожи“.* Дамската инициатива продължава до към средата на

---

[63] **Гаджанов, Д. Г.** Турски източници…, с. 38; **Митев, Й.** История на Априлското въстание, с. 211.

[64] **Груев, Й.** Моите спомени, с. 59.

1877 г., когато семействата Боневи и х. Пенчович напускат Цариград и се завръщат в родината[65].

Като се съди по текстовете на показаните в това изложение спомени и доклади на изпратените от Високата порта в района на въстанието официални анкетьори, накрая се стига до неоспоримия извод, че тези комисари, които обследват жестокостите при неговото потушаване и последвалата го трагедия на населението, колкото и да се стремят чрез тях да омаловажат и прикрият действителното състояние на нещата, емоционално и честно признават истината за размера на извършените престъпления. Те не се поколебават да отправят и своите директни упреци към турското правителство, посочвайки пряката му вина за всичко станало. От техните рапорти се вижда, че тази трагедия на нещастните българи съвсем не е „мит“ или случайно избрано „място на паметта“, както несполучливо го формулираха неотдавна Улф Брунбауер и българката Мартина Балева[66], а е била във фокуса на разследванията и дискусиите на самите висши османски власти, които не са останали безучастни към извършените престъпления. Докладите не изпълняват поставената от Портата задача и не могат да изиграят ролята на така търсения аргумент за защита пред надигналото се световно недоволство. При тези свои качества посочените документи не трябва да остават и за в бъдеще неоснователно пренебрегвани и могат да се превърнат в сериозен извор за всички изследователи, анализиращи този трагичен период от нашата история.

---

[65] **Божинов, Пл**. Благотворителност и национално единение след Априлското въстание. Научна конференция за проучване на XVIII в. „Пари, думи, памет“ (3–4 април 2003 г. – http://www.c18.slovar.org.uk/pari/bozhinov.htm; Стара планина, (Букурещ), I, № 5, 25 авг. 1876; № 6, 28 авг. 1876.

[66] **Балева, М., У. Брунбауер**. Батак като място на паметта. Каталог на изложба. С., 2007, с. 90–97.

ПОСЛЕДНИ ГОДИНИ В ЦАРИГРАД

Освободен от участието си в поредната анкетна комисия, х. Иван(чо) х. Пенчович се завръща отново в Цариград в средата на съдбовната 1876 г. Авторитетът му сред висшите турски среди е сринат и той престава вече да бъде онази фигура, която изпълнява и поддържа връзката на българското църковно движение с Високата порта. Междувременно както в Синода, така и сред близките до Антим дейци се засилва недоволството от т. нар. негово „еднолично“ управление. От друга страна, подклажданият от правителството конфликт между двете войнствуващи течения на либерално и консервативно настроените членове вътре в Съвета на самата Екзархия се изражда в остра полемика и открита борба за бърза смяна на екзарха. Като че ли и самата обстановка в империята способства за развитието и осъществяването на тази негативна тенденция. Това е смутното време, когато въстанието е зверски потушено, българската народност е окървавена, смазана, обезправена и лишена от всякаква надежда за някаква форма на морална и политическа свобода. Империята се клати от нерешителността на Високата порта да промени статуквото и да успокои населението. Отрицателните гласове на цивилизования свят срещу нестабилното управление на турската държава стават все помощни. В резултат от всичко посочено идва и организирането на Цариградската посланическа конференция. Тя идва да заклейми, промени и евентуално да накаже ретроградната форма на управление на страната. В тази нестабилна обстановка екзарх Антим, който и без това е считан от властта за проруски настроен йерарх, с непослушанието и подчертаната си национална ориентация става неудобен за Портата и тя, в лицето на новия си стар велик везир Мидхат паша, се стреми да го изолира и отстрани от заеманията пост. Освен в разбунените райони ексцесиите достигат и до висшите органи на властта. През нощта на 17-и срещу 18-и май (1876), съзаклятници обсаждат с войска двореца Долмебахче, извършват преврат и провъзгласяват за султан племенника на цар-

ствания Абдул Азис – Мурад V. В организацията на събитието участва и самият Мидхат. Два дни по-късно из Цариград се разнася новината, че Абдул Азис е прерязал вените си с ножица и се самоубил. В действителност е бил убит в покоите си от пратени от съзаклятниците лица[1].

В отговор на репресиите Българската православна църква приема решение да реагира остро срещу надигналия се жесток терор и настаналите по цяло българско повсеместни убийства и разрушения. В средите на екзарха и Смесения съвет назрява идеята да се подготви проектоадрес до новия султан с молба за защита на изтерзаното население. Адресът трябва да се съчетае и с верноподаническото поздравление от страна на всички наши сънародници по повод неговото възшествие и, като се използва случаят, да се измоли благоразположението му към изстрадалия народ. Въпросът с текста на документа се поставя за разглеждане на 2 и 3 юни 1876 г. на проведеното в цариградската резиденция в Ортакьой специално разширено заседание. На него присъстват както членовете на Съвета, така и видни представители на тамошната българска колония. Мнозинството приема текста на проекта, но когато става въпрос за измолване на защита над поруганото невинно население от страна на висшата власт, Никола Михайловски, Стоян Чомаков и х. Николи възразяват срещу така съставеното му съдържание. Те пледират, че *щом някои българи* [са – б.а.] *се поддали на чужди внушения и са въстанали срещу държавата, те не могат да отбягнат последиците на грешката на своето безрасъдство*. На заседанието х. Иван(чо) х. Пенчович замълчава и не се изказва против така подготвения проект. На следващия ден застъпва мнението, че с цел да се потърси действителен ефект от неговото поднасяне текстът му трябва предварително да бъде съгласуван с министъра на външните работи. С това свое предложение Хаджията дипломатично се опитва да тушира острота на така подготвения проект, опасявайки се, че в този си вид той може да налее

[1] **Балабанов, М.** Страница от политическото ни Възраждане. С., 1904, с. 52–53.

допълнително „масло в огъня“ и да не постигне целта за, която е изготвен. Подобно е поведението и на другия авторитетен църковен деец Гаврил Кръстевич. В крайна сметка на съвещанието се вземат мерки и чрез последвалите корекции текстът е окастрен в духа на възраженията на властите[2]. Преработен в този си дух, адресът е даден за превод на турски и Антим го поднася в новия му вид на султана. По време на аудиенцията си обаче той устно излага от свое име тежкото положение на българския народ и директно моли за милост.

Почти едновременно с посочените съвещания се извършва и кървавият преврат в правителството. На 3 юни заедно с част от колегите си е убит и близкият на х. Пенчович интелигентен министър на външните работи Рашид паша. С неговата смърт българите губят един от най-мощните си защитници в средите на висшето турско управление. Точно този е бил и мотивът на х. Иван(чо), когато предлагал текстът на адреса да бъде съгласуван с него. За зла участ събитията се развиват в съвсем друга посока и сценарият за поднасянето му на султана се променя. Тогава по чудо се спасява от посичане с *черкезка* сабя и самият Мидхат[3].

В така създалата се ситуация прави впечатление проявата на сдържаност на т.нар. *прононсирано турско мекере* х. Пенчович. Видял с очите си трагедията на своите сънародници, той започва подчертано и съзнателно да се дистанцира от всички насочени срещу изтерзаното население действия както на официалната власт, така и на неговите колеги в Смесения екзархийски съвет. Поведението му на такова мълчаливо несъгласие с възражения от типа на тези на Михайловски и х. Николи по време на споменатото заседание съвсем не остава единствен и изолиран случай. Подобно държание се забелязва в почти всички негови следващи

---

[2] НБИВ–Пд, архив Г. Груев, арх. № 6177; **Карапетров, П.** Сборник от статии. Цариградски спомени, с. 116.; **Кирил, патриарх Български**. Екзарх Антим (1816–1888). С., 1956, с. 713–714.; Българската екзархия. Документи от архивните фондове на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Пловдив, 2003. с. 283–287.

[3] **Балабанов, М.** Страница от…, Цит. съч., с. 60–63.

прояви, продължаващи до края на пребиваването му в Цариград. Това показва, че той твърдо е поел опасния път, водещ към търсенето на националните корени. В близко бъдеще в подобни конфликтни моменти той или ще отсъства, или ще мълчи, или дипломатично ще търси неучастието и мекото решение, но за разлика от редица други свои доскорошни идейни противници, излизащи из средите на либералите от кръга на д-р Чомаков, винаги ще се разграничава от крайните противонародни решения и действия. Воден от безпогрешен чиновнически усет за окончателния изход на Източната криза 1876–1878 г., х. Иван(чо) х. Пенчович сам се оттегля. Такова ще бъде неговото поведение както в кампанията по търсене на благодарствени адреси на българите по места към правителство, така и по време на пуча за свалянето на екзарх Антим, през цялата Посланическа конференция, та и чак до края на задаващата се вече Руско-турска война. Коментирайки тази негова позиция, изследователят Илия Тодев правилно заключава, че … *в тази борба далеч не всичко е красиво, в основата си тя не само е успешна, но се води в името на ценни идеи; модерна и ефективна Църква, духовно освобождение и единение на българите*[4]. Поведението на х. Пенчович се забелязва и от самото турско правителство. То започва открито да изразява своето неодобрение спрямо неговите действия и да го изолира от участие във властта. Постепенно българинът изпада в немилост, за да дойде датата 5 април 1877 г., когато бива снет и от поста си на член на Държавния съвет. Тази реакция на църковния деец е отбелязана и в спомените на редица негови съвременници като Балабанов, Карапетров и Стамболски и е отразена впоследствие в трудовете на един от най-сериозните изследователи на този период патриарх Кирил. Единствено колегите им от по-ново време, ратувайки за идеологическите си пристрастия, продължават да го присъединяват към групата на продажните българи.

Независимо от започналата изолация, х. Пенчович продължава да помага с каквото може на изпаднали в беда и затрудне-

[4] **Тодев, Ил.** Д-р Стоян Чомаков. Живот, дело, потомци. (1819–1893). Т.1, ч. 1. Изследвания. С., 2003, с. 421.

ние свои сънародници. В този период към него се обръща за съдействие смелият адвокат на Ботевите четници Илия Цанов. По време на съдебния процес на четниците в Русе, Цанов изпълнява доблестно своето задължение и с блестящите си пледоарии успява да смекчи наказанията на подсъдимите. Ревностната му защита прави сериозно впечатление на всички делегирани във вилаетския град чуждестранни дипломати и те поотделно му правят благодарствена визита. Русенските турци, разгневени от развитието на процеса, изпращат скрепено с 400 подписа писмено прошение до Мидхат паша, в което се оплакват от преднамерената защита при спасяването на виновните комити. Недоволните и възбудени мюсюлмани заплашват живота на неверния адвокат. Тогава Цанов временно се обръща за съдействие към своя стар колега с молба да измоли покровителството на Мидхат паша и да го предпази от отмъщението на турците в града, оттегля се от процеса и в един продължителен 20-дневен период се представя за болен. Двамата с х. Пенчович са близки още от времето на вилаетското управление през 60-те години в дунавския град. В публикуваните си бележки Илия Цанов съобщава за едно изпратено от х. Иван(чо) х. Пенчович писмо от Цариград, с което той успокоява българския юрист, че лично Мидхат паша отхвърлил искането на *махзарджиите* да му се търси отговорност[5]. Пашата, „обработен“ и подготвен от Иван(чо) ефенди, не обръща голямо внимание на тяхното прошение и го оставя без последствие, като им отговоря: *Какво ищат санким русчуклиите, по добре ли е да дойде московеца да отървава въстаниците*[6]? За този епизод ни осведомява в спомените си и еленчанинът Юрдан Тодоров, предал получената информация на все още участващия в Държавния съвет на империята русенец. Тогава Тодоров изпълнява функцията на временен

[5] **Цанов, Ил.** Из бележките ми по съденето на преживелите войводата Ботева. – Бълг. преглед. 1899, № 9–10, с. 216–217; **Цанов, Ил**. Из записките ми. С., 2011, с. 60–61.

[6] **Тодоров, Ю. П.** Възпоменания по въстанията в Търновския санджак. Спомени, статии, писма. С., 1990, с. 167; **Цанов, Ил.** Из записките ми…, с. 21–22.

управител на Габрово. Това е точно по време на битката между въстаниците и турците в Дряновския манастир. От тогава датират и редицата документи за зверствата на башибозуците в този район, които х. Пенчович използва като доказателство в подкрепа на своя доклад, изготвен след анкетната комисия. Не е известно как тези документи са попаднали в неговите ръце, но е много вероятно те да са му били предоставени именно от самия Тодоров. Години по-късно той ги предава за сведение на Константин Иречек и, запазени до днес, те се съхраняват в архива на БАН[7].

През есента на 1876 г. изпадналото в изолация Цариградско правителство разбира, че с политиката си на изчакване и предприетите палиативни мерки не е в състояние да се справи с усложнената обстановка във въстаналите райони. За да бъде успокоено населението и под натиска на общественото мнение на цивилизована Европа, във висшите среди на управлението назрява идеята Портата да предостави на българите всички постове на губернатори в разбунената и окървавена България и преди всичко в областите, където башибозукът е причинил толкова беди. Австро-унгарската преса от този период публикува информации, получени от дописника си в София за наличието на слухове за такива очаквани отстъпки на правителството[8]. За такъв губернатор се спряга името и на х. Иван(чо) х. Пенчович. Според отразеното от вестника обществено мнение новите началници не трябва *да бъдат хора от нюанса на един Иванчо*. Дописките съобщават, че българите не вярват особено на слуховете, но се опитват да се възползват от тях. Друг австрийски всекидневник, „Винер цайтунг“, в броя си от 26 септември 1876 г. цитира съобщение от Одрин, посочващо две главни искания на българското население, едно от които е премахването на статута на т.нар. об-

---

[7] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2. 1881–1884. С., 1995, с. 415–417.

[8] **Шиваров, Н.** Априлското въстание и австрийската преса. –В: Априлското въстание и Българската православна църква. С., 1977, с. 541–542. (Залцбургер Цайтунг (Залцбург, Автро-Унгария), № 220, 27 септ. 1876, с. 3; Ди Пресе (Виена, Австро-Унгария), № 267, 27 септ. 1876)

щински чиновници и каймакамите, които властват не по-малко своеволно, отколкото назначените директно от правителството органи. Предлагат да бъде изпратен *популярния Иванчов* [Иванчо ефенди – б.а.] *до султана в Цариград, за да издейства концесии за културата на българския народ*. Българите били съгласни с една подобна негова кандидатура, но искат той да не ги предава в ръцете на османците, а да им стане оръдие още в този момент, за да бъдат извоювани поне частични културни и административни правдини за народа. Те не се самозалъгвали с обещанията за реформи. Искали ги конкретно, и то веднага. Озадачен, че *българите, въпреки нечуваното нещастие, което ги сполетя и дълбоко злополучие, в което те чезнат, все пак притежават още кураж да излизат пред Портата с искания,* вестникът съобщава и за подобни искания за автономия, идващи от други градове в страната като София, Пловдив, Свищов, Ловеч, и Никопол. Датата на публикуваното във „Винер цайтунг" съобщение – 17 ноември с.г. удивително съвпада с посещението на х. Пенчович в Одрин. За него пише и българският вестник „Стара планина"[9]. По всичко изглежда, че австро-унгарските кореспонденти са имали сериозно основание за истинността на тези съобщения, тъй като малко по-късно вилаетският официоз „Дунав" съобщава, че *Негово Благородие Иванчо ефенди е нарочен за мюстеширин на Дунавска област. Пристигнал на 27 февр. 1877 г. и приел длъжността си*[10]. За подобно назначение говори и изследователят Илия Тодев, въпреки че към онзи момент не е известно дали самият х. Пенчович действително е заемал и изпълнявал за определен период посочения пост[11]. Има данни, че по това време – периодът малко преди неговото снемане от членството му в Държавния съвет, той се е намирал в Цариград и е малко вероятно да е бил наистина в Дунавска България.

Към края на годината действията на Високата порта все повече зациклят и в отговор на енергичните брожения на мла-

---

[9] Стара планина, I, № 32, 1 дек. 1876, с. 127.

[10] Дунав (Русчук), XII, № 11 48, 2 март 1877.

[11] **Тодев, Ил**. Д-р Стоян Чомаков. Т. 1, с. 410–413.

дотурците, мекушавият и нерешителен Мехмед Ружди паша е смъкнат от поста велик везир. На 6 декември 1876 г. султанът приема оставката му и на неговото място отново застава твърдият и неблагоразположен към българите Мидхат паша[12]. Под натиска на Великите сили за успокояване на българското население в Цариград се организира споменатата вече Посланическа конференция, която има за задача да анализира положението и да задължи Портата да проведе серия от реформи за гарантиране на неговите свободи и подобряване на условията му на живот. В нея участват делегираните в столицата посланици на Англия, Франция, Австро-Унгария, Германия и Русия. Конференцията започва заседанията си на 11 декември 1876 г. От страна на турците присъства министърът на външните работи Савфет паша, който става и неин председател. Още след първите заседания, когато новият велик везир научава за духа, в който тя се развива и че прицелната точка на повечето дипломати е защитата на българския народ, побързва да предизвика от българите службаши д-р Чомаков, Чалоглу, х. Пенчович, х. Николи и Никола Михайловски изтръгване от ръцете на българския народ и от самия екзарх Антим на един благодарствен адрес. В него трябвало да се декларира, че българите благоденстват под владичеството на султана и че протестират против попълзновенията и намесата на чуждите велики сили във вътрешните работи на Турция. На 21 декември 1876 г. Савфет паша повиква екзарха, като го увещава да окаже съдействие на правителството във връзка с дейността на конференцията. Антим се намира в голямо затруднение, но не дава отговор. При него се явява правителственият агент Стефан Карагьозов – уговаря го допълнително самият той да подаде такъв адрес до конференцията, но отново среща отказ. Със същото цел го посещава и шуреят на х. Иван(чо) х. Пенчович – търновецът Кируш ефенди, но и на него се отказва[13]. Вези-

[12] **Стамболски, Хр.** Автобиография, дневници, спомени (1852–1878). Откъси. С., 1972, с. 663.

[13] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим (1816–1888). С., 1956, с. 747.

рът притиска духовните началници на християнското население да подадат писмено заявление, че са доволни от политическия режим, че разчитат на напредъка си единствено в границите на турската държава и че не поддържат размириците в страната. Такива адреси подават Вселенският и Цариградският патриарх. Едновременно с атаките над Антим по нареждане на Мидхат се разпращат във всички метрополии в страната искания да бъдат издадени подобни благодарствени адреси, които да са придружени от писмени опровержения срещу известните по цял свят турски злодеяния. За целта по договореност с него за страната заминават Чомаков, Пандурски и Захари Гюров. *Вярното турско мекере* х. Иван(чо) х. Пенчович се дистанцира от сляпо налаганата предателска спрямо народа протурска позиция и не се включва в тази кампания[14].

Междувременно по съвета на граф Игнатиев Екзархията от своя страна също представя на посланиците свой мемоар. Подават го гръцките поданици – копривщенецът Гаврил Моравенов и свищовлията Васил Манчов. Задачата им е да демонстрират на дипломатите, че като представители на Екзархията изразяват мнението на целия български народ. По дух този документ бил съвсем противоположен на мемоарите в полза на Турция, подадени от патриарсите на гърци и арменци. С това той разгневил допълнително турските представители в конференцията[15]. На нейните заседания Игнатиев разполагал и с копие от представения на правителството доклад на х. Иван(чо) х. Пенчович за видяното по време на двете анкетни комисии. Разполагал и с други предадени му документи, илюстриращи жестокостите на турците при потушаването на въстанието[16]. На Цариградската конференция пред заседаващите посланици се явява и българ-

---

[14] **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1. Българска Екзархия 1870–1879. С., 2007, с. 158.

[15] **Попхристов, Г.** Свищов в миналото (86–1877). Свищов, 1936, с. 140.

[16] **Заимов, Ст.** Миналото. Очерки и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869–1877 г. С., 1983, с. 234.

ска делегация, в която участва и *турският довереник* от Софийската следствена комисия х. Мано Стоянов. Той бил толкова „предан“ на империята, че рискувайки живота, имуществото и завидното си обществено положение, застанал пред председателя на конференцията с оплакване от изготвената от Мидхат паша и гласувана на 25 ноември 1876 г. нова конституция. За наказание правителството незабавно изпраща цялата делегация на заточение в Диарбекир, но по застъпничеството на Игнатиев нейните членове остават само интернирани в Цариград до след Освобождението – 10 март 1878 г.[17]

25 декември 1876 г. – Коледа. На 20 души от по-видните българи в Цариград се поднася за подпис текст на подобен благодарствен адрес, излизащ от името на целия български народ. Екзарх Антим, заедно с д-р Вълкович, д-р Стамболски, военните лекари и голямата част от цариградските дейци отказват да го подпишат под предлог, че те не представляват целия народ[18]. Конфронтацията между дипломатите и турското правителство все повече се изостря. На 28 декември 1876 г. се получава сведение, че руското посолство изнася военната си архива в Одеса – сигнал, предвещаващ война. Турските ценни книжа падат главоломно на борсата[19]. Още същия ден под личния натиск на Мидхат паша на Конференцията бива представен един недотам представителен адрес. Той е набързо скалъпен и подписан само от заемащите турски служби българи Георгаки ефенди, д-р Чомаков, х. Николи, Михайловски, трима еснафлии и няколко слуги – всичко 16 подписа. Х. Иван(чо) х. Пенчович не може да устои на атаката и се включва към групата на подписалите. Този документ обаче не успява да изпълни своето предназначение. На всички участващи в заседанията дипломати става ясно, че

---

[17] **Даскалов, З.** Осъден ли е Васил Левски. Правно-историческо изследване. С., 2006, с. 155.

[18] **Карапетров, П.** Сбирка от статии. Цариградски спомени. С., 1898, с. 137–138.

[19] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 672.

той е изтръгнат по насилствен начин, поради което и не успява да направи някакво впечатление[20].

Паралелно с атаките срещу Антим в средата на декември с.г., групата на Чалооглу, Чомаков и Пандурски изпраща писма до епархийските съвети в страната за изготвяне на подобни адреси. Те трябва да бъдат внесени с цел защита на правителството по време на самите заседания на Конференцията. Такова писмо е изпратено и до Русенския съвет, като в него се иска освен изказване на благодарствени слова към управлението да се покаже и писменото несъгласие на русенци с действията на екзарха. В писмото има указание към документа да бъде добавено и тяхното предложение за неговото отстраняване[21]. За автори на писмото се смятат посочените членове на Екзархийския съвет. Прави впечатление обаче, че в подписите липсва този на х. Пенчович, независимо че на всички е известно, че той е лицето, което в разстояние на дълги години поддържа постоянната връзка на Екзархията с Русе.

На последното заседание на Конференцията – 3 януари 1877 г., се очаква лорд Солсбъри да представи окончателен проект, с който да задължи Турция за провеждане на реформи, гарантиращи свободите на християнското население. По този повод още на 1 януари в Министерския съвет се взема решение да се свика голямо събрание под председателството на великия везир, съставено от 250 души бивши и настоящи висши сановници, на което да бъде доведен Антим и да се изтръгне от него публично благоприятно изявление за турското правителство. От българите службаши са поканени и присъстват отново същите известни петима сановници плюс братята Димитраки и Стефанаки бейове (Тодорови) от Тулча[22].

---

[20] **Карапетров, П.** Сбирка от статии…, с. 137–138; **Найденов, Ив.** Заточението ми с първия български екзарх Блаженопочившия Антим I. – Казанлък в миналото и днес. Кн. 1. С., 1912, с. 105–106.

[21] ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 14, л. 133–134

[22] **Съвременник (Д-р Стамболски).** Неиздадени материали по свалянето на екзарх Антим. – Българска сбирка, 1906, № 3, с. 154–159.

На 7 януари 1977 се събира меджлисът, на чието заседание Мидхат паша и министърът на външните работи Савфет паша правят изложение по предложените от конференцията реформи. В реакцията си срещу решенията и становищата на дипломатите Мидхат произнася обстойна реч. Пледира за отхвърляне предложението на чуждите представители за даване автономия на България, поискана като отговор на извършените злодеяния при потушаването на въстанието. Становищата на чуждите пратеници се приемат за неправилни и според правителството представляват акт на вмешателство във вътрешните работи на страната, поради което биват категорично отхвърлени. На събранието участват министри, военни, везири, държавници и държавни служители. От българска страна присъстват Чалъков, х. Пенчович, Михайловски, Димитраки и Стефанаки бей и х. Николи[23]. От страна на българите обаче отсъства най-важната и най-авторитетната личност – самият екзарх. Антим инсценира невъзможност да присъства на заседанието по причина на тежко заболяване – паднал в банята и навехнал крака си. Въпросният епизод показва на турското правителство за последен път, че в смутното време след потушаването на въстанието неговите действия за защита пред чуждестранните представители няма да бъдат подкрепени от българския архиерей.

Великият везир Мидхат паша, разгневен от резултатите на конференцията и от упоритата позиция на Антим, насочена срещу оправдателните усилия на Портата, предприема действия за директното му отстраняване от управлението на Екзархията. Заповядва на Чалооглу, х. Пенчович, Димитър и Стефан Тодорови от Тулча да принудят екзарха да си подаде оставка. Посочените лица изпълняват заповедта, но той отново отказва. Трима от тях, заедно с д-р Чомаков, Михайловски, Минчооглу и пловдивския владика Панарет, се събират и подават на 16 януари 1877 г. писмена молба (махзар), отправена до Високата порта за отстраня-

[23] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 754; **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 685–686.

ването му от власт[24]. Х. Иван(чо) х. Пенчович не присъства на съвещанието и не подписва махзара. Той е близък до екзарха и не споделя становището за неговото сваляне от управлението на църквата. Такова поведение той ще има и два месеца по-късно, когато на 24 април с. г. ще се избира и неговият заместник, Ловчанският владика Йосиф[25]. Едноличното своеволие на недоволните екзархисти бързо се разчува из българските среди в Цариград и пред екзархията се събира огромна тълпа наши сънародници, протестиращи против подписалите махзара дейци[26].

Настроенията срещу Антим не са някаква новост. Радикалната партия на д-р Чомаков, Славейков и другите негови противници работят отдавна за отстраняването му от екзархийския престол, както и на на неговите консервативни съветници в лицето на владиката Иларион Макариополски и мирянина х. Иван(чо) х. Пенчович. Работата по подготовката за сваляне на екзарха се вдъхновява допълнително и от самото правителство, тъй като е считан за руско оръдие. Както става ясно, още през средата на 1874 г. от Загреб в писмо до войводата Панайот Хитов в Белград се съобщава за слух около предстоящо сваляне на екзарха. Според него за това настоявал х. Пенчович[27]. Явно авторът на писмото тогава не е разполагал с достоверна информация, за да прикачи на Хаджията инициативата за подобно действие. Той не е могъл да знае, че последният в действителност е един от най-ревностните съветници и поддръжници на екзарха.

Противниците на Антим го обвиняват, че е въвел еднолично управление в Екзархията и с решенията си пренебрегва Синода и Съвета. Това обвинение по-късно намира място и в мотивите за неговото отстраняване. На 19 февруари 1877 г. Синодът при-

---

[24] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 763; **Карапетров, П.** Сбирка от статии, с. 137–138.

[25] **Начов, Н.** Цариград като културен център на българите до 1877 г. С., 1925, с. 200–201.

[26] Стара планина, I, № 46, 22 ян. 1877.

[27] НБКМ–БИА, ф. Величко Христов, II А 8303; **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 731.

ема документ-изложение, че той от години не може да се събере в пълен състав, поради което Антим сам ръководи българската църква. Основните причини са, че владиците, с изключение на Григорий и Панарет Пловдивски, отсъстват от Цариград и се намират в своите епархии, а д-р Чомаков е назначен за консул в Керч и е освободен от Съвета. От останалите трима неприсъстващи на заседанията съветници единият – Драган Цанков, заедно с Марко Балабанов е заминал като български делегат за Европа, а другите двама – х. Иван(чо) х. Пенчович и Георги Чалъков, уж за малко време са били отишли в родината си, но не са се завърнали. Те не били подали и оставка, за да бъдат заменени с други[28]. Впрочем след заминаването на Драган Цанков за Европа и честите отсъствия на х. Пенчович заради участието му в комисиите по разследване последиците от въстанието, мирският съвет почти престава да съществува. По тази причина за периода от 25 август 1876 до юни 1877 г. не са отбелязани никакви заседания и не съществуват съответно никакви протоколи[29].

Катаклизмите във висшия ешелон на имперската власт продължават. Великите сили са особено недоволни от липсата на резултат от току-що приключилата Посланическа конференция и от упоритата непримиримост на турското правителство да извърши реформи в управлението на разбунените провинции. Както е известно, на 5 февруари 1877 г. Мидхат паша е свален от поста велик везир, арестуван и прогонен от пределите на Османската империя. Заменя го Ибрахим Едхем паша[30]. Новият правителствен кабинет обаче продължава острата Мидхатова политика спрямо българското население и неговите представители във властта. На 5 април с.г. излиза ферманът, с който х. Иван(чо) х. Пенчович е свален от поста член на Държавния

---

[28] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 669.

[29] **Маркова, З.** Избрани съчинения. Т. 1, с. 155–156.

[30] **Найденов, Ив**. Заточението ми …, с. 107; **Косев, К.** Послание на Мидхат паша до Бисмарк от януари 1877 г. – В: Сборник в чест на акад. Димитър Косев. С., 1974, с. 412; **Плетньов, Г.** Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994, с. 21.

съвет и заменен с „благонадеждния“ д-р Чомаков[31]. Мотивите са ясни. Заради позицията си по време на анкетните комисии, близостта си до руската дипломация и твърдата си поддръжка на Антим в настаналите борби в екзархията, Хаджията е загубил доверието на Портата. В същото време д-р Чомаков получава пълните симпатии на властта. За него Мидхат паша дава забележителната оценка: *Измежду българите намерих само един умен човек – Чомаков. Той едничък е разумял* [г]*де лежат интересите на българския народ. Всичките други българе са готови да станат слуги и роби на Россия*[32]. По повод смяната Пандели Кисимов със специално адресирано от Букурещ до доктора писмо предупреждава новото протеже на турското правителство да не бърза да определя въпросната рокада за свой триумф. Като изтъква, че *след неоправданото от никоя нужда клане, което ужаси света, след коварното поведение на турските министри и чиновници в туй клане, покровителството дето дадоха на убийците, вместо да ги накажат*, Чомаков е приел новата си позиция на защитник на режима и предрича, че каквито и заслуги да регистрира той за в бъдеще пред турците, те няма да му дадат по-голяма награда от тази, с която сега се отплащат на х. Иван(чо)[33].

Новото „величие“, пловдивският доктор, подкрепен от правителствените среди, активизира пуча срещу Антим и ускорява неговото сваляне от екзархийския стол. На 10 април се провежда въпросното неофициално събрание в къщата на Димитраки бей в Цариград, на което става уточняване на действията по постигане оставката на Антим. Присъстват владиците Панарет, Гри-

---

[31] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 787; Документи за българската история. Т. 4. Документи из турските държавни архиви. (1863–1909). С., 1942, с. 37. Заповед с предложение за утвърждаване от Великото везирство на султанската канцелария, 5 апр. 1877 г.; Източно време, IV, № 17, 23 апр. 1877.

[32] **Тодев, Ил.** Д-р Стоян Чомаков…,Т. 1, с. 410–413.

[33] **Тодев, Ил**. Пак там, с. 418; **Шопов, Ат.** Д-р Ст. Чомаков, с. 271–273; **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 703–705.

горий, Доситей Самоковски, д-р Чомаков и компания[34]. То бива последвано от друго такова разширено извънредно заседание на Синода и Съвета, станало на 12 април под диктовката на изброените екзархисти. На него се приема окончателното решение за подготвяне на писмено искане до министерството на външните работи – мазбата, с молба същото да уволни и *престане* – преустанови службата на екзарха. Моли властта да разреши избирането на временен негов заместник, а в близко бъдеще и на нов окончателен екзарх на българската църква. Поводът за съставянето на този документ е трайното нежелание на Антим да даде своята оставка. Х. Пенчович не присъства на посоченото заседание. Неговото име не личи и сред подписите на лицата, съставили въпросния документ. Мазбатата била подадена веднага на министъра от Георги Чалъков и Димитър Тодоров[35].

На 15 април 1877 г. Антим поднася оставката си в канцеларията на екзархията. По неведомите пътища на съдбата свалянето на екзарха става в деня, когато съставът на руското посолство напуска с особен параход Цариград. Вероятно това съвсем не е случайно. Със съвпадението на датите на двете събития правителството неслучайно е търсило начин да подчертае твърдото си намерение да не търпи повече свои противници в държавата, заподозрени за връзка с Русия[36]. Атаката срещу консерваторите в църквата продължава. Всички близки хора на екзарха са поставени под полицейски надзор, като на първо място са сътрудниците му – Георги Груев, Иван Найденов, Милетий Софийски и д-р Стамболски. Под надзор е поставен и бившият висш чиновник х. Пенчович. Три месеца по-късно, на 16 юли

---

[34] **Симеон Варненско-Преславски**. Свалянето на първия български екзарх Антим I и заточението му в Ангора. – Българска сбирка, 1907, № 6, с. 361.

[35] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 784–785; **Симеон Варненско-Преславски.** Свалянето на първия…, с. 361; **Митев, Й.** Записките на митрополит Старозагорски (Методи Кусев) като извор за свалянето на екзарх Антим I. – ИИИ, 28, 1985, с. 242.

[36] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 787.

с.г., правителствен служител връчва на снетия екзарх заповедта на везира, съгласно която той, придружен от близкото си обкръжение, трябва да напусне Цариград, за да бъде интерниран в Ангара (Анкара). Заедно с него на заточение заминават и Иван Найденов, Георги Тишев, Георги Груев и Петър Димитров[37]. Другите съмишленици – докторите Стамболски и Вълкович, също са изгонени от столицата и въдворени в далечните краища на империята – Стамболски в столицата на Йемен, Сана, а Вълкович – далеко в арабската пустиня. Стамболски посочва в спомените си, че за отмяна на предстоящото заточение х. Пенчович бил изпратен като посредник пред известни влиятелни лица, които от своя страна да ходатайстват пред самия Мидхат паша за тяхното помилване, но явно неговата интервенция не е била успешна, защото и двамата лекари заминават за определените от властите места[38]. Изобщо в навечерието на настъпващата Руско-турска война цялата консервативно мислеща група сътрудници на екзарха бива елиминирана и отстранена от Цариград, а техният идеологически противник д-р Чомаков става водещата фигура в Екзархийския съвет.

24 април 1877 г. Владиците, заедно с депутатите и няколко цариградски българи, се събират отново на заседание в Екзархийския дом, по време на което се отваря плик с имената на съгласуваните с правителството кандидати за нов екзарх. При проведения избор за такъв е избран младият Ловчански владика Йосиф. За резултата от избора е съставена мазбата, отправена до Портата с молба новият свещеноначалник да бъде утвърден максимално бързо[39]. Х. Иван(чо) х. Пенчович отново не присъства на това важно заседание. Независимо от всичко, като лоялен към църквата човек, той приема избора на новия избраник и след представянето му пред султана се среща с него. Съветва младия Йосиф да посети стария Антим. Казал му: *Иди виж стареца!*, преди същият да замине на заточение и … *искай*

[37] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 800–810.

[38] **Стамболски, Хр.** Автобиография…, с. 691–692.

[39] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 790.

позволение от Портата, кажи, че той е твой учител, че желаеш да му целуниш ръката и да изпросиш неговата благословия! Йосиф получава позволение, посещава Антим, целува му ръка и получава благословия. Когато отива при Савфет паша, научава, че старият екзарх ще бъде изпратен на заточение на остров Митилин. Йосиф съобщава това на х. Иван(чо) и двамата се съветват как да се помогне на изпадналия в немилост архиерей. Те успяват да убедят министъра, като го молят да се смекчи наказанието на обречения. Позовават се на предположението, че действието ще оскърби Русия. Акцентират на факта, че това наказание се извършва във време, когато войната е вече обявена и се водят военни действия, а тъй като нейният край е все още неизвестен, Антим може да бъде върнат назад по особено тържествен начин. Савфет паша бил добре разположен към българския владика и уговаря великия везир, но скоро сам бива сменен от правителството и то окончателно решава той да бъде изпратен в Мала Азия – *Ангара*[40].

Снетият екзарх и придружаващите го сътрудници прекарват времето на войната като заточеници в Анкара. Освободени са едва след подписването на Санстефанския договор – 20 май 1878 г. Приближеният до Антим Тодор Милков[41] съобщава в спомените си, че бившият екзархийски съветник х. Пенчович се срещнал с Игнатиев по време на Санстефанските преговори и го запитал какво ще стане със заточения екзарх. Отговорът на графа бил: *Ще го върнем и направим пак екзарх*[42]. След завръщането си от заточение и през краткото си пребиваване в Цариград Антим узнава за настаналата съществена промяна в

---

[40] **Милков, Т.** Антим I, български екзарх. Живот и духовно-обществената му дейност. Пловдив, 1899, с. 146–150; **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим …, с. 797.

[41] **Кирил, патриарх Български.** Екзарх Антим…, с. 799. (Тодор Милков, с когото Антим живее заедно след снемането си от престола, е зет на сестра му – мъж на неговата племенница).

[42] **Кирил, патриарх Български.** Цит. съч, с. 813; **Милков, Т.** Антим I…, с. 159.

българските работи. Самата политическа обстановка е вече коренно различна и цариградските българи не проявяват повече онази ревност, на която би могъл да разчита за в бъдеще. Окончателно изолиран, той не проявява желание да се върне отново на екзархийския пост. В този период х. Иван(чо) х. Пенчович се опитва отново да го уговори да приеме старата си позиция, но Антим отказва и решава да замине за епархията си във Видин[43].

По време на военните действия х. Пенчович остава в Цариград. Останал без работа, отстранен както от управлението на държавата, така и от това на църквата, той не е изгонен от столицата и не е въдворен като останалите църковни дейци в някое далечно селище, но продължава да бъде под наблюдение на властите. Въпреки че полицията следи неговите действия, бивши негови познати от средния ешелон го спасяват от преки репресии. Дори хората от близкото му обкръжение го изоставят. Остава самичък. Синът му – Величко, отдавна е в Русе и като сътрудник на Евлоги Георгиев и Иван(чо) Симеонов обикаля Северна България, действайки активно по снабдяването на руските войски с хляб и храна за животните, а дъщерята Ефросина Бонева е заминала за Плоещ. Там нейният съпруг д-р Константин Бонев е станал главен лекар на формиращото се Българско опълчение. Независимо от пълната си откъснатост и тежкото материално положение, той не престава с опитите да помага навсякъде, където може. В Цариград все още се намират хора от средните нива на властта, които го уважават и му услужват при тези начинания. Действията му са съсредоточени преди всичко в молби за облекчаване положението на пострадали българи. В архива на Драган Цанков са запазени писма от месеците април и май 1877 г. от Букурещ до следващата във Виена негова дъщеря Недялка, в които се съобщава за отиването на д-р Бонев в Плоещ като *главен доктор на българската войска* и за изпратените поздрави от *г-жа Фросинка* [дъщерята на х. Пенчович – б.а.] и нейната дъщеря Славка [внучката на х. Пенчович, тогава съвсем малка – б.а.], *която фана да приказува…* Боневи са в близък

[43] **Милков, Т.** Антим I…, с. 159.

контакт със семейството на Цанкови[44]. Месец по-късно в друго свое писмо Драган Цанков пише, че *г-жа Фросинка седи сега на Плоещ* и *Славка фана да ходи и да говори* и я информира, че *турското правителство свалило дяда Антима от екзархийския престол; тъй също то свалило от служба и г-н Иванчо Ефенди, който седи сега на Цариград без работа*[45]. Има податки, че когато през март 1878 г. между двете воюващи страни се подписва Санстефанският мирен договор, х. Пенчович се движи в екипа на Игнатиев в качеството си на съветник, познаващ еднакво както турската административна система, така и претенциите на българите. Те към настоящия момент наистина не са доказани документално, но мнозина негови съвременници ги споменават в своите спомени от онова време.

Х. Иван(чо) х. Пенчович подава оставка и от членството в Екзархийския съвет. В заседанието на Синода от 24 юни 1877 г. екзарх Йосиф обявява, че *от него се изваждат: Гешооглу, Ст. Камбуров, Ст. Стефанов, Хр. Караминков, Ст. Хр. Тъпчилещов, Ст. Брадински, Д. Робев, д-р К. Мишайков, х. Иванчо х. Пенчович, Й. Груев, З. х. Гюров, Д. Папазоглу, Д. Трайкович, С. Златев* (Златов –б.авт)*, Я. Геров, Ат. Симов и Ив. Найденов*, за да бъдат заместени от *Чалооглу, Чомаков, Ст. Тодоров, Никола. Хр. Тъпчилещов и Хр. Симов*. След тази дата през бурните военни събития до 21 октомври 1877 г. Синодът не отбелязва повече никакво заседание[46].

След сключването на прелиминарния трактат и спирането на военните действия по настояване на руското правителство и лично на княз Дондуков екзархията премества седалището си в Пловдив. То става на 1 юли 1878 г. с мотива да се улесни по този начин вдигането на схизмата. За да се разреши сложният въпрос как ще се управлява българската църква в условията на

---

[44] НБКМ–БИА, II 30472; Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы. в 3 томах. Т. 2, М., 1961, с. 50.

[45] Освобождение Болгарии…, Т. 2, с. 92.

[46] **Арнаудов, М.** Екзарх Йосиф и Българската културна борба след създаването на Екзархията (1870–1915). Т. 1. С., 1940, с. 268.

политическото и административно разделяне на нацията на Българско княжество, Източна Румелия и турска Македония, се налага организирането на едно разширено събрание на архиереите и бившите дотогава народни деятели по църковните работи. То трябва да се извърши под председателството на екзарх Йосиф. Извикани са владиците Панарет и Натанаил, както и мирските дейци Чалъков, х. Пенчович, Марин Дринов, Тодор Бурмов, Никола Михайловски и Димитър Гешов. Обсъжда се решението екзархийското седалище да бъде установено в Княжеството, отгдето църквата да управлява и македонските епархии. Това становище е застъпвано както от русите, така и от турското правителство. Освен Димитър Гешов и х. Пенчович, всички други настояват и одобряват екзархията да остане в княжеската територия и оттук да се изпращат владици в Македония и Одринско. Заедно с двамата миряни против преместването екзархията от Цариград застанали и владиците Натанаил и Панарет. Според тях такова изместване на седалището би дало възможност македонските епархии да бъдат предоставени почти без съпротива на гръцката патриаршия и, малко по-късно завзети, безвъзвратно лесно да попаднат под скиптъра на нейното управление. Под силата на аргументираните доводи на протестиращите както русите, така и българските привърженици отстъпват от основното си първоначално гледище. Аргументът е натежалият въпрос за духовното единство на българския народ и за запазването му в лоното на православието[47]. От този момент нататък Иван(чо) х. Пенчович не се завръща повече в Цариград и остава до края на дните си в пределите на нова България.

[47] Екзарх Йосиф I. Спомени на съвременници. С., 1995, с. 61–62; ДА – Русе, ф. 43К, оп. 1, а.е. 28, л. 43–45; **Кирил, патриарх Български.** Натанаил Охридски и Пловдивски (1820–1906). С, 1952, с. 374; **Кирил, патриарх Български.** Панарет, митрополит Пловдивски (1805–1883). С., 1950, с. 395.

ПРИ ВРЕМЕННОТО РУСКО УПРАВЛЕНИЕ И В СВОБОДНОТО КНЯЖЕСТВО

След подписването на Санстефанския договор, когато руските военни части все още не са напуснали завзетата територия, по предписанията на Берлинския трактат в пределите на освободената от властта на Портата България се установява временно руско административно управление. За главен комисар на това управление е назначен генералът от кавалерията княз Александър Дондуков-Корсаков. Той идва да замести починалия началник на създадената още преди 1876 г. военна канцелария за гражданско управление на отвъддунавските земи княз Владимир Черкаски. Пристига в страната на 20 май 1878 г. и поема новите си задължения. Канцеларията му се установява в Пловдив. Остава там до месец октомври с.г., след което се прехвърля окончателно в София. По тази причина и по негово лично настояване в Пловдив се събира разширеният Екзархийски съвет, председателстван от екзарх Йосиф. Наложително е да се обсъди назрелият въпрос с уточняване постоянното седалище на екзархията. Новосъздаденото управление има за задача да положи институционалната основа на бъдещата българска държава, да изгради администрацията и постави началото на нейното правораздаване, здравеопазване, образование и войска. То трябва да организира и проведе Учредителното събрание и да осигури приемането на Търновската конституция. При изграждането на новата българска администрация руският комисар се опира преди всичко на онези българи, които познават структурата на бившата турска държавна система, наясно са със законите и имат доказан опит в управлението на империята. Той отказва да приеме за свои сътрудници бившите революционни дейци, на които липсват описаните качества. За изпълнение изискванията на управлението привлича в екипа си само онези образовани българи, които са работили по някакъв начин в институциите на старата държава или са минали през дългите етапи на утвържда-

ване и узаконяване статута на църковните общини и на самата самостойна и независима национална църква.

Подобно мнение изразява и българското Одеско настоятелство, което още преди време изпраща на княз Черкаски списък на „благонадеждните“ българи, които му препоръчва да привлече в гражданското управление. В този списък са включени основно получилите образование в Русия наши сънародници, които са разделени на две групи: „благонадеждни“ и „неблагонадеждни“. В категорията на благонадеждните влизат представители на едрата и отчасти на средната буржоазия, а на неблагонадеждните – участниците в революционното движение[1]. Директорът на Южнославянския пансион в Николаев, русенецът Тодор Минков аналогично, от своя страна, изпраща чрез Аксаков специална записка на княз Черкаски, в която оправдава имотните българи за тяхната привидно туркофилска политика. Според него те само *външно* изглеждат като туркофили, а всъщност са истински *патриоти*, тъй като *със своята мнима преданост на турските интереси*, заблуждават пашите и бейовете, за да могат по-лесно да се *поддават на техните преки и косвени внушения*. В посочената записка Минков твърди, че действията на тези българи са били винаги в *интерес на народа* и в заключение препоръчва на княза да ги привлече като свои сътрудници в бъдещото гражданско управление[2]. Подобно на посочените препоръки, Българското централно благотворително общество (БЦБО) на 1/13 февруари 1877 г. също изготвя подобен списък, наименуван „Статистика за днес съществуващите просветени българи, способни за по-отлична държавна служба“. В него са включени и представители на „старите“ като Григор Начович, Никола Михайловски, д-р Чомаков, Николай Палаузов и др.[3] и посочва, че

---

[1] **Тодоров, Г.** Временното руско управление в България през 1877–1879 г. С., 1958, с. 71–72.

[2] **Овсяный, Н. Р.** Русское управление в Болгарий в 1877–78–79 гг. Т. 1. СПб, 1906, с. 259; НБКМ II 22807; **Тодоров, Г**. Временното руско управление…, с. 71–72.

[3] НБКМ–БИА, II В 371.

Княз Александър Дондуков-Корсаков

новото управление на можело да мине „без опита на по-старите и служившите хора[4].

Още с пристигането на княз Дондуков в Пловдив х. Иван(чо) х. Пенчович попада в личното му служебно обкръжение. В архива на Народната библиотека са запазени поредица писма на русенеца, писани в Пловдив, Търново и София в интервала юни 1878 г. – началото на 1884 г. до приятеля Христо Тъпчилещов в Цариград. Те дават редица сведения както за неговото участие при изпълнение задачите на княза и работата му във Временното управление, така и по хода на Учредителното събрание и по създаването на първите държавни институции в Княжеството. Извикан от руския комисар в новата администрация, той присъства във всички водени търговски, вътрешнополитически, юридически и дипломатически разговори. До наши дни почти не беше известно обстоятелството, че х. Пенчович, като човек с богат юридически и административен опит, е бил особено ценен от руската администрация и в частност от самия Дондуков-Корсаков. Поставен на масата непосредствено до *дясната ръка* на

[4] **Икономов, Т.** Мемоари. С., 1973, с. 92.

княза, той участва в обсъждането на идеите на руските временни комисари[5]. В писмата си до Цариград съобщава и някои особено важни и поверителни сведения. Посочва, че съгласно задължителните препоръки на Берлинския конгрес страната следва да се раздели на 2 провинции. Тъй като Пловдив остава във васалната на султана Източна Румелия, налага се централното управление да се премести в София или в Търново. Уверява, че автономията ще бъде запазена, а администрацията в нея ще бъде същата като тази на Княжество България[6]. Още при първата му аудиенция през юни 1878 г. Дондуков-Корсаков го приема много учтиво и х. Иван(чо) х. Пенчович е поканен от него на обяд. Назначава го за член на комисията, разработваща устройствения закон на Княжеството и му обещава скорошно привличане на действителна служба[7]. Месец по-късно в друго свое писмо от 28 юли с.г. х. Пенчович споделя с Тъпчилещов, че е получил официалното си назначение за съветник на княза и посочва, че *от 15 текущего се удостоих да служа на Отечеството си Свободна България като се наименовах Старший Особенных Поручений на княза или съветник по административните дела на Княжество България*… Цитира думите на извънредния комисар, че като се преместят в София, ще му бъде дадена по-висока служба. Посочва и размера на новата си заплата, която според него е *нито много, нито малко…*[8] Изобщо набеденият за бивш *отявлен туркофил* Хаджия влиза в състава на свитата на руския княз и съобразно новите инструкции … *следвам да съм при него и на софрата му…*[9]

Добри Ганчев в спомените си от това време посочва, че докато русите са в Пловдив, д-р Чомаков се държи съвсем настрана от обществените и политическите работи. Спотайват се и другите му съратници от русофобската дейност около Екзар-

---

[5] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20531.

[6] Пак там, а.е. 20532.

[7] Пак там, а.е. 20530.

[8] Пак там, а.е. 20533.

[9] Пак там, а.е. 20534; Българин (Гюргево), I, № 81, 17 авг. 1878, с. 3.

хията. Боят се от преследвания от страна на русите, но от тях не последват никакви действия. За х. Пенчович казва, че имал сериозен *застъпник и покровител в лицето на зетя си д-р Бонев, руски лекар, познат в руските кръгове човек* и че не се страхувал от нищо. Авторът си спомня, че *никому в глава не бе идвало за преследване и отмъщение. Казвал бил някой на княз Дондуков за тях, за миналото им. Напомнили му за русофобската им политика,* но той не проявил никакво внимание[10].

В началото на месец юни имперският комисар съставя комисия под председателството на Марин Дринов, която да обмисли и предложи начин за събиране на десятъка. В нея влизат х. Пенчович, Йоаким Груев и един бивш мюлтезим (изкупвач на данъци) от Търновския район. След няколко заседания комисията решава събирането на десятъка за настоящата година да се определя в натура и предлага за всяко село неговото количество да се приема на база средното производство от трите последни години. Предложението е одобрено, а на кметовете на населените места е разпоредено налогът да се събира от самите тях[11].

През август 1878 г. по разпореждане на Дондуков-Корсаков х. Пенчович е изпратен със специално поръчение да установи временното руско управление и във Варна, като организира там новата администрация. Варна е един от градовете, които турската администрация е напуснала най-късно– едва след подписването на Берлинския договор. Пристигнал във Варна и обходил Балчик и Пазарджик (Добрич), той се завръща в черноморския град, … *който до днес се владее от турското правителство, а санджака от нашето*. Целта на отиването му там е да бъде завладян административно и този град и се *почне нареждането на управлението*[12]. За неговото присъствие там споменава и Варненско-Преславският митрополит Симеон в писмото си от 30 септември 1878 г., адресирано до екзарх Антим в Цариград: *Преди 15 дни бях във Варна, дето имах случай да се видя с*

---

[10] **Ганчев, Д.** Спомени. 1864–1887. С., 1939, с. 133–134.

[11] **Груев, Й**. Моите спомени. Пловдив, 1908, с. 63.

[12] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20535.

г. х. Ив. Пенчович, който беше привременно определен от княза Дондукова с мисия… Казваше ми че бил определен да води работите във Варна. Но като управлението беше и е още в ръцете на турците, не можах да разбера какви работи можеше да води. Пребиваването му във Варна трая малко време. Защото се призова във Филибе[13] [Пловдив – б.а.]. В средата на септември Хаджията се връща в Пловдив и докладва, че мисията му на морето има резултат и че след предварителните договорки *надявами са скоро да се предаде от турското правителство управлението на Варна*[14].

Имперският комисар княз Дондуков решава да поиска от излизащите предимно из средата на интелигенцията и имотното съсловие видни български общественици писмено да изложат своите възгледи за основите, върху които трябва да бъде изградена бъдещата българска конституция. За тази цел през септември и октомври 1878 г завеждащият съдебния отдел в Гражданската канцелария Сергей Лукянов изпраща писма на определени лица, с които ги моли да отговорят на предварително подготвени 16 въпроса. Отговори дават Драган Цанков, Марин Дринов, Николай Палаузов, Иван Иванов, Илия Цанов, Тодор Кесяков, Христо Стоянов, Тодор Икономов, Тодор Бурмов, Яков Геров, митрополитите, Натанаил, Симеон, Милетий, екзарсите Антим и Йосиф[15]. Драган Цанков, Тодор Кесяков и митрополит Милетий пледират за либерално-демократично управление. Към тях клонят Марин Дринов, Палаузов, Яков Геров, екзарсите Йосиф и Антим, владиците Симеон и Милетий, които поддържат умереното либерално управление, докато Бурмов, Икономов, Балабанов, Христо Стоянов и Илия Цанов са за консерватив-

[13] **Варненски и Преславски митрополит Симеон.** Съчинения. Т. 1. Църква и история. Спомени. Статии. Писма (1869–1900). Съст. Емил Димитров. С., 2011, с. 442–443.

[14] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20536.

[15] Сборник материалов по гражданскому управлению и окупации в Болгарии в 1877–78 г. Кн. 6. СПб, 1907; НБКМ–БИА, ф.111 (Марин Дринов); **Тодоров, Г**. Временното руско…., с. 191.

но управление. Х. Пенчевич, който поддържа мнението на консерваторите, не дава писмено становище по въпроса, тъй като е вече член на екипа на княза и лично е споделял с него своите виждания по основите на бъдещия устройствен закон на държавата. При съставянето на проекта за т.нар. Органически устав обаче отговорите на българските дейци не са взети под внимание от ръководството на Временното управление. Неговият текст е вече предварително изработен и своевременно изпратен за съгласуване в Русия[16].

На 18 февруари следващата година х. Иван(чо) х. Пенчович е вече в Търново. Два дена по-късно, на 10(22) февруари 1879 г. с голяма тържественост се открива всенародното Учредително събрание. Разчувственият русенец споделя с Тъпчилещов, че не е в състояние писмено да изрази изживяното при откриването на Народното събрание свое вълнение. Пише му със закъснение: … *но и да исках да Ви пиша ми беше невъзможно от народната радост да гледам 300 народни представители от Северна и Южна България, от Тракия и Македония в един голям салон нарочно приготвен и княз Дондуков да отваря Народното събрание с едно слово многозначително, молебените на преобърнатата 5 века църква „Св. 40 мъченици“, 100 и толкоз топове фърлени от българската артилерия, сички тези благодати божии … причината, защото не съм толкова силен да мога описа*[17]. Това описание на лично изживяното чувство на гордост и възхита, тези споделени мисли с близкия съмишленик не могат да бъдат изразени с думи от *прононсирано турско мекере*, както се стремят да го квалифицират много от съвременните ни изследователи.

Какво прави бившият чорбаджия в състава на Първото българско народно събрание? Това не е ли някаква подвеждаща приумица? Оказва се по документи, че в списъка на депутатите в Търновското учредително събрание официално фигурира и името на х. Иван(чо) х. Пенчович, който е определен за депутат като

[16] **Тодоров, Г.** Временното руско…, с. 199–200.

[17] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20537.

Хаджи Ив. х. Пенчович –
депутат от Учредителното събрание
във Велико Търново – 1879 г.
Централен държавен архив

представител на Русенска губерния – Русенски окръг, след редовно проведен избор. Името му фигурира в списъка на избраниците под № 178, заедно с това на другите русенски избраници Драган Цанков, Тодор х. Станчев и Петър Чернев[18].

Недоволни от неговото присъствие в този висок национален форум има още тогава. Негативизъм към участието му в състава на депутатите изразяват немалко негови идейни противници. Либералът Димитър Маринов споделя в спомените си, че *… голямо отвръщение правеха: х. Иванчо Пенчович и още неколцина, които бяха турски чиновници и от които едни, като х. Иванчо, са подписвали присъдите на нашите революционери (Левски), а други, като Н. Михайловски, които ратуваха да се предадат основните български училища в ръцете на турското правителство. Тия всичките бяха депутати по назначение на имперския комисар. Назначението на такива лица оскърбляваше депутатите и компрометираше руското*

[18] Спомени за Учредителното събрание от 1879 г. Съст. Е. Стателова и З. Маркова. С., 1979, с. 247; **Шалаверова, М., Г. Вълков**. Търновските законодатели. – В: Юбилеен сборник по случай стогодишнината на Учредителното събрание. С., 1980, с. 49.

управление[19]. По негова преценка така конструираният състав на Учредителното събрание не е бил способен за една задружна работа. Имало депутати, които поради минали конфликти не само че не си говорели, а дори и не можели да се гледат. За пример сочи отношението на Антим към русенския митрополит Григорий и х. Пенчович, които били *най-много интригували срещу него пред Мидхат паша* и които незаконно го свалили от екзархийския престол[20]. Явно авторът на цитирания спомен не е бил в течение на перипетиите около свалянето на екзарха, за да заеме подобна позиция. Напротив, както се вижда от запазените извори, Хаджията е бил винаги защитник на личността и действията на Антим и съзнателно не е участвал в организацията по неговото отстраняване.

Учредителното събрание започва да набира скорост. Обсъждат се различни по естество въпроси. Разделението в средите на делегатите на либерали и консерватори обаче с всеки изминат ден става все по-осезателно. Заседанията се водят както в залата на бившия конак, така и в тази на църквата „Св. Никола“. Прения по темите има и от двете страни. Х. Иван(чо) х. Пенчович е в групата на консерваторите и обикновено не проявява излишна активност. Ако се прегледат дневниците на събранието, ще се забележи, че той рядко взема думата и с характерния си спокоен тон се опитва да обясни на аудиторията политическите последствия от предлаганите на обсъждане вариантни решения. Така например в заседанието на 6 март 1879 г., при обсъждането на процедурни въпроси относно изготвянето и поднасянето на гласуване текст на мемоар до Великите сили срещу решенията на Берлинския конгрес, той се изказва почти последен и с юридическия си опит съветва текстът на документа, след съответното гласуване от *камарата*, да бъде поднесен поотделно на всяка една от подписалите договора в Берлин държави. Подпредседателят на събранието Тодор Икономов го подкрепя и тъй като неговото изказване е съществено, решението на въпроса временно

[19] Спомени за Учредителното събрание…, с. 152.

[20] Пак там, с. 152.

се отлага, за да бъде то обмислено допълнително[21]. Два дни покъсно на друго, проведено в църквата „Св. Никола“ заседание, в условията на остри пререкания се обсъжда изборът на състава на комисията за преглеждане на Органическия устав. Разглеждат се подробностите около самия състав, функцията на комисията по избора и ролята, правата и задълженията на квесторите. От желание да се прекъснат продължаващите пререкания, х. Пенчович се намесва и напомня, че събранието вече е решило този въпрос с допускането си секретарят Горбанов временно да изпълнява квесторската длъжност и че всяко негово повторно обсъждане губи смисъл. Приема се формулата на консерваторите 15-членната комисия да представи на следващо заседание един рапорт върху Устава, в който да личат формите на властта и принципите, които тя приема, щото най-изгодните от тях да залегнат при определяне основите на бъдещата Българска конституция. Тук за първи път се употребява и думата „конституция“[22]. Изобщо юридическият опит на русенеца е особено полезен преди всичко при приемането на различни процедурни въпроси. Когато се обсъжда правото на народните представители да отсъстват или да подават оставка, казва, че депутатите не трябва без позволение да оставят мандата си и че са длъжни да искат отпуск, а *оставка да им се не дава*. Събранието с гласуване приема неговото предложение[23]. При обсъждане на залегналите в Органическия устав въпроси за официалността на българския език в работата и решенията на Събранието, на 28 март 1879 г. х. Пенчович, позовавайки се на обстоятелството, че населението на страната е смесено от българи и турци и че то *не се приготвило още* [само да общува – б.а.] *на един език, неуместно е да сме толкова взискателни. Да оставим за последните събрания да изискват това*. Предлага вземането на решение да се отложи за следващо

[21] Дневници на Учредителното събрание от 1879 г. Съст. В. Методиев, С., 2004, с. 103.

[22] Пак там, с. 124.

[23] Пак там, с. 141.

заседание[24]. За работата на събранието той споделя с Тъпчилещов, че … *тука заседанията на Камарата следват, но не са още работите улегнали на редовния си път, понеже не се е решил и до днес общонародния въпрос за Тракия и Македония*[25].

На едно от проведените в началото на месец април заседания се разразяват бурни разисквания по приемането или отхвърлянето на оспорвания и неясен в представите на депутатите въпрос, отнасящ се до гласуването на двукамарен парламент и наличието на Държавен съвет. Спори се по представата, че той дублира съда. Тук х. Пенчович се намесва и обяснява, че Държавният съвет не е съдилище, а само управителен съвет: *Аз съм бил, продължил г-н Пенчович, единадесет години в Държавен съвет и зная твърде добре какво върши той. Ще видите, че без него нашата управителна машина скоро ще спре*. Но… един бивш държавен съветник от Цариград най-малко може да повлияе върху това събрание. Мнението на мнозинството не желае да се допусне учредяването на такова „опасно за свободата“ учреждение. Всички либерално настроени депутати, начело със Славейков, застават категорично против. Славейков дори оприличава Държавния съвет с *Дюмбелхана*. Водачите на консерваторите знаят за това настроение, не вземат участие в дебатите и напускат залата на заседанието[26]. След явно и поименно гласоподаване, при изискване за съгласие на една трета от състава му, събранието окончателно взема решение предложението за наличие на Държавен съвет да бъде отхвърлено. Тъй като с отпадането на текстовете, отнасящи се до члена за Държавния съвет, отпадат и всички включени към него алинеи, Хаджията посочва, че една от тях е особено полезна и предлага тя да бъде запазена. Основава се на факта, че тези, които са съставяли проекта, са знаели за нейното значение и възразява: … *аз мисля да остане, защото кого правителството ще пита за мнения*

[24] Дневници на Учредителното събрание от 1879 г., с. 290.

[25] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20538.

[26] **Радев, С.** Строители на съвременна България. Т. 1. С., 1990, с. 103–104.

по всички въпроси[27]*?* Делегатите обаче не прогласуват неговото предложение и алинеята отпада.

Предложението на консерваторите и в частност това на х. Пенчович относно този немаловажен за бъдещото управление на държавата въпрос има своята логика, смислова тежест и съвсем не представлява някаква елементарна приумица. Самите либерални водачи като Петко Каравелов и Драган Цанков признават, че доводите на политическите им опоненти са аргументирани, силни и дори се колебаят дали да не ги подкрепят. Единствената спънка в случая е *инатът,* тъй като предложението за сенат излиза от страната на *старите*, а една евентуална подкрепа от тяхната група би означавала демонстрация на победилата теза на противниковия лагер. Показателни в това отношение са спомените на един от най-активните либерални представители, Димитър Маринов, където сам той описва основната причина за крайно негативната позиция на своите съмишленици и определя действията им като проява на политически инат[28].

Разочарован от трудното прокарване на такива разумни според него идеи, х. Пенчович пише на 9 април 1879 г. на Тъпчилещов: *Работите тук вървят по български, един на други да не са теглим, да се нападаме*, но в същото време изразява мнението, че *… аз ще гледам морално да им помогна и ако някакси стане нужда днес и утре да се извърши прегледването на Устава и до 15 дни да бъдем сичките новоизбрани депутати… и до 21 ще бъде избран новият български княз*[29]. Когато Учредителното народно събрание завършва своята работа и текстът на новия устройствен документ е приет, сред подписалите Конституцията депутати като представител на Русенска (Русчушка) губерния под № 180 фигурира и х. Иван(чо) х. Пенчович[30].

---

[27] Дневници на Учредителното…, с. 319–320.

[28] Пак там, с. 132; **Петков, П. Ст.** Българската православна църква и държавната власт в Княжеството / Царство България. 1878–1912 г. В. Търново, 2012, с. 90.

[29] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20542.

[30] **Овсяный, Н. Р.** Русское управление…, Т. 2, с. 277.

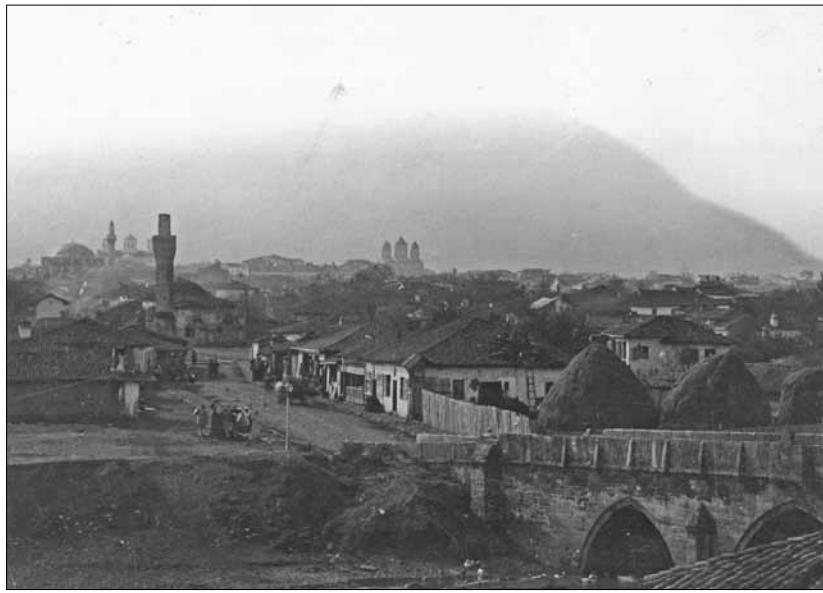

София, поглед от Шарения (дн. Лъвов) мост. 1879 г.
Централен държавен архив

Междувременно, малко след приключване на заседанията,. княз Дондуков издава на 8 май 1879 г своя *Приказ императорского Российского комиссара в Болгарии* под № 33, с който назначава х. Иван(чо) х. Пенчович *членом Суда Висшей Инвестиций* [Инстанции –бел. ред.][31]. По този повод новоназначеният Хаджия съобщава на цариградските приятели за прехвърлянето си в София и за *отварянето* на Касационния съд. Той, заедно с Гешов и Балабанов, стават редовни членове на новосформираната институция. Пише им също и че се премества окончателно да живее в София[32]. С тази заповед започва и съдебната кариера на русенеца,

[31] ЦДА, ф. 242К, оп. 9, а.е. 13357. Лични досиета на служители на Съдебното ведомство в периода на първите години след Освобождението – пореден № 26723, Иванчо Пенчович. IMG–1292–1293; ДА – Русе, ф. 1К, оп. 1, а.е. 16, л. 95.

[32] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20544.

която ще го ангажира служебно в продължение на няколко от следващите години. На 1 юни 1879 г. председателят на Върховния съд Димитър Греков докладва на княз Дондуков, че *тържественото отваряне на Върховния съд стана на 26 т. г.* и че така назначените членове на съда Балабанов, Христо Стоянов и х. Иван(чо) х. Пенчович са положили изисканата от закона клетва[33].

При организиране на съдебната система на новото Княжество Гражданската канцелария на имперския комисар възстановява предишните съдебни съвети. Руската администрация нарежда те да действат съобразно предишните си основания, без да бъдат издавани допълнително специални инструкции за тяхната работа. Относно вътрешния ред на съдебното ведомство главната задача е в състава на съдилищата да бъдат въведени лица с български произход, получили средно или висше образование, да бъде определен точно предметът на всеки съд и в ясен и несложен ред бъде установено производството на гражданските и углавните дела, както и да бъде осигурена възможността за привеждане в изпълнение на наложените присъди. Съдиите трябва да съдят по съвест въз основа на местните обичаи и старото турско законодателство. Голяма част от новоназначените съдии обаче не познават турските закони и турската съдебна процедура. Това сериозно затормозява дейността на съдилищата. Х. Пенчович обаче не попада в тази категория. Той има европейско юридическо образование и с продължителната си практика във висшите правораздавателни органи на турската държава познава тънкостите на турското законодателство.

На 17 април 1879 г. Първото Велико народно събрание избира за княз на новосъздаденото Княжество германския принц Александър фон Батенберг. Два месеца по-късно той пристига в страната и на 26 юни с.г. полага клетва, за да поеме управлението на държавата. Х. Иван(чо) х. Пенчович е вече член на Върховния касационен съд. От столицата на младото Княжество той информира Тъпчилещов за станалото в София, в двореца и за слуховете относно предстоящото образуване на първия бъл-

[33] ЦДА, ф. 242К, оп. 9, а.е. 13357. IMG – 1294.

гарски кабинет с вероятен председател Драган Цанков[34]. Кабинетът влиза в изпълнение на конституционните си задължения на 17 юли и бива оглавен не от посочения в писмото Драган Цанков, а от другия техен съидейник и колега от църковните борби – консерватора и руски възпитаник Тодор Бурмов.

След непрекъснатите боричкания на либерали и консерватори в обществото и Народното събрание и подир неуспехите на няколкото сменящи се правителства, две години по-късно младият княз Батенберг на 13 юли 1881 г. суспендира конституцията, разпуска *камарата*, уволнява министерския съвет и установява т.нар. *Режим на пълномощията*, т.е. режим на самостоятелно управление. Малко преди това държавният глава издава заповед, адресирана до министър-председателя, за прекратяване дейността на Народното събрание и учредяване на институцията „Държавен съвет“. Този съвет приема функцията на съветващ орган на висшата власт в Княжеството и иде да замени компрометираното с дрязгите и непродуктивността си Народно събрание[35]. По делегиране всички членове на Върховния касационен съд стават членове и на новия Държавен съвет[36]. Те са четирима на брой и се назначават с указ на княза. По този начин х. Пенчович преминава автоматично в състава на съвета[37]. Години покъсно Министерството на правосъдието издава специален документ, с който удостоверява, че той е служил в Държавния съвет и Съдебното ведомство през целия период от 30 април 1879 г. до 11 ноември 1883 г. включително[38]. Останалите осем членове на новата институция се определят съгласно изработения от Стаматов, Михайловски, Цанов, Икономов и Юрдан Тодоров „Правилник за избор на членове на Държавния съвет“ по избор от народа[39]. Така създаден, Държавният съвет просъществува до

[34] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20548, а.е. 20549.
[35] ДВ, III, № 30, 13 май 1881.
[36] Пак там, № 82, 7 ноем. 1881, с. 661.
[37] Славянин (Русчук), IV, № 1, 12 юни 1882, с. 4.
[38] ЦДА, ф. 242К, оп. 9, а.е. 13357. IMG – 1303.
[39] Славянин (Русчук), III, № 12, 12 септ. 1881, с. 95.

началото на септември 1883 г., през което време Батенберг управлява държавата самостоятелно без наличието на министър-председател. За изпълнение функциите на властта се назначават само министри, излизащи предимно от средите на консерваторите, и чужденци. За председатели на Държавния съвет застават последователно също консерватори – Марин Дринов, Тодор Икономов и Никола Михайловски. През целия посочен период те се сменят един друг, но х. Пенчович продължава да присъства във всички техни състави.

Работата на Държавния съвет съвсем не е безпроблемна. Обсъждат се всички въпроси, свързани с правото, образованието, стопанството, администрацията, вътрешния ред и войската. Компроматната война между отделните негови членове и правителството, вместо да бъде ликвидирана, продължава с пълна сила. Иречек в дневниците си посочва, че съветът е *съставен от неспособни хора*[40]. Пред самия княз той изказва мнението, че *Пенчович и Моравенов… биха могли като някогашни търговци, да минат в бъдещия съвет на банката*, но не и да обсъждат теми, по които не са компетентни. Изобщо отношението му към членовете на съвета е изцяло отрицателно. Когато описва едно от заседанията му, отнасящо се до определяне размера на помощите, изискани от министерството за общинските училища, афектиран от половинчатия резултат, министърът им дава следната характеристика:

Председателствуваше Михайловски, Членове: овцата Бурмов, резоньорът Тодоров, глупакът Даскалов, мълчаливият младоженец-администратор Тишев, немият Калевич, искуфелият Даскалов, потъналият в сладостна забрава д-р Минчович, дивият Стоянов (д-р Васил Стоянов – Берон)*, екстра-екземплярът х. Пенчович и турчинът Хаджи Баба*“. В края на описанието обаче той все пак признава, че те *говориха доста умно, ала гласуваха сумата доста съкратена. Изказаха се добри мнения…*[41]. Този случаен епизод иде да покаже вътрешните

[40] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2, 1881–1884. С., 1995, с. 330.
[41] Пак там, с. 226.

междуличностни отношения на участниците в тогавашното ни управление, които в крайна сметка определят и неговата неефективност. Когато през лятото на 1882 г. Тодор Икономов подава неколкократно оставката си от председателството на съвета, изтъква като мотиви преди всичко неудовлетворителния според него състав на Държавния съвет, незачитането на позицията му спрямо неправилно извършените държавни разходи от страна на отделните министри, както и нарушението от тях на неговия устав. Особено е недоволен от незачитането на устава от страна на министрите и счита, че ако те могат всичко да вършат по своему, без най-малкото внимание към мненията и решенията на съвета, тогава съветът става ненужен и безполезен[42]. Колкото и упрекван обаче, Държавният съвет свършва немалко работа, като разглежда и приема важните за младото ни Княжество закони:

– Избор на Народни представители;

– Класификация на чиновниците;

– За правата и задълженията на висшите органи на властта – окръжни и околийски управители, председатели и членове на окръжните и околийски съвети;

– За административното деление на страната[43], както и разисква и приема куп решения, отнасящи се до разрешаването на редица злободневни въпроси, свързани с постоянно появяващите се неблагополучия във всички сфери на управлението на държавата. За всичко това, което се случва в Държавния съвет, х. Пенчович дава следната оценка в писмото си до отсъстващия от София негов приятел Марко Балабанов: *Софийския мюнициплитет … действа доволно и достойно под председателството на г-н Икономова. Наистина някак си оскърбен целият състав беше си дал оставката, но любезният ни княз счете за добро да не я приеме и така следват те да действуват*[44].

---

[42] **Икономов, Т.** Мемоари. С., 1973, с. 312.

[43] Славянин (Русчук), IV, № 1, 12 юни 1882, с. 4.

[44] НБКМ–БИА, ф. 368 Марко Балабанов. а.е. 118, л. 3–4.

През лятото на 1881 г. пред Държавния съвет изниква проблемът за т.нар. чифлишки земи. Държавата трябва да вземе решение по все още неуредения статут, отнасящ се до собствеността на изоставените след войната турски чифлици. До този момент областните управители безпроблемно си позволяват да разпродават в полза на държавата такива изоставени земи. Това е особено характерно за района на Кюстендил, където има много предложени за продажба изоставени чифлици. През лятото на 1881 г. министърът на правосъдието Порфирий Стаматов обнародва текста на окръжно № 2581, адресирано до председателите на окръжните съдилища, с което преустановява тези нерегламентирани законово продажби[45]. Князът от своя страна назначава специална комисия, в която влизат х. Иван(чо) х. Пенчович, Юрдан Тодоров от Елена и софийският мюфтия Саадулах ефенди[46]. Пенчович е председател на комисията[47]. Съставът ѝ трябва да обходи страната, да се запознае на място с фактическото състояние на нещата и да вземе съответното подходящо решение относно тяхното стопанисване. Вестник „Славянин“ се съмнява в бъдещите резултати от дейността на тази комисия, но се съгласява с обстоятелството, че няма какво да се прави, … *като имаме малко хора за подобна работа, та и колкото има, те сами не щат да си оставят спокойствието*.

Княз Батенберг през цялото време на обявения от него т.нар. Режим на пълномощията е притискан както от руската дипломация, така и от местните либерални среди да преустанови действието на самоличното си управление и възстанови Конституцията и Народното събрание. Особено силни стават атаките срещу неговата политика в началото и средата на 1883 г. Принуден от обстоятелствата, на 6 септември 1883 г. той издава историческия указ № 946, съгласно който закрива Държавния съвет, нарежда *всичките служащи в него лица да се удовлет-*

---

[45] Славянин (Русчук), III, № 6, 1 авг. 1881, с. 44.

[46] Пак там, № 10, 29 авг. 1881, с. 77; **Радев, С.** Строители на съвременна…, с. 306.

[47] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20557.

ворят по съдържание, съгласно закона и възстановява Търновската конституция[48]. Х. Пенчович, независимо от уволнението от разпусналия се вече Държавен съвет продължава да участва в т.нар. Вакъфска комисия (комисия за обследване имуществото на вакъфите – тур. ез. – религиозни фондации, основани от държавата или частни лица, чието имущество отива за благотворителни цели) чак до средата на 1886 г., когато е освободен от членството си в нея и заменен от Никола Михайловски[49]. След този случай той, вече 62-годишен, моли председателя на Министерския съвет да бъде назначен на някаква друга подходяща работа, но това не става и до смъртта си повече не участва в администрацията и управлението на държавата[50].

По своите убеждения и политически предпочитания х. Иван(чо) х. Пенчович е чист консерватор. През целия период на живота си той не изменя на тази позиция. Не прави компромиси и при никакви обстоятелства не преминава в другия лагер на съгласие с либералите. Близък до най-активните дейци на Консервативната партия – Марко Балабанов, Григор Начович, Константин Стоилов, Димитър Греков, Илия Цанов и Константин Иречек, той постоянно общува с тях и напълно споделя вижданията им за развитието на следосвобожденското българско общество. Дали по причина на своята вродена пресметливост или поради някои непознати черти на личния си характер, той не проявява след Освобождението някаква изключителна политическа активност. Такова е поведението му както в Учредителното народно събрание, така и по-късно при членството му в Държавния съвет и различните други правителствени комисии. В действията по осъществяване идеите на консерваторите той винаги дава път на своите по-млади и по-напористи съмишленици. Като консерватор е умерен, уравновесен, осланя се на развитието на събитията, на течението на времето и на лоялността към княза и народа. Продължава да проявява уважението си към

[48] ДВ, V, № 121, 10 ноем. 1883.
[49] ЦДА, ф. 242К, оп. 9, а.е. 13357, IMG – 1301
[50] Пак там.

Русия и нейните представители в страната, но не е чужд на девиза „България за българите“ и смята, че страната трябва да води линия на по-голяма самостоятелност както във вътрешно-, така и във външнополитическо отношение. Той не бърза като либералите, които в бързината си не осмислят достатъчно задълбочено нещата и се отдават повече на чувствата и настроенията си[51]. Мек по характер, недоволства спрямо проявите и грубите порядки на либералното управление. В писмо до Григор Начович, когато последният е български дипломатически представител в Букурещ, пише за наложената от идеологическите му противници обстановка, че: … *гонение(то), преследване(то), подиграване(то) на частни лица,* наложено от тях, … *за да се съкруши всичко честно, за да не остане то в полето на свободата и да се действува произволно. Всичко състои у тази девиза, но… си има предел и следствието е реакцията*. Въпреки всичко обаче вярва, че има някаква надежда за успокояване на политическите страсти и изказва фигуративната мисъл, че трябва да *се разделят овците от козите*[52]. Недоволства от пълната власт на либералите, упражнявана от тях както в Народното събрание, така и в Министерския съвет и от незачитането на другите разумни предложения за развитието на обществото. Перифразира Петко Каравелов, който с политиката си е станал *повече за България, колкото г-н Гамбета за Франция, ако сравним французкия ред с българския*[53]. Според него либералното правителство не е нищо друго, освен диктатура на Каравелов, който иска всичко да има в ръцете си и да подчини и съдилищата на Министерския съвет. Смята, че ако правителството постигне всичко това, ще се загуби всякаква справедливост. Възмутен е от „позорното“ действие на министъра, който се изказва в Народното събрание, че ще се меси в съдилищата, а мнозин-

[51] Марица (Пловдив), № 110, 24 авг. 1886; **Гешева, Й.** Идеология и програми на Консервативната партия (1879–1886). – Ипр, 1986, № 3, с. 24–25.

[52] НБКМ–БИА, ф. 14. Архив на Григор Начович, оп. 5, а.е. 3011, л. 1.

[53] Пак там, ф. 368 Марко Балабанов, а.е. 118, л. 3–4.

ството му ръкопляска. Разсъждавайки по подобни теми в друго адресирано до вицегубернатора на Русе Марко Балабанов свое писмо, споделя преценката, че *Ази като преминах в живота си доста народни бури, сега ви блаженствувам, че поне далеч от столицата вие сте спокойни за тукашното течение на работите. Колкото че като народолюбив трябва по някогаш да се смущавате, но така са народните дела – борба и борба во веки веков*[54].

През пролетта на 1885 г. политическата нетърпимост между либерали и консерватори в Народното събрание прераства в истински конфликт. В едно от неговите заседания Петко Каравелов, в желанието си да контрира упреците на своите идеологически противници, намесва името на брат си Любен, като изтъква неговите заслуги[55]. Консерваторите веднага опонират на защитата му и изваждат наяве информацията, че Любен Каравелов е човекът, който предава или по-точно не опазва станалата достояние на процеса в София негова кореспонденция с Левски. Скандалът преминава и в пресата. Пандели Кисимов публикува във вестник „Отечество“ материали, обвиняващи в недобросъвестност бившия председател на Българския революционен централен комитет (БРЦК), като цитира и даващото допълнителни пояснения по случая писмо на съвременника на тези събития Атанас Андреев. В отговор на консерваторите Захари Стоянов, афектиран от упреците срещу своя кумир, публикува серия от статии във вестник „Търновска конституция“, оневиняващи Каравелов и заклеймяващи неговите опоненти, като запраща стрелите си пряко срещу х. Иван(чо) х. Пенчович[56]. В борбата срещу „Каката“ [прякорът на Петко Каравелов – б.а.] се включват д-р Константин Стоилов и Григор Начович – първият като водач на групата на консерваторите в събранието, а вторият – като

[54] НБКМ–БИА, ф. 368 Марко Балабанов, а.е. 118, л. 3–4.

[55] Пак там. ф. 179, а.е. 5, л. 7.

[56] Търновска конституция, II, № № 122, 124, 125, 126, 127 и 133 от 20 март до 10 април 1885 г.; **Стоянов, З**. Любен Каравелов и неговите клеветници. Съчинения в три тома. Т. 3. Публицистика. С., 1983, с. 434–456.

български дипломат в Букурещ. В писмото си до Начович Стоилов пише: *Аз отдавам голяма важност и значение на тази кампания за Любена. Тука в нашата съвременна литература е захванало да се съставя един вид Legende за Любена, както беше се съставила Legende Napoleonienne в началото на нашето столетие. Днешният Кака фаворизира това и мекерета му се надпреварват да любоугодничат и да се препоръчат за служба или повишение с писане или даване на вечеринки за Любена*[57]. Х. Пенчович тактично се дистанцира от наченатата полемика и остава в позицията на пасивен наблюдател. Самият Стоилов признава, че *ако обстоятелствата бяха по-благоприятни, ние можехме да накараме и хаджи Иванча да ни даде едно изложение за съденето на Левски. Днес, разбира се, той няма да го стори*[58]. За тази позиция на хаджията споменава и Иречек, когато описва разговорите си по този въпрос и посочва, че *нито Пенчович, нито Стоянов, нито Михайловски споменаха име, ала разбрах, че това бил Любен*[59]. В случая водачите на консерваторите са напълно убедени във вината на революционера, още повече че разполагат и с документи. Стоилов заръчва на Начович: *ти трябва да пазиш оригиналите, защото ще дойде време, когато те ще ни са потребни*[60].

Въпросът с изясняване на този неособено приятен епизод от нашата история е разглеждан многократно. Както проф. Шарова, така и редица други изследователи му правят обстоятелствени анализи. Дали по идеологически причини обаче или по други свои лични предпочитания, те, в стремежа си да защитят името на Каравелов, като че ли по задължение дават предимство на позицията на неговото оневиняване, не приемат аргументацията на другата страна в спора и изцяло прехвърлят вината върху х. Пенчович. Квалифицират го като *туркофил* и *опасен и*

[57] **Стоилов, К.** Дневник. Ч. 1. С., 1996, с. 402.

[58] Пак там.

[59] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2, с. 195–196.

[60] **Стоилов, К.** Дневник…, с. 402.

користен предател[61]. В своите проучвания обаче те не разглеждат важното писмо на архимандрит х. Димитър до х. Макарий от 27 януари 1873 г., което дава допълнителни пояснения относно поведението на българския революционер и връзките му със сръбския министър Ристич[62].

Напоследък в литературата се появиха редица материали, които обвързват нашите основни възрожденски дейци с идеите на набиращото особена популярност и разрастващо се през почти целия XIX век европейско масонско движение. Явиха се изследователи, които, в желанието си да бъдат оригинални, изказват становища и придават почти на всички познати български възрожденци състояния на принадлежност и зависимост спрямо масонската доктрина. Това се отнася с пълна сила както за излизащите от средите на „старите“ активни борци за самостоятелна българска църква, така и за „младите“ водачи на националната ни революция. Стана някак си обикновено да срещнем определения от вида, че българските светини Георги Раковски, Васил Левски, Ангел Кънчев, известна част от хъшовете в Румъния, членовете на „Тайната дружина на верните приятели“ в Цариград Стоил Попов и Йосиф Дайнелов са масони или са свързани по един или друг начин с техните идеи, начини на конспирация и организации[63]. Като действащи масони са представени и мла-

---

[61] **Шарова, Кр.** Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. – ИДА, № 66, С., 1993, с. 25–104; № 67, С., 1994, с. 5-92.; **Дроснева, Е.** и **Д. Маринова**. Три интервюта с Крумка Шарова. – ИПр., 2004, № 5–6, с. 55–57.

[62] НБКМ–БИА, ф. 179 (Пандели Кисимов), а. е. 17, л. 5..

[63] **Василев, Р.** Масонската ложа и братството на Левски. Историческо разследване. С., 2005, 280 с.; **Василев, Р.** Масонът Левски. – Новинар, № 32, 10 февр. 2004, с. 6; № 33, 11 февр. 2004, с. 6.; № 34, 12 февр. 2004, с. 6; **Лалев, И.** Масонството и Българското националноосвободително движение през 60-те и 70-те г. на XIX в. - В: Българското революционно движение в навечерието на създаването на БРЦК 1869 г. С., 2000, с. 82–86.; http://zora.freeservers.com/Ali_Kotch.htm; http://zora.freeservers.com/Turkey.htm.

дата генерация цариградски българи – Марко Балабанов, Стефан Илич, Димитър Гешов, д-р Христо Стамболски, х. Иван(чо) х. Пенчович, както и ред други участници в църковните борби[64]. За всички тези квалификации обаче отсъства всякаква конкретна документална защита. Всички тези *исторически разследвания* са направени на база преднамерено конструирани анализи, без да бъдат подкрепени с някаква подходяща специализирана документация. В хода на предлаганото на читателя проучване за тези лица в запазените архиви не се откриха никъде дори и сигнали за верността на подобни твърдения. Българското масонство започва да се организира и набира сили едва след Освобождението и в новосъздадените масонски ложи се включват предимно младите либерално настроени бивши революционери като Никола Обретенов, Захари Стоянов и Филип Симидов. Консерваторите отсъстват от списъците на масонските организации. В публикувания от Главно управление на архивите през 2003 г. пълен списък на всички действащи в периода 1876–1944 г. български масони не фигурират нито х. Пенчович, нито имената на хората от неговото обкръжение – Балабанов, Начович, Стамболски, Вълкович, Икономов, Михайловски, Илия Цанов, Евлоги Георгиев, Константин Бонев, Порфирий Стаматов и др., с които той поддържа постоянно преки или кореспондентни връзки.

Хаджията не прекъсва и след Освобождението връзките си със Светия синод на Българската православна църква. Седалището на екзархията е все още в Цариград, екзархът също. Това обстоятелство, бързо менящата се политическа обстановка и заетостта във Върховния съд вече не позволяват на х. Иван(чо) х. Пенчович да бъде така активен в контактите си с тях, както в годините преди войната. Независимо от тези ограничения той продължава и в София да общува пряко с владиците и членовете на Синода, а като близък до висшите политически среди внимателно да наблюдава развитието на църковните въпроси и

[64] **Василев, Р**. Масонският код на Българското възраждане. С., 2011, с. 154–155.

отношението на държавата към тях. Още в първите следвоенни години, когато се очертава държавното законодателство на младото Княжество, той следи с повишен интерес създаването на първите законови актове, които се стремят да регламентират връзката между държавата и църквата. През 1880 г. Драган Цанков поема задачата да разработи проект за закон за управлението на църквата, който трябва да отнеме от нея упражняването на онези чисто граждански предосвобожденски дейности, с които е била ангажирана до момента, и да ги преотстъпи за контрол и управление на държавата. В предния период българската църква като единствен легитимен представител на българския етнос в рамките на империята се е грижила и за гражданското състояние на цялото българско население. Създателите на проекта обаче са сериозно повлияни от либералния натиск на правителството и под негов диктат се стремят законово да ограничат възможностите на църквата за влияние върху обществото, както и да утвърдят първенстващата позиция на държавата при решаването на чисто гражданските въпроси на населението. Х. Пенчович заема позицията на наблюдател в това отношение и не участва в съставянето на проестозакона. Заема една междинна позиция, стремяща се едновременно да запази авторитета на църквата и да балансира нейното положение спрямо държавата. В свое писмо до Марко Балабанов посочва, че Цанков е затруднен в процеса по изготвяне на проекта, но уточнява, че самият той *има отзадя си г-н Каравелова, а той е всемогъщий*, поради което не е в състояние да реши появилия се деликатен въпрос. Опитвайки се в писмото си да защити позицията на църквата, той описва настроението на депутатите по създаващата се дискусия и се дистанцира от проявяваното в Народното събрание радикално отношение на Никола Михайловски, който *… страшно напада нашето духовенство, а нито един свещеник, нито дядо Милетий се обаждат да възражат*[65]. Изготвянето на проектозакона се протака във времето и събранието го гласува чак след Съединението с формулировки, ограничаващи сериозно интересите

[65] НБКМ–БИА, ф. 368 Марко Балабанов, а.е. 118, л. 3–4.

на Синода. Българските архиереи не приемат еднозначно както определения им от държавата нов статус, така и политическите резултати от станалото събитие. Те считат, че този знаменателен за нацията акт не би трябвало да се извърши без знанието и разрешението на руския император. През цялото това време до към края на 1886 година, когато започва пряката атака на Стамболовото правителство срещу русофилски настроените военни политически и религиозни дейци, х. Пенчович в стремежа си да опази авторитета на църквата поддържа пряк контакт с епископите Климент, Григорий, Милетий и Симеон. Той обаче е вече доста възрастен, политически откъснат и като че ли остава встрани от вниманието на правителството. Това му дава предимството да не сподели тяхната участ и да се отърве от масовите репресии над русофилски настроените си съмишленици, като избегне изолацията на владиците, заточението на епископ Климент, въдворяването на Цанков във Враца и изгонването на Кисимов, Стаматов и дори на неговия син от България.

Противно на всеобщото мнение, че х. Иван(чо) х. Пенчович е заможен, материално осигурен, изненадващо се оказва, че в годините след Освобождението той живее с постоянни материални затруднения. Отдавна е отминал периодът, когато неговото семейство се е занимавало активно с търговия и е печелело добре от тази си дейност. В тези години той е само един чиновник и разчита единствено на държавната заплата. Вярно, тя не е малка, но в тези времена, когато финансите на страната са непостоянни и доста ограничени, държавните служители получават много рядко заплатите си и обикновено живеят в недоимък. Налага му се постоянно да търси заеми от заможни приятели, с които да посреща семейните си разходи. В архива на Народната библиотека се запазени редица негови писма, адресирани до Христо Тъпчилещов, с които или го моли за някакви финансови помощи, или за отсрочка при тяхното погасяване[66]. А по-

[66] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20543, 20546, 20557, 20558 и 20559.

води за такива завишени разходи изникват постоянно. Големи неприятности в това отношение му създава и синът Величко х. Пенчович. Веднъж трябват пари за сватбата му с Мария Стаматова[67]. Това е дъщерята на бесарабския българин и министър на правосъдието, юриста Порфирий Стаматов и сестра на известния майстор на трагичния разказ – писателят Георги Стаматов. Няколко години по-късно, когато младият х. Пенчович в качеството си на секретар на дипломатическото агентство в Букурещ бива упрекнат, че в касата на агентството, която завежда, *има недостиг около 4 750 лв*.[68] [златни – б.а.], се налага загрижените за съдбата на провинилия се син баща да изплати липсващата сума. Сумата за тогавашното време съвсем не е малка. За нейното възстановяване хаджията е принуден да тегли 2 000 златни лв. заем от банката, а за останалите пари да ипотекира имущество и да предложи за продажба бижутата на снаха си[69]. Колкото до неговото имущество – то съвсем не е представително. Едноетажната къща на ул. „Оборище“, в която живее при дъщеря си, е на семейството на зетя доктор Константин Бонев[70]. Запазена е само старата фамилна къща на х. Пенчови в Русе, но тя отдавна не е обитавана и не носи доходи. Намира се близо до гостилницата на Швайцер и в първите години след освобождението в нея се помещава възрожденското русенско читалище „Зора“[71]. През 1882 г. изненадващо издъхва и зетят д-р Бонев, който спасява живота на тежко болната си съпруга, но се заразява и скоропостижно умира[72]. Той е бивш участник в Сръбско-турската война и главен лекар на Опълчението, създател на българската военна

---

[67] Пак там, а.е. 20554; **Иречек, К**. Български дневник. Т. 1 (1879–1881). С., 1995, с. 309.

[68] НБКМ–БИА, ф. 14 Архив на Григор Начович, оп. 5, а.е. 3011, л. 3–8.

[69] Пак там, л. 5–6; **Стоилов, К**. Дневник. Ч. 2. С., 1996, с. 38, 41.

[70] **Златарски, Ал**. Софийската улица „Оборище“. С., 2009, с. 27–28.

[71] Славянин (Русчук), V, № 101, 8 март 1884, с. 404.

[72] **Радкова, Р.** Посмъртни материали за българските възрожденски дейци. Т. 2. С., 2003, с. 67–75; Светлина, I, № 7–8, 30 авг. 1882; Марица (Пловдив), V, № 401, 6 юли 1882.

медицина, преподавател във военното училище. Въпреки високата си медицинска квалификация обаче лекарят не успява да се пребори с едно краткотрайно и много остро инфекциозно заболяване, като оставя младата си жена и малката дъщеричка на бъдещата издръжка на стария си тъст, който освен всичко трябва да изплаща и взетите заеми при строежа на къщата в София.

Хаджи Иван(чо) х. Пенчович, с всичките негативи, отправени неговата личност, е един особено интелигентен за времето си човек с подчертани културни интереси. Иречек споменава в дневниците си, че той е четяща личност[73] и разполага с богата домашна библиотека. Малко се знае, че Хаджията е и един от хората със сериозна заслуга за учредяването на нашата Национална библиотека. На 20 май 1879 г. в София се провежда заседание на членовете на Софийската публична библиотека, съществуваща до него момент като частна инициатива. Сред подписите на учредителите – председателят Марин Дринов, Петко Каравелов, Марко Балабанов и софийският митрополит Милетий, личи и името на х. Иван(чо) х. Пенчович. Събранието решава нейното управление и издръжка да преминат за в бъдеще на обществени начала. По инициатива на същите лица малко по-късно, на 11 юни 1879 г. с указ № 613 на княз Батенберг, Софийската публична библиотека преминава изцяло на субсидиране от държавата, като ѝ се разрешава да има собствен кадрови състав и собствен бюджет. С този указ тя се превръща в обособено държавно учреждение, носещо името „Българска народна библиотека в София“[74].

Х. Пенчович е и един от малкото български възрожденци със специално отношение към своята кореспонденция, водена в продължение на години с много от най-значимите негови съвременници, той ревностно поддържа богат личен архив. Това проличава и от редица негови писма до Христо Тъпчилещов.

---

[73] **Иречек, К.** Български дневник. Т. 2, с. 475.

[74] **Йорданов, Вл.** История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ. 1879–1929. С., 1930, с. 25–26.

Когато през средата на 1879 г., воден от новите си назначения, той трайно се прехвърля да живее в София, моли цариградския си приятел да организира изпращането на личното му имущество в новата столица на Княжеството[75]. В едно от тези писма специално обръща внимание, че особено държи на опазването на … *един сандък тенекиен, чер*, който е *цял с писма, книги, хюджети* [тур.ез. – съдебни протоколи, съдебни книжа – б.а.] *и др.* и нарежда *да го заковат добре* и да го изпратят по железницата до Пазарджик на х. Мано Стоянов, който ще има любезното задължение да го освободи от гарата и транспортира до София. Явно старото сътрудничество между двамата хаджии, останало още от процеса в София, не е помръкнало и независимо от превратностите на съдбата, споходили всеки един от тях, е запазило добрите им отношения[76]. Каква е по-нататъшната съдба на този личен архив обаче, остава неизвестно. Пандели Кисимов посочва в спомените си, че когато през 1894 г. се завръща от екстернирането си в София, х. Пенчович се бил вече поминал: *Питах домашните му, дали не е оставил нещо написано, записки или бележки, при скоропостижната си смърт, и отговорът им беше отрицателен*[77]. Съжалява, че покойният Хаджия е завлякъл в гроба си *сериозни исторически данни, които сега няма кой да възстанови, и няма сега как да се реабилитира доброто за него мнение в съвременниците, нито да се извадят на виделина някои тъмни работи в процеса на Левски в София*.

След остро краткотрайно заболяване (бронхопневмония) на 25 март 1894 г. в София на 72-годишна възраст умира х. Иван(чо) х. Пенчович[78]. Издаденият некролог посочва, че погребението ще се извърши в софийската църква „Свети Крал“

---

[75] НБКМ–БИА, ф. 6 Христо Тъпчилещов, оп. 2, а.е. 20544, 20550, 20551, 20552.

[76] Пак там, а.е. 20544.

[77] **Кисимов, П.** Исторически работи. Мидхат паша. Първий турски реформатор. – Българска сбирка (Пловдив), V, 1900, № 9, с. 804–806.

[78] **Радкова, Р.** Посмъртни материали…, Т. 2, с. 301.

(старото име на църквата „Света Неделя“) на 27 март с.г. и е подписано от скърбящите близки – *дъщеря Ефросина д-р Бонева; снаха Мария Пенчович, внуци Слава Бонева, Доротея и Иван Пенчович; сестри хаджи Стоянка Маркова и хаджи Марийка Селвели; племенници Маркови и Селвели*. Съобщение за тъжното събитие публикува и близкият до консерваторите вестник „Свобода“[79]. На погребението присъстват и семействата на почти всички негови съмишленици и видни съвременници – Балабанови, Гешови, Цанкови, Стоилови и Бурмови[80]. Слово за живота на починалия произнася Марко Балабанов. Така завършва жизненият път на една от най-оспорваните, хулени, ала едновременно с това и заслужили фигури на нашата пред- и следосвобожденска епоха – русенеца х. Иван(чо) х. Пенчович.

[79] Свобода, VIII, № 1350, 16 март 1894.

[80] НБКМ–БИА, ф. 272, оп. 3, а.е. 947, л. 25; **Стоилов, К.** Дневник. Ч. 2. С., 1996, с. 170.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Абди (Абдул Керим Надир) паша (1807–1885) – турски генерал, началник-щаб на Шуменския военен гарнизон (1868), участник в разбиването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа; областен управител на Дунавския вилает в Русе (1872); военен министър през 1876 г. 133

Абдул Азис (1830–1876) – турски султан (1861–1876), брат и наследник на трона на Абдул Меджид; привърженик на Танзимата; провежда реакционна политика; през неговото управление е разрешен българският черковен въпрос (1870), влошава вътрешното и международното положение на Турция; потушава жестоко въстанието в Босна и Херцеговина и Априлското въстание в България през 1875–1876 г.; свален с преврат на либералните кръгове и детрониран на 30 май 1876 г. 11, 67, 195

Абдул Меджид (1823–1861) – турски султан (1839–1861), реформатор, издава Гюлханския хатишериф (1839) и Хатихумаюна (1856), съставна част от т.нар. Танзиматски реформи. 23

Абдул Рахман паша (неизв. – неизв.) – шуменски каймакамин и силистренски валия (1864). 38

Авксентий Велешки (1798, Самоков – 1865, Цариград) – именит църковен деец, активен борец за независима българска църква; заточен с Иларион Макариополски и Паисий Пловдивски в Мала Азия (1861–1864). 37

Акиф паша (Мехмед Акиф паша Арнавуд) (1822–1893) – валия на Дунавския (1869–1871) и Одринския (1876) вилает. 175, 257

Аксаков, Иван Сергеевич (1823–1886) именит руски публицист; ярък застъпник на българската национална кауза по време на Руско-турската война (1877–1878); председател на Московския славянски комитет, с чиито средства е закупена немалка част от оръжието, униформите и снаряжението на Българското опълчение. Яростен критик на решенията на Берлинския конгрес, за което е изселен от Москва (1878). 216

Аладжаджиян, Ованес – арменец, русенски търговец, близък до членовете на следствената комисия, обследваща обира в Арабаконак и информатор за хода на следствието. 150, 169

Александър Екзарх – Александър Стоилов Боев (Бейоглу, Бойоглу) (1810, Ст. Загора – 1891, София) – учи в Бейската академия в Букурещ и немско училище в Будапеща; завършва медицина в Париж, аташе в турското посолство във Франция, печатар и журналист в Цариград, издател на „Цариградски вестник“ (1850–1860); след Освобождението – префект в Пловдив и член на Върховния административен съд на Източна Румелия; почетен член на Българското книжовно дружество и кандидат за княз на Княжеството. 22, 24, 126

Александър I Батенберг (1857–1893) – германски принц, княз на България (1879–1886), избран от I Велико народно събрание; участва в Руско-турската война 1877–1878 г.; установява еднолично управление с т.нар. Режим на пълномощията (1881–1883); прокламира Съединението на Княжество България с Източна Румелия (1885); недоволни външни и вътрешни сили действат за неговото отстраняване и извършват преврат (1886), последван от контрапреврат и възстановяване; абдикира от власт и напуска страната под натиск от Германия и Русия. 228, 229, 230, 242

Али (Аали) паша, Мехмед Емин (1815–1871) – виден османски държавник, добронамерен към българите;, министър на външните работи (1840); велик везир (1867–1871). 25, 26, 56, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 83, 110

Али Саиб паша (Али Сахид паша, Кючук Али Саиб) – генерал, председател на Държавния съвет, председател на правителствената следствена комисия в София по делото на Васил Левски и неговите съмишленици; велик везир, командир на армия, маршал на двора. 133, 146, 148, 159, 164

Али Хайдар Мидхат – автор, син на Мидхат паша. 25

Андонов, Иван Савов (1854, с. Мурсалково, Чирпанско – 1937, Пловдив) – завършва Пловдивското класно училище, член на революционния комитет в Чирпан; участва в подготовката на Старозагорското и Априлското въстание; заловен и осъден на смърт; помилван на доживотен затвор; след Освобождението участник в провъзгласяване на Съединението; зам.-прокурор на Пловдив, адвокат, стамболовист и народен представител (1885–1913). 191

Андраши, Дюла, граф (1823–1890) – унгарски политик, участник в Унгарската революция от 1848 г.; зам.-председател на унгарския парламент, участник в създаването на Австро-Унгарската държава; министър-председател на Унгария (1867); външен министър на Австро-Унгария (1871). 134, 136, 160

Андреев, Атанас (неизв. – 1895) – търговец в Букурещ, член на Тайния български централен комитет (ТБЦК), преводач на френски на Мемоара до султана (1867), пише стихове; сътрудник на българските вестници в Румъния, подпомага материално емиграцията; след Освобождението администратор и търговец. 235

Антим Видински – Екзарх Антим I (светско име: Атанас Михайлов Чалъков) (1816, Лозенград – 1888, Видин) – виден църковен и обществен деец; духовно образование в Московската духовна академия, митрополит Преславски (1861) и Видински (1861); член на Временния съвет на Българската екзархия, избран за пръв български екзарх (1872–1877); председател на Учредителното народно събрание – 1879 г. 61, 63, 64, 69, 70, 73, 76, 80, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 186, 190, 192, 194, 196, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 219, 220, 223

Антим Кутолянис (Куталянис) – цариградски вселенски патриарх (1871–1873). 84

Антонова, Веселина – автор. 111

Ариф паша – силистренски валия (1852–1865); защитник на гръцкия владика Синесий при бунта на русенци за неговото сваляне (1864); съветник на османския реформатор Мидхат паша. 33, 40

Арнаудов, Михаил, акад. (1878, Русе – 1978, София) – автор. 104, 111, 213

Арнаудов, Петър (неизв.) – свещеноиконом, роден в Елена; възпитаник на Московската семинария; учител и свещеник в Русе, представител на Русенската енория в Църковно-народния събор в Цариград – 1871 г.; автор на учебник, училищен настоятел и инспектор. 108, 182

Атанасович, Георги (1821, Свищов – 1892, Букурещ) – учи в гръцко училище и завършва медицина в Париж; през Кримската война лекар на руската армия в Румъния, професор по патология във Факултета по медицина и фармация на д-р Давила в Букурещ; подпомага българската емиграция; основател на българското училище в Букурещ; управител на болницата в Търново, лекар в Дунавската армия по време на Руско-Турската война (1877–1878); след Освобождението пръв министър на просвещението; почетен член на Българското книжовно дружество. 24

Ахмед ага Барутинлията (Барутанлията) (неизв.–1881) – помак, полицейски инспектор на Доспатска нахия, разположена в с. Барутин; предводител на башибозушки отряди, наредил и извършил

Баташкото клане при потушаването на Априлското въстание (1876); след въстанието е арестуван, осъден и затворен в Мала Азия; умира в Барутин, заразен от проказа в Диарбекир. 173, 184

Ахмед ага Караходжов Тъмръшлията (1820–1895) – помак, османски управник на областта Рупчос в края на 19 век., управлява т.нар. Тъмръшка република; участва в жестокото потушаване на Априлското въстание. 173, 184

Ахмед Фехти паша (1801–1858), турски военачалник, маршал; дипломат и индустриалец; посланик в Русия (1833), Австрия (1834–1836) и Франция (1837–1839); женен за сестрата на султан Абдул Меджид I. 26

Б

Бакърджиева, Теодора – автор. 17, 21, 25, 27, 44, 45, 47, 57, 58

Балабанов, Марко Димитриев (1837, дн. гр. Клисура, Карловско – 1921, София) – български общественик, публицист и държавник; завършва гимназия в Атина и право в Хайделберг и Париж (1869); преводач на българската делегация при посещението на Мацини в Лондон; участник в църковно-националните борби в Цариград; редактор на сп. „Читалище“ и в. „Век“; участва с Драган Цанков (1876) в дипломатическа мисия за защита на българския народ пред Европейските правителства; автор на спомени, статии и книги; член на Българското книжовно дружество. 13, 79, 80, 92, 99, 104, 108, 120, 125, 126, 127, 129, 130, 148, 151, 153, 156, 168, 186, 195, 196, 197, 207, 220, 227, 228, 231, 233, 234, 235, 238, 239, 242, 244

Балева, Мартина – автор. 193

Беринг (Баринг), Уолтър – втори секретар на английското посолство в Цариград; съвещателен наблюдател на посолството, изпратен с правителствената анкетна комисия да обследва зверствата на башибозуците по време на въстанието. 186, 188

Берковски, Петър Иванов (1852, Лом – 1892, Лом) – семинарист в Белград (1865–1869); завършва гимназия в Прага (1869–1872), участник във Втората легия на Раковски (1867–1868); учител в Хасково; арестуван за убийството на х. Ставри и заточен в Диарбекир; избягва; участва в Руско-турската война 1877–1878; след Освобождението – кмет на Хасково, околийски управител в Ловеч, окръжен управител в Оряхово, народен представител. 52

Берон, Васил, д-р (1824, Котел – 1909, София) – учи в румънските княжества, завършва Ришельовския лицей в Одеса (1846) и ме-

дицина в Мюнхен и Вюрцбург; лекар в Букурещ; участва в Кримската война; приятел на Раковски и Селимински; учител в Търново и Болград; член и организатор на Българското книжовно дружество; след Освобождението – депутат в Учредителното събрание, лекар и администратор. 54, 230

Берон (Хаджиберович), Петър Атанасов (1795, Котел – 1871, Крайова) – виден български възрожденски деец; учи в Котел, Бейската академия в Букурещ, философия и медицина в Хайделберг и Мюнхен, участник в Гръцката завера (1821), лекар в Крайова и Париж, автор на „Рибния буквар“ (1824) и множество научни публикации по медицина. 24

Билчев, Тодор – автор. 100, 101

Бляк (Блак) бей, Едмонд – син на френски авантюрист; получил образование в Турция; пълномощен министър на Турция във Вашингтон; секретар на Мехмед Кабръзлъ паша; висш турски чиновник; директор на печата; участник в комисия по разследване на турските жестокости в Пловдивско. 177, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 188

Бобчев, Стефан Савов (1853, Елена – 1940, София) – автор; български публицист; учи във Военномедицинското училище в Цариград; журналист; редактор; след Априлското въстание заминава за Одеса и Букурещ; издател на в. „Стара планина“; завършва право в Москва; след Освобождението заема редица административни и съдебни длъжности; участник в подготовката и провеждането на Съединението (1885). 80, 175

Богданов, Вельо – пловдивски кореспондент на Найден Геров, давал сведения относно хода на действията на анкетьорите, разследвали жестокостите по потушаването на въстанието. 189

Богданов, Иван – автор. 24

Богориди, Александър (Алеко Стефанов – Алеко паша) (1822, Цариград – 1910, Париж) – син на княз Стефан Богориди и внук на Софроний Врачански; учи в Цариград, Румъния и Франция; завършва право в Германия; заема редица административни и дипломатически постове в турската държава; след Освобождението либерал, губернатор на Източна Румелия. 13, 24, 70

Богориди, Никола Стефанов (Конаки) (1821, Яш – 1863, Букурещ) – син на княз Стефан Богориди и внук на Софроний Врачански; учи в Цариград, Виена и Мюнхен, секретар на турското посолство в Париж (1837–1839); каймакамин в Молдова (1857); основател на Болградската гимназия (1859); приятел на Раковски; живее във Виена. 13, 24

Божинов, Пламен – автор. 81, 120, 121, 193

Бонев, Константин Борисов, д-р (1837, Търново – 1882, София) – завършва медицина в Русия, лекар на граф Игнатиев; участник в Сръбско-турската война; главен лекар на Българското опълчение, организатор на военната медицина в България; съпруг на Ефросина х. Пенчович; зет на х. Ив. х. Пенчович. 106, 187, 193, 212, 219, 238, 241

Бонева, Вера – автор. 16, 20, 62, 63, 66, 69, 78

Бонева, Славка д-р Константинова (Шивачева) (1882–неизв.) – дъщеря на Ефросина и д-р Константин Боневи; внучка на х. Ив. х. Пенчович. 39, 192, 212, 244

Борисов, Йордан – автор. 21, 32, 44

Ботев Петков, Христо (1848, Калофер – 1876, Врачанския Балкан) – именит български поет и национал-революционер; учи в Калофер, Одеса и Букурещ; учител в Болград, политически емигрант; член на БРЦК; водач на чета по време на Априлското въстание (1876). 14, 44, 98, 111, 169, 198

Бошаранов (Бошуранов, Бушуранов, Бушеранов), Васил Братанов (даскал Васил) (1849–1900); просветен и революционен деец; учител и член на „частния", местния РК в с. Голям Извор; секретар на Д. Общи (1872); основател на комитета в с. Желява; осъден на заточение в процеса за обира при Арабаконак. 159

Брадински, Станчо Николов (1830, Калофер – 1880, Цариград) – учи в Калофер, Пловдив и Цариград; писар в търговски кантори и търговец в Цариград; участник в църковно-народните борби; основател на читалището в Цариград; дописник на възрожденски вестници; редовен спомоществувател на български издания. 80, 213, 250

Брунбауер, Улф – автор. 193

Бурмов, Александър, проф. – автор. 144

Бурмов, Тодор Стоянов (1834, Габрово – 1906, София) – български книжовник и политически деец; завършва Духовна академия в Киев; учител в Габрово и Цариград; редактор на сп. „Български книжици", в. „Съветник" и „Време". Участник в църковно-националните борби; преводач в руското посолство в Цариград; след Освобождението вицегубернатор на Пловдив, първи министър-председател на Княжеството, министър на просвещението, на външните работи и на финансите; член на Българското книжовно дружество. 51, 59, 61, 62, 64, 98, 126, 177, 214, 220, 229, 230, 244

Буюклуоглу, Теодора – видна търновка, майка на Никола Савов Пиколо и баба на Анастасия х. Пенчович. 29

Бърчева, Мариана (Димитрова) – автор. 21, 23

В

Вазов, Иван Минчов (1850, Сопот – 1921, София) – именит български писател; класик на българската литература. 129

Василев, Румен – автор. 237, 238

Васса ефенди – правителствен комисар за Херцеговина 188

Велики, Константин – автор. 22

Воалери, Пиер – автор. 26

Възвъзова-Каратеодорова, Кирила – автор. 37

Вълков, Георги – автор. 222

Вълкович, Георги Чалъков (Чалики), д-р (1833, Одрин – 1892, Цариград) – учи в Пловдив, завършва Военномедицинското училище в Цариград, специализира хирургия в Париж; лекар в Цариград, преподавател в медицинското училище; близък сътрудник на Раковски, участник в църковно-националните борби, домашен лекар на турския външен министър Рашид паша; военен лекар; интерниран по време на Руско-туската война в Дамаск; след Освобождението заема редица министерски постове в Източна Румелия; дипломат в Цариград и външен министър на Княжеството. 99, 106, 191, 203, 210, 238

Г

Гаджанов, Димитър Г. – автор. 174, 192

Гайдаров, Никола – автор. 120, 131, 144, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165

Ганчев, Добри Ганчев (1854, Лясковец – 1936, София) – автор, мемоарист; завършва лицея в Николаев и Киевската духовна академия; учител в Тулча; преводач на руските войски през войната; секретар на Българската екзархия; преподавател във Военното училище. 218, 219

Гарвалов, Атанас Николов (1832, Русе – неизв.) – учител и общественик; основател на читалище „Зора“ в Русе (1867); училищен настоятел (1873); първи кмет на освободения Русе (февр. 1878–ян. 1879); след Освобождението полага усилия за възстановяване на града от бомбардировките по време на Руско-турската война. 78

Генович, Николов, Никола (1835, Свищов – 1912, София) – публицист, цензор по печата и преводач; редактор на вестник „Турция“ (1862 – 1875). 50

Генчев, Николай, проф. – автор; историк. 50, 52, 65

Георгиев, Евлогий Недев (1819, Карлово – 1897, Букурещ) – учи в Карлово; едър търговец в Галац, Букурещ и Браила; основател на Добродетелната дружина (1853); подкрепя Раковски; благотвори-

тел и спомоществувател; след Освобождението – дипломатически агент в Букурещ, народен представител, почетен член на Книжовното дружество; основен дарител на средства за построяване сградата на Софийския университет. 50, 52, 65

Георгиев, Христо Недев (1822, Карлово – 1872, Букурещ) – брат на Евлогий Георгиев; работи с него в мощна търговска фирма; основател на Добродетелната дружина (1853); изпълнява политическа мисия за преговори със Сръбското правителство и по създаване Втората легия на Раковски; благотворител и дарител. 13, 22, 34

Геров, Найден Добрович (1831, Копривщица – 1900, Пловдив) – български книжовник и руски дипломат; учи в Пловдив и Ришельовския лицей в Одеса; учител в Копривщица и Пловдив, основател на Пловдивското красно училище; руски консул в Пловдив; участва в църковно-националните борби; автор на забележителния „Речник на българския език“ (1895–1905), редица учебници и поеми; дългогодишен дописник на „Цариградски вестник“, „Македония“, „Българска пчела“ и „Век“. 31, 32, 54, 65, 67, 88, 98, 126, 144, 147, 148, 172, 181

Геров, Яков (Яким) (1847, Одрин – неизв.) – учи в Одрин, Цариград и университета в Гант (Гент) – Белгия; представител на Одринската епархия в Църковно-народния събор в Цариград; преводач по време на Руско-турската война; депутат в Учредителното събрание; съдия в Русе; адвокат в София; сътрудник на френски вестници. 213, 220

Гешов (Гешоолу), Димитър Иванов (неизв.) – едър български търговец в Цариград; активен участник в борбите за църковна независимост; близък до Иларион Макариополски и българските духовни лица; член на Привременния съвет, управляващ работите на екзархията (1870) и участник в Църковно народния събор (1871); участва в разговорите с Левски при посещението му в Цариград (1871); член на Екзархийския съвет (1875–1877); привърженик на консервативното крило екзархисти; след Освобождението – член на Върховния касационен съд (1879). – 54, 61, 69, 125, 126, 214, 227, 238, 244

Гешева, Йорданка Маринова – автор. 234

Говедаров, Иван Георгиев (1851, Копривщица – 1917, неизв.) – автор на спомени; участник в църковно-националното движение; търговец в Цариград; член на Българско печатарско дружество „Промишление“; разпространител на букурещките революционни вестници на Ботев и Каравелов в Цариград. 110

Горбанов, Петко Василев (1846, Елена – 1909, София) – завършва Роберт (Робърт) колеж в Цариград, учител в Пловдив и Елена,

разузнавач по време на Руско-турската война; депутат в Учредителното събрание; след Освобождението – адвокат и политически деец; сътрудник във възрожденската преса. 224

Горчаков, Александър Михайлович (1798–1883) – руски дипломат; посланик в Германия и Австро-Унгария; наследствен княз; политик; министър на външните работи на Руската империя (1856–1882) и държавен канцлер; осъществява дипломатическата подготовка на Руско-турската война (1877–1878) г. и осигурява неутралитета на големите европейски държави; ръководител на руската делегация по време на Берлинския конгрес (1878). 176

Гранвил, К. Джордж (1815–1891) – английски лорд; политически и държавен деец; министър на външните работи (1870–1874); водач в партията на вигите. 136

Гранитски, Атанас Поппетров (1825, Котел – 1879, Търново) – учи в Сливен и Цариград – Военномедицинско училище; учител в Шумен, Ловеч и Търново; изучава езици; автор и преводач на редица книги с общопознавателно съдържание; сътрудник на „Цариградски вестник“. 22

Греков, Димитър Панайотов (1847, Болград – 1901, София) – виден български следосвобожденски политически деец; доктор по право в Екс ан Прованс – Франция; адвокат и съдия в Браила; участник в БЦБО, депутат в Учредителното и в няколко следващи народни събрания; съдия; министър на правосъдието и външните работи; виден консерватор; дипломат в Сърбия и Турция. 228, 233

Греков, Михаил Георгиев (1847, с. Дермендере, Бесарабия – 1922, София) – автор на спомени; завършва гимназия в Николаев; участва в революционното движение и в заседанията на БРЦК; доброволец по време на войната; след Освобождението – административен служител в Сливен, Пловдив и София. 121

Григорий Доростоло-Червенски (светско име: Георги Немцов) (1828, с. Сороки, Бесарабия – 1898, Русе) – виден български църковен деец, завършва Богословското училище на о. Халки; магистър по богословие; сътрудник на Неофит Бозвели и Иларион Макариополски; участник в църковно-националните борби; Доростоло-Червенски митрополит; подпредседател на Великото народно събрание; активен член на Светия синод и Българското книжовно дружество. 91, 93, 100, 207, 223

Груев, Георги Пройчев (1832, Копривщица – 1899, Пловдив) – брат на Йоаким Груев; учи в Копривщица и Пловдив; работи в търговски кантори в Цариград; настоятел на българското училище и основател

на читалището в Цариград; активен участник в църковно-националните борби и деен сътрудник на „Тайната дружина на верните приятели“; през войната заточен в Мала Азия с екзарх Антим; след Освобождението – председател на Областното събрание на Източна Румелия и председател на Пловдивския апелативен съд. 80, 106, 209, 210

Груев, Йоаким Пройчев (1828, Копривщица – 1912, Пловдив) – виден книжовник и просветен деец; участник в църковно-националните борби; муавин в Пловдив; член на епархийския съвет в Пловдив; арестуван по време на въстанието и репресиран; след Освобождението – директор на просветата в Румелия; съдия във Върховния административен съд и гимназиален директор; член на Българското книжовно дружество. 80, 106, 209, 210

Гълъбов, Гълъб Димитров (1892, Одрин – 1972, София) – автор, виден български османист. 144

Гюров, Христович Захари (1810, Самоков – 1892, Самоков) – деец на Самоковската община; представител в Църковно-народния събор в Цариград; активен участник в църковно-националните борби. 61, 202, 213

Д

Давидова, Евгения – автор. 21, 25, 28, 35

Дайнелов, Йосиф Генов (1839, Русе – 1891, Русе) – търговец и общественик; съратник на Г. Раковски; кореспондент и настоятел на в. „Дунавски лебед“ (1860–1862); деен член на „Тайната дружина на верните приятели“; член на Русенската община и Епархийския съвет; след Освобождението – окръжен началник в Плевен; апелативен съдия в Русе; председател на Силистренския и Търновския окръжен съд; консерватор. 237

Далиел, Робърт Алекзандър Озбърн – английски дипломат; частен секретар на английския генерален консул в Букурещ и Цариград; генерален консул в Белград (1858) и в Русе (1865–1874). 136, 152

Дамянов, Параскев Бояджиев (1819, Карлово – 1877, Русе) – учи в Карлово при Ботьо Петков и гръцка гимназия в Пловдив; 36 години главен учител в класното училище в Русе (1840–1876) въвел модерната Ланкастърска методика на обучение; сродник на русенските търговци х. Атанас Петкович и Иван Мавриди; заради активната си позиция срещу Синесий временно изгонен от Русе, става учител в Шумен; участник в Първия учителски събор – 21 октомври 1874 г.; член на българската община в Русе; подписал молба до сръбския княз Ми-

хаил Обренович за материална помощ при построяване на русенска църква (1967); преводач; разпространител на славянобългарски книги, печатани в чужбина; автор на педагогически трудове. 23, 31

Даскалов, Здравко – автор. 120, 131, 143, 144, 161, 162, 163, 164, 165, 203

Даскалов, Николай Георгиев (1834 – 1900) – участник във въстанието на капитан Дядо Никола (1856); учи в Одеса; завършва Киевската семинария; драгоман в руското вицеконсулство във Варна (1860–1872); руски дипломатически агент във Варна (1872–1877); след Освобождението – областен управител на София и кмет. 186, 230

Даскалов, Румен – автор. 16

Дервиш Мустафа – допълнителен член на следствената комисия по деянията при обира на хазната в Арабаконак и Левски (1872–1873). 141

Джевдет паша – турски военен и държавен деец; валия в Алепо – Сирия; член на Държавния съвет в Цариград (1876). 186

Дизраели, Бенджамин лорд Биконсфилд (1804–1881) – британски политически и държавен деец; писател; виден идеолог и ръководител на Консервативната партия; министър-председател на Великобритания (1868 г., 1874–1880 г.); защитава интересите на Османската империя след потушаването на Априлското въстание. 172

Димитров, Ангел Симеонов – автор. 53

Димитров, Емил – автор. 220

Димитров, Петър (1848, Жеравна – 1919, неизв.) – учи в Сливен и Цариград; завършва Робърт колеж в Цариград (1872) където по-късно преподава (1872–1876); преводач на Юджин Скайлър и Джанюариъс Макгахан по време на анкетите след въстанието; след Освобождението – администратор, депутат в Областното събрание и префект на Пловдив (1881–1890); дипломатически агент в Белград (1890–1892), Цариград (1892–1896), Атина (1896–1899) и Букурещ (1903–1905); изпълнява дипломатически мисии в Лондон, Кайро, Цариград и Петербург. 191, 210

Димитров, Страшимир – автор. 121

Димитров, Тодор – автор. 186

Димитър Николов Общи (Косовеца, Сърболията) (неизв. – 1873, София) – деец на националноревюционното движение; помощник на Васил Левски; организатор на обира на туската хазна при Арабаконашкия проход; по време на разследванията предава тайни сведения за Вътрешната революционна организация; осъден на смърт чрез обесване. 132, 146, 166, 167

Динолов, Костаки (неизв. – неизв.) – русенски търговец; чичо на Йосиф Дайнелов; основател на Русенската църковно-народна община (1865); член на епархийския съвет. 44

Добрович, Константин (неизв.- неизв.) – търговец в Цариград. (1866). 28

Доганов, Константин Тодоров (1841, Копривщица – 1900, Русе) – брат на Никола Доганов и братовчед на Любен Каравелов; сродник на х. Ив. х. Пенчович; завършва Робърт колеж; търговец в Пловдив; председател на Революционния комитет в Пловдив; след Хасковското съзаклятие осъден на доживотен затвор и заточен в Диарбекир (1873); избягва; доброволец в руската армия по време на войната, след Освобождението – общински съветник и кмет на Русе (1884 – 1885); автор на недовършени спомени. 45, 46

Доганов, Никола Тодоров (1843, Копривщица – неизв.) – просветен и читалищен деец; брат на Константин Доганов и братовчед на Любен Каравелов; учи в Пловдив; учител в Пловдив, Шумен, Русе (1872) и Берковица; арестуван по донос на Доротей Врачански и освободен по ходатайството на х. Ив. х. Пенчович. 45, 46, 135

Дойнов, Дойно, проф.– автор. 120, 131

Дойчев, Любомир – автор. 123, 169

Дондуков-Корсаков, княз Александър (1820–1893) – руски княз, офицер, генерал от кавалерията; участник в Руско-турската война (1877–1878) и в създаването на Княжество България; оглавява Временното руско управление като руски императорски комисар; участва в работата на Учредителното събрание и в приемането на Търновската конституция; след избирането на българския княз Алрександър I Батенберг напуска България. 12, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 227, 228

Дорев, Панчо – автор. 22

Доротей Врачански (светско име: Дончо Иванов Спасов) (неизв., Копривщица – 1875, Цариград) – български църковен деец; сестрин син на Найден Геров; Врачански епископ (1850–1852); митрополит Софийски (1861) и Скопски (1874); член на Светия синод на Българската екзархия; недолюбван от населението. 54, 63, 103, 135

Доситей Самоковски (светско име: Димитър Стойчев) (1837, София – 1907, Самоков) – български църковен деец; завършва Богословското училище на о. Халки; монах; секретар и главен секретар на Цариградската патриаршия; преминава под юрисдикцията на Българската екзархия (1872); Самоковски и временен Софийски митрополит; член на Светия синод. 209

Драголова, Лидия. – автор. 174

Драсов, Иван Тодоров (1848, Ловеч – 1901, Търново) – търговец в Ловеч, участник в културно-просветния живот на града; член и секретар на Ловешкия революционен комитет; завършва гимназиите в Писек и Прага; развива дейност сред революционните среди в Румъния, член на състава на БРЦК (1875); съратник на Хр. Ботев и П. Хитов; участва в подготовката на въстанията; след Освобождението – кмет на Ловеч и окръжен управител в Берковица, Севлиево, Свищов, Търново и Варна. 149

Дринов, Марин Стоянов (1838, Панагюрище – 1906, Харков) – виден български книжовник и политически деец; завършва семинария в Киев и историко-филологическия факултет на Московския университет; професор; доктор; след Освобождението – съветник на княз Черкаски и Дондуков-Корсаков; участва в изработването на проекта за Търновската конституция; член на Българското книжовно дружество и академиите в Петербург, Краков, Прага и Загреб. 214, 219, 220, 230, 242

Дроснева, Елка – автор. 129, 151, 237

Дурандо, Чезаре – италиански консул в Русе (1871). 135

Дьо Вестин, Анри Пиер, (**Иван дьо Вестин)** (1834–неизв.) – автор; френски журналист от белгийски произход; застъпник на българската национална кауза; един първите западни журналисти, проникнали в България скоро след Априлското въстание (юли 1876), който описва в поредица от статии във в. „Фигаро“ жестокото му потушаване; военен кореспондент в Руско-турската война (1877–1878). 171, 172

Е

Едиб ефенди Ялъсъ – висш турски администратор, един от най-способните и рутинирани икономисти в империята; основен съветник на министъра на финансите; водач на анкетна комисия (1870), обследваща сигналите за финансови машинации на генерал-губернатора на Дунавския вилает – Акиф паша; председател на Сметната палата; главен правителствен анкетьор, разследващ зверствата по потушаването на въстанието в Одринския вилает (1876). 172, 175, 177, 178, 179

Елиот, Хенри Джордж – английски посланик в Цариград (1860–1877). 179, 181, 182, 184

Етем (Едхем), Ибрахим паша – турски посланик в Берлин (1876); велик везир (1877) на мястото на свалените от власт Мидхат паша. 186, 191, 207

Ж

Жейнов, Иво – автор. 101

Желявски, Петър Тодоров (Пешо Желявеца, Дервиш Мустафа) (1810, с. Желява, Софийско – 1894, София) – софийски първенец; търговец; член на Софийския меджлис; член на революционния комитет в София; допълнителен член на специалната следствена комисия по процеса на В. Левски и неговите съмишленици. 141, 142, 144, 147, 166

Жечев, Николай, проф. – автор. 125, 135, 147, 157, 158, 167

Жечев, Тончо, проф. – автор. 93

З

Заимов, Стоян Стоянов (1853, Чирпан – 1932, Плевен) – автор; български национал-революционер; учи в Стара Загора и Пловдив, учител в Хасково; член на Революционния комитет в Хасково; читалищен деец; арестуван по „Хасковското съзаклятие“ и заточен в Диарбекир (1873); избягва; отдава се на революционна дейност (1874); член на Гюргевския революционен комитет (1876), по време на Априлското въстание апостол във Врачански окръг; арестуван и заточен в Сен Жан Д'Акр; освободен; след войната – учител в Чирпан, Шумен, Варна, Кюстендил; директор на Народната библиотека – София; председател на комитета за построяване паметник на В. Левски. 21, 25, 31, 122, 127, 128, 129, 145, 146, 153, 154, 157, 159, 165, 168, 170, 187, 202

Заимова, Клавдия – внучка на Стоян Заимов и дъщеря на генерал Владимир Заимов; завършва школа за преводачи и социолози в Женева; работи към ООН; занимава се с исторически изследвания за периода след Възраждането. 129

Златарева, Галина – автор. 15, 16, 18, 120, 131

Златарова, Теофана – автор на спомени. 110

Златарски, Александър – автор. 241

Златов, Петър (Петраки) Спиридонов (1845–неизв.) – търговец в Русе; съдружник на Ив. Мавриди и негов зет; разпространител на в. „Дунавски лебед“ и „Горски пътник“; кореспондира с Раковски; член на Русенската църковно-народна община; след Освобождението участва в обществено-политическия живот; консерватор; апелативен съдия. 9, 34, 42, 49

Златов, Симеон Симеонов (1824–неизв.) – търговец; секретар на търговската къща на братя х. Петкович; член на Русенската църковно-народна община; активен участник в църковно-националните бор-

би; заточен в Сивас (Мала Азия) за участие в изгонването на гръцкия владика Синесий. 40, 44, 213

Золотович, Георги Иванов (1799, Калофер – 1881, Монпелие) – учи в Карлово и Пловдив; търговски писар в Цариград; просперираш търговец на жито; активен участник в църковно-националните борби; член на българската община в Цариград; оказва финансова подкрепа на училища, читалища, църкви и желаещи да учат младежи. 126

И

Иванов, Иван (неизв.) – учи в Болград, учител в Болградската гимназия; поддържа връзки с БРЦК и БЦБО в Букурещ; редактор на в. „Български глас"; след Освобождението работи като юрист в България. 220

Иванов, Христо (Големия, Книговезеца) (1838, Къкрина – 1898, Русе) – автор на спомени; български национал-революционер; книговезец; сподвижник на В. Левски; участник в Първа (1861) и Втора българска легия (1867) на Раковски; участва в подготовката на Априлското въстание; води чета по време на войната; след Освобождението живее в Търново и Русе; доброволец в Сръбско-българската война; член на Поборническото дружество в Русе. 154

Иванов, Юрдан – автор. 65, 108

Игнатиев, Николай Павлович, граф (1832–1908) – виден руски политик, дипломат и държавен деец; генерал-адютант; военен аташе в Лондон (1856–1858); посланик в Китай; директор на Азиатския департамент (1861–1864); посланик в Цариград (1864–1877); министър на вътрешните работи (1881–1882). 10, 46, 54, 60, 61, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 94, 95, 96, 100, 101, 105, 106, 117, 126, 128, 134, 137, 138, 139, 144, 146, 149, 166, 167, 176, 187, 202, 203, 211, 213

Игнятович, Джордже – автор. 56, 137

Изворов, протойерей Нил (светско име: Никола Добрев Чешмеджиев) (1820, Русе – 1895, София) – председател на Църковно-народната община в Русе (1866–1872); приема униатството; униатски епископ; завръща се към православието (1876–1895). 44, 108

Икияди (Икиядис) ефенди – грък, член на Държавния съвет, член на анкетна комисия, обследваща зверствата по потушаването на въстанието. 188

Икономов, Тодор (Теодор) Поппетров (1835, Жеравна – 1892, Шумен) – политически и обществен деец; учи в Киевската духовна академия; учител в Шумен и Тулча; деен участник в църковно-нацио-

налните борби в Цариград; водач на либералното крило в църковните среди; автор на редица статии, студии и спомени, публикувани в различни възрожденски издания. 49, 50, 51, 52, 80, 91, 92, 93, 94, 102, 115, 116, 217, 220, 223, 229, 230, 231, 238

Иларион Ловчански и Кюстендилски (светско име: Иван Иванов) (1800, Елена – 1884, Кюстендил) – монах в Къпиновския манастир; Ловчански епископ (1852); член на Привременния синод на Българската екзархия; председател на Първия църковно-народен събор (1872); избран за първи български екзарх; подава оставка поради старост; подпомага българската просвета; автор на студии по църковно-исторически въпроси. 63, 69, 72, 79, 88, 90

Иларион Макариополски (светско име: Стоян Стоянов Михайловски) (1812, Елена – 1875, Цариград) – висш български духовник; епископ; водач в църковно-националните борби; три пъти заточаван в Мала Азия; член на Привременния смесен съвет и Синода; Търновски митрополит (1872–1875). 43, 50, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 69, 76, 77, 80, 84, 90, 91, 99, 102, 103, 206

Илич, Стефан (неизв.) – секретар на търговски кантори в Цариград; член на „Тайната дружина на верните приятели“ (1858–1866); активен участник във Великденската акция (1860) и църковно-националните борби; търговец в Цариград; приема Левски в Цариград; събира средства за революционна дейност. 11, 122, 124, 125, 126, 238

Иречек, Константин Йосиф (1854, Прага – 1918, Виена) – учи в Прага; докторантура в Прага; доцент и професор по всеобща и славянска история в Карловския университет; секретар на просветното министерство и министър на просветата в Княжество България (1881–1882); директор на Народната библиотека (1884); дописен, редовен и почетен член на Българското книжовно дружество (1872–1898). 25, 33, 150, 153, 154, 168, 169, 185, 199, 230, 233, 236, 241, 242

Исмаил Кемал бей (1844–1919) – мюсюлманин от албански произход; учи в Атина; сътрудник на Мидхат паша; редактор на в. „Дунав“ в Русе; управител в Тулча (1869–1873), член на анкетна комисия по разследване зверствата при потушаване на Априлското въстание (1876), ръководител на Албанското въстание (1912); основател на независимата Албанска държава (1912). 52, 188

Й

Йовчев, Лазар (вж. екзарх Йосиф) 88

Йорданов, Владимир – автор. 242

Йорданов, Стоян – автор. 21, 23, 44

Йосиф I (екзарх Йосиф) (светско име Лазар Йовчев) (1840, Калофер – 1915, София) – учи в Калофер и Цариград; завършва френски католически колеж в Бебек – Цариград, литература и право в Сорбоната – Париж (1870); монах (1872); ръкоположен за епископ и Ловчански митрополит (1876); след снемане на Антим избран за български екзарх; депутат в Учредителното събрание; активно работи по укрепване на българската екзархия в Македония, изграждане на български училища в земите извън Княжеството и укрепване на българската църква. 104, 107, 206, 210, 211, 213, 214, 215, 220

Йотов, Борислав, проф. – автор. 120, 131, 144, 164, 165, 166

К

Казанлъклъоглу, Сава х. Илия – едър търновски търговец, баща на видния български елинист Никола Савов Пиколо. 29

Казмова, София – русенска гражданка, участвала в протеста на русенските майки срещу ареста на децата им, извършили покушението над дома на гръцкия владика Синесий. 38

Каймакчийски, Димитър (Митьо) Петков – виден софийски общественик; член на ръководството на Църковната община в София; член на Революционния комитет; член на Софийския меджлис; допълнителен член на комисията по обследване задържаните по Арабаконашкия обир. 141, 144, 147, 166

Калевич, Димитър (1845, Клисура – 1922, София) – завършва медицинското училище на д-р Давила в Букурещ и медицински университет в Париж; по време на войната дружинен лекар на румънските военни части; след Освобождението член на Софийския градски съвет, член на Държавния съвет в Княжеството (1882–1883); началник на Александровската болница, основател на БЧК. 230

Камбуров, Стефан (неизв., Търново – неизв., Русе) – търговец в Търново, Цариград и Манчестър; участник в църковно-националните борби и Църковно-народния събор в Цариград (1871); член на Екзархийския съвет (1876–1877); участник в групата реформисти, организирали смяната на екзарх Антим (1877); след Освобождението се установява в Русе. 69, 213

Каравелов, Любен Стойчев (1834, Копривщица – 1879, Русе) – виден български книжовник и революционен деец, председател на БРЦК; редактор на емигрантските вестници „Свобода“ и „Независимост“; автор на политически статии, памфлети, фейлетони и редица

други художествени произведения; брат на Петко Каравелов. 45, 46, 93, 97, 98, 111, 113, 127, 128, 137, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 169, 235, 236

Каравелов, Петко Стойчев (Каката) (1843, Копривщица – 1903, София) – виден български обществен и политически деец; завършва висше образование в Русия; след Освобождението – депутат в Учредителното събрание, либерал, министър и министър-председател; водач на Либералната и основател на Демократическата партия. 45, 226, 234, 235, 239, 242

Каравелова, Наталия Живкович – сръбкиня, съпруга на Любен Каравелов. 46

Карагьозов, Стефан (1818, с. Присово, Търновско – 1879, Търново)– търновски чорбаджия; противник на революционните движения. 154, 201

Караконовски, Васил Кочев (Костов) (1840, Ловеч – 1905, Цариград) – обществен и политически деец; завършва гимназия в Белград и медицина в Москва; лекар в руското посолство в Цариград; активен участник в църковните борби; свързан с революционните дейци преди Освобождението. 90

Каракостов, Стефан Любомиров – автор. 121, 135, 147, 157, 158, 167

Караминков, Христо Димов (1825, Калофер – 1888, Сливен) – учи в Копривщица, Калофер и Пловдив; виден търговец и общественик в Цариград (1849–1878); активен участник в църковните борби; член на Екзархийския съвет; спомоществувател на в. „Дунавски лебед“; дописник в цариградската възрожденска преса; след Освобождението заема висши съдебни и административни длъжности. 213

Карапетров, Петър Пантелеев (Черновежд) (1845, Панагюрище – 1903, София) – автор; печатар, книгоиздател (1858–1878); председател на Българското печатарско издателско дружество „Промишление (1870– 1875); издател на в. „Ден“; след Освобождението съдебен служител в Одрин, Кюстендил и София; автор на редица политически, юридически и исторически статии. 50, 51, 92, 95, 183, 196, 197, 203, 204, 206

Кепов, Иван Петров (1870, Бобошево – 1938, София) – автор. 188

Кесяков, Тодор Искров (1831,Пловдив – 1894, Пловдив) – обществен и политически деец; завършва пловдивската гимназия; учител в Пловдив (1868); ковчежник в конака в Пловдив (1872); член на черковното настоятелство на Пловдивската епархия (1873); арестуван по

време на Априлското въстание; член на депутацията, връчила на Европейската комисия мемоар срещу постановленията на Берлинския договор; след Освобождението либерал, директор на правосъдието (1879–1882), председател на Постоянния комитет за 1882–1883, 1883–1884; участник в Съединението (1875); член на Временното правителство; депутат в Областното събрание на Източна Румелия. 220

Кирил, патриарх Български (светско име: Константин Константинов Марков) (1901–1971) – автор. 61, 63, 64, 67, 70, 71, 72, 80, 81, 84, 88, 90, 91, 92, 94, 96, 99, 100, 102, 105, 106, 108, 196, 197, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214

Кирилова, Антоанета – автор. 126

Кирович, Димитър (1824, Търново – 1905, Петербург) – брат на Теохар Кирович (Пиколо) и племенник на Никола Пиколо; завършва медицина в Париж; военен лекар в Русия; участва в Кримската война (1853–1856); лекар в Петербург; старши медицински чиновник в Министерството на вътрешните работи на Русия; по време на Руско-турската война лекар хирург; след Освобождението дипломатически агент в Белград; завръща се в Петербург. 8, 24, 30

Кирович, Теохар (Пиколо) – брат на Димитър Кирович и племенник на Никола Пиколо; завършва право в Париж; сътрудник на турското посолство в Париж като секретар на посланика Мустафа Рашид паша; заема редица административни длъжности в Цариград; участва в църковно-националните борби. 24, 30

Кируш ефенди (Киро Йоан Мавриди) – учител, преводач, турски чиновник, брат на съпругата на Ив. х. Пенчович. 201

Киселов, Петър – търговец в Цариград; материално подпомага революционното движение. 122

Кисимов, Пандели (Пантелей) х. Георгиев (1832, Търново – 1905, София) – автор на исторически спомени; участник в Хаджиставревата буна; емигрант в Румъния; основател и член на ТБЦК; редактор на в. „Отечество“; екстериран от България по времето на Стамболов; живее в Букурещ (1890–1894). 25, 46, 47, 119, 154, 168, 208, 235, 237, 240, 243

Кияни паша – поляк по рождение; мюсюлманин; юрист; управител на Босна; строг и енергичен турски чиновник; познат на руската дипломация в Цариград в лицето на княз Лобанов-Ростовски и княз Горчаков в Петербург; назначен за член на анкетна комисия, обследваща зверствата по потушаването на въстанието в Пловдивски санджак. 175, 176, 177

Климент Търновски, митрополит (светско име: Васил Друмев Николов, епископ Браницки) (1838/40, Шумен – 1901, София) – именит български писател, църковен и политически деец; учи духовна семинария в Одеса и Киев; съратник на Раковски; участник в Първа българска легия в Белград; епископ в Русе (1874–1878); посреща руските войски в Русе (февр. 1878); митрополит в Търново; министър-председател (1879–1880, 1886). 153, 240

Кличан, Антон (Васиф ефенди – Vassif effendi) - автор; дългогодишен секретар и съветник на Мидхат паша в Русе и Цариград; син на Лука Кличан. 47

Кличан, Лука – брат на Матео Кличан; търговец, съдружник на х. Пенчович (1856–1866). Лука 8, 27, 28

Кличан, Матео – белгийски консул в Русе (1867–1877). 27, 28, 47

Ковачов, Тодор (Ходжата) (1838, Свищов – 1884, неизв.)– национал-революционер; участник в Първа (1862) и Втора (1867) български легии на Раковски в Белград и в Сръбско-турската война (1876); ръководи взвод в четата на Филип Тотьо (1867); емигрант в Турну Мъгуреле; след Освобождението – съдебен чиновник. 123

Коев, К. – загребски кореспондент на П. Хитов. 105

Кожевников, Василий Фьодорович – руски консул в Търново и Русе до 1867 г. и Тулча (1876). 186

Колверт (Калвърт), Фредерик – английски консул в Пловдив (1876). 179, 181

Коледаров, Петър Стоянов – автор. 24

Кориди – гръцки учител в Русе (50-те години на XIX в.). 31

Косев, Димитър Константинов, акад. – автор. 33, 93

Косев, Константин Димитров, проф. – автор. 191, 207

Крайчов, Тоне Иванов (1842, с. Желява, Софийско – неизв.) – автор на спомени; учи в София; ханджия в Желява; съратник на Левски; заточеник в Диарбекир (1872–1875); след Освобождението народен представител. 150

Кръстевич, Гаврил Баев (1817, Котел – 1808, Цариград) – български обществен и политически деец; публицист и книжовник; завършва право в Париж; секретар на Ст. Богориди и негов наместник управител на о. Самос; прокурор във Върховния имперски съд; активен участник в църковно-националните борби и уреждането на екзархията; член на настоятелството на Българската община в Цариград; редактор на сп. „Български книжици“; автор на исторически изследвания; директор по вътрешните работи на Източна Румелия. 8, 10, 11, 13,

24, 34, 48, 58, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 111, 126, 135, 162, 196

Кусев(ич), Методи(й) Йовчев (1838/40, Прилеп – 1922, Стара Загора) – висш български духовник и общественик, водач на движението за българска църковна независимост и национално обединение, старозагорски митрополит от 1896 до 1904 и от 1920 до 1922 година, виден участник в обществения живот на Стара Загора, автор на много статии и брошури по църковни и национални въпроси; виден деец за утвърждаване на българщината в Македония и присъединяването на областта към България, от ранни години издига девиза си „Целокупна Македония в обединена България“. 186, 209

Кутинчев, Васил (1859, Русе – 1941, София) – български военен деец; генерал от пехотата; участник в Сръбско-българската (1885), Балканската (1912–1913), Междусъюзническата (1913) и Първата световна война (1915–1918); началник на I-ва и II-ра армии. 153

Кънчев, Ангел (1850, Трявна – 1872, Русе) – виден български революционер; учи в Болград, Белград и Табор; участник във Втората легия на Раковски, сътрудник на БРЦК; съратник на Васил Левски; самоубива се в Русе при опит да бъде заловен от турската полиция. 127, 237

Кънчев, Красимир – автор. 21, 32, 44, 53

Кършовски, Иван п. Христов (1839, Елена – 1917, Елена) – учител; участник във въстанието на капитан Дядо Никола и Първата българска легия в Белград; емигрант в Румъния от 1867 г.; участник в четата на Панайот Хитов и във Втората белградска легия на Раковски; подпомага организирането на Ботевата чета; опълченец. 123

Кършовски, Панайот Савов – автор. 123

Кятиб ефенди – участник в правителствена анкетна комисия, обследваща зверствата по потушаването на Априлското въстание (1876). 188

Л

Лалев, Иван – автор. 237

Левски, Васил Иванов (Апостола, Дякона) (1837, Карлово – 1873, София) – виден български национал-революционер; участник в Първа българска легия в Белград, член и сътрудник на БРЦК в Букурещ; създател на Вътрешната революционна организация в страната; заловен и осъден на смърт чрез обесване. 5, 7, 11, 15, 16, 18, 46, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,

135, 136, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 174, 203, 222, 235, 236, 237, 243

Лобанов-Ростовски, княз Алексей Борисович (1824–1896) – руски дипломат и държавен деец; посланик на Русия в Цариград (1859). 176

Лонгуърт, Джон Огъст – английски генерален консул в Белград (1860-1875). 140

Лудолф, граф Еманоел – посланик на Австро-Унгария в Цариград (1871–1874). 94, 134

Лукянов, Сергей – руски администратор, сътрудник на граф Дондуков-Корсаков; завеждащ съдебния отдел в Гражданската канцелария (септ.–окт. 1878 г.) при Временното руско управление в страната; един от авторите на проекта за текст на бъдещата Търновска конституция. 220

Лутерати (Лутероти), Джузепе – австро-унгарски вицеконсул в София (1872–1873). 145

М

Мавриди, Иван (неизв. – 1867, Русе) – виден русенски търговец; член на местния меджлис на мястото на починалия х. Величко х. Пенчович; един от съдателите и организаторите на Русенската църковно-народна община (1865); дългогодишен член на Общинския и Епархиалния съвет в Русе; разпространител на в. „Дунавски лебед“ и „Горски пътник“. 22, 23, 27, 28, 29, 31, 34, 38

Мавриди, Ефросина Йоан (Тодор Маркова) (неизв.) – родена в Търново, сестра на Анастасия Мавриди – х. Пенчович; съпруга на русенския търговец с търновски произход Тодор Марков и родственица на Иван Мавриди. 30, 38

Маждракова-Чавдарова, Огняна, ст.н.с. – автор. 120, 122, 131, 154

Мазхар Ахмед паша (неизв.–1893) – мютесариф на София (1872–1873); участник в комисията по разследването на участниците в Арабаконашкия обир. 132, 141, 143, 145, 157

Макгахан, Джанюариъс (1844, Ню Лексингтън, Охайо, САЩ – 1878, Цариград) – американски журналист, специален военен кореспондент на лондонския в. „Дейли Нюз“ по време на Априлското въстание (1876) и Руско-турската война (1877–1878). Ярък застъпник на българската национална кауза. 186

Макдермот, Мерсия – автор. 121, 164

Малков, (Малчов), Георги – русенски търговец; един от създателите и организаторите на Русенската църковно-народна община (1865); член на Общинския и Епархиалния съвет в Русе. 22

Малкова (Малчова), Марийка – русенска гражданка, участвала в протеста на русенските майки срещу ареста на децата им, извършили покушението над дома на гръцкия владика Синесий; съпруга на Георги Малков (Малчов). 38

Манчов (Манчев), Васил Данилов (1823, Свищов – 1906, София) – учи в Свищов, Букурещ и Цариград; учител в Свищов и Битоля; участник в националното църковно движение; по повод преминаването на четата на Филип Тотьо през Свищов арестуван и заточен в Ангара (Анкара) – Мала Азия; освободен с помощта на екзарх Антим (1872); учител в Цариград; след Освобождението учител в Свищов и Силистра, пом.-директор на Народната библиотека – София. 37, 202

Маринов, Димитър Бонев (1846, Вълчедръм – 1940, София) – учи в Цариград във Военномедицинското училище; завършва философия в Белград; учител и читалищен деец; осъден за укриване на Ботеви четници; след Освобождението съдия в Лом, Силистра, Русе и Видин; член на либералната партия; директор на гимназиите в Русе и София; директор на Народната библиотека и основател на Етнографския музей София, автор на спомени. 109, 222, 226

Маринова, Диана – автор. 129, 151, 237, 252

Маринович, Костаки (Костадин) (1829, Русе – 1882, Русе) – учи в Русе и Цариград; търговски секретар в Цариград; търговец и съдружник на х. Николи Минчооглу и Йосиф Дайнелов; участник в борбите за църковна независимост; член на Общинския (1870) и Епархиалния (1873) съвет в Русе; след Освобождението апелативен съдия (1879–1880); общински съветник; консерватор. 17, 40, 44, 126

Марков, Иван – автор. 30, 110, 122, 139, 174

Марков, Тодор (неизв.) – русенски търговец с търновски произход, шурей на х. Ив. х. Пенчович; член на Общинския съвет в Русе. 38, 42

Маркова, Зина, проф. – автор. 73, 80, 82, 92, 100, 105, 222

Махмуд Недим паша (1818–1883) – турски държавник, министър на търговията (1858), на правосъдието, велик везир (септ. 1871–юли 1872; 1875–1876), министър на вътрешните работи (1879–1883). 88, 89, 90, 136, 140

Мейнард, Хорас (1814 – 1882) – американски пълномощен представител в Турция през 1876 г.; провежда собствено разследване и възлага на Юджин Скайлър да проучи сведенията за извършени клането в България. 186

Методиев, Веселин – автор. 224

Мехмед Кабразлъ паша – велик везир (1859–1860). 26, 180

Мехмед Ружди паша (1811–1882) – велик везир (окт.1872–1873; май–дек. 1876, 1878). 112, 132, 137, 149, 156, 188, 190, 201

Мехмед Салим (Селим бей) – кавалерийски полковник, участник в следствието срещу участниците в обира при Арабаконак. 141

Мидхат паша, Ахмед (1822–1884) – турски държавник и реформатор; валия на Дунавска област (1864–1868); председател на Държавния съвет (1868); велик везир (юли–окт.1872; дек.1876–февр. 1877). 24, 25, 36, 37, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 93, 95, 96, 97, 99, 106, 112, 119, 123, 126, 129, 154, 179, 184, 190, 191, 192, 194, 198, 201, 203, 205, 207, 208, 210, 223, 243

Миларов, Светослав (Светослав Николов Сапунов) (1850, Цариград – 1892, София) – учи в Цариград и Загреб; участва във Втора българска легия на Раковски (1868); учител в Белица и Цариград; сътрудник на Славейков и в. „Македония“; арестуван по политически причини в Цариград (1870–1872); избягва в Одеса и живее за кратко във Виена, Загреб и Браила (1873–1876); преводач в руската армия по време на войната; след Освобождението учител, съдия и журналист; член на Либералната партия; редовен член на Българското книжовно дружество; обвинен за убийството на Хр. Белчев, осъден на смърт и обесен в София. 92, 93, 109

Милев, Никола – автор. 138

Милетий Софийски (1832, Струмица – 1891, Кайро) – български духовник, завършва семинария в Атина и Петербург; софийски митрополит (1872–1891); включва се в движението против Берлинския договор; председател на софийския комитет „Единство“ (1878); депутат в Учредителното събрание; един от учредителите на Народната библиотека в София, действителен член на Българското книжовно дружество. 209, 220, 239, 240

Милков, Тодор Димитров (1841, с. Черногорово - Хасковско – 1927, Пловдив) – учи в Пловдив, учител в Лозенград, Малко Търново и Одрин; капукехая на Българската екзархия; сътрудничи на редица възрожденски вестници; след Освобождението административен и просветен служител в Станимака, в Пловдивско, Ихтиман и Хасков-

ско; автор и книжар в Пловдив; зет на екзарх Антим I. 90, 106, 107, 186, 190, 211, 212

Милошев, Велю – роден в Ресен, Македония; член на Привременния екзархийски съвет в Цариград (1870). 69

Минков, Тодор Николаевич (1830, Русе – 1906, Русия) – участник в Кримската война (1853–1856); управител в Южнославянския пансион в Николаев (от 1863), където получават образование много български младежи. 216

Минчович, Пантелей, д-р (1834, Търново – 1898, София) – следва медицина в Атина, Париж и Цариград; военен лекар в турската флота; полковник; по време на войната застава на разположение на руската армия; управител на Сулина и губернатор на Варна; народен представител; член на Държавния съвет и на Висшия медицински съвет. 230

Минчооглу, х. Николи х. Димов (1826 Търново–1892, Търново) – виден търговец в Търново и Цариград; водач в борбата за църковна независимост; постоянен представител в Църковно-народния събор и в Екзархийския съвет в Цариград; щедър дарител за българската просвета, изразходвал 500 000 златни лв. личен капитал в борбата за черковна независимост. 40, 61, 69, 72, 76, 80, 82, 92, 99, 205

Мирчева, Кета – автор. 34, 128

Митев, Димитър – автор. 121, 123

Митев, Йоно – автор. 172, 174, 192, 209

Михайловски, Никола Стоянов (Михалаки ефенди) (1818, Елена – 1892, София) – книжовник, обществен деец и учител в Елена, Търново и Сливен; участник в църковно-националните борби; цензор на български книги и инспектор към просветното министерство в Цариград; брат на Иларион Макариополски. 47, 48, 50, 61, 63, 72, 80, 82, 98, 110, 151, 153, 182, 191, 195, 196, 201, 203, 205, 214, 216, 222, 229, 230, 233, 236, 238, 239

Мишайков, Константин Иванов, д-р (1807, с. Пътеле, Леринско – 1880, Битоля) – брат на Панарет Пловдивски; завършва медицина в Пиза; лекар в Битоля, активен участник в църковно-националните борби; настоятел на „Цариградски вестник“ и „Съветник“ в Македония; дарява цялото си имущество на местната община. 213

Мишев, Димитър – автор. 19, 32, 40, 63

Монтлонг, Оскар – австро-унгарски генерален консул в Русе (1872–1878). 94, 136, 141, 143, 144, 160, 166

Моравенов, Гавраил Душков – копривщенец; брат на Константин Моравенов (също търговец и деен участник в църковно-национал-

ното движение; автор на спомени) учи в Гърция; търговец в Цариград; гръцки поданик; поднася мемоара на Екзархията на делегатите на Цариградската конференция (1876–1877); след Освобождението член на Държавния съвет. 202, 230

Мошнин, Александър Николаевич – руски консул в Русе (1871–1876). 46, 101, 134, 135, 137, 141, 149

Мурад V (1840, Цариград – 1904, Цариград) – султан на Османската империя, обявен за луд и детрониран от брат си Абдул Хамид II (1876); затворен 28 г. в дворец в Цариград. 175, 188, 195

Н

Найденов, Иван Иванов (1834, Казанлък – 1910, Казанлък) – учи в гръцко училище в Цариград; учител в Казанлък и Цариград, близък на Иларион Макариополски; участник в борбите за църковна независимост; член на „Тайната дружина на верните приятели“; редактор на в. „Право“ и „Напредък“; заточеник с екзарх Антим в Мала Азия; след Освобождението окръжен управител в Карлово, Пазарджик и пом.-кмет на Пловдив; книжовник; член на Българското книжовно дружество. 106, 109, 204, 207, 209, 210, 213

Налбантова, Елена, проф – автор. 16

Натанаил Охридски (светско име: Нешо (Недялко) Стоянов Бойкикев) (1820 с. Кучевища (Кучевище), Скопско – 1906, Пловдив) – висш български духовник, писател, обществен деец и революционер; Охридски митрополит (1872); организатор на Кресненско-Разложкото въстание и Охридското съзаклятие. 85, 103, 214, 220

Начов, Никола – автор. 111, 206

Начович, Григор Димитров (1845, Свищов – 1920, София) - български политик и дипломат, един от водачите на Консервативната партия, участва в правителства с противоположна политическа ориентация – на Стефан Стамболов, Константин Стоилов и Тодор Иванчов, учи в Свищов, в Бебек, Париж и Виена, търговец в Свищов и Букурещ; работи с Българската добродетелна дружина и подпомага заминаването на доброволци за Втората българска легия в Белград. По време на Сръбско-турската война през 1876 година организира изпращането на български доброволци, а през Руско-турската война през 1877–1878 г. е на служба в руското Главно командване. 185, 216, 233, 234, 235, 236, 238, 241

Ников, Петър, проф. – автор. 67, 86

Николаев, Младен – търговец в Букурещ през 70-те г. на XIX в., кореспондент на Иван Найденов. 109, 216

О

Обренович, Михаил (1823, Крагуевац – 1868, Белград) – сръбски княз, управлявал 1860/68 г. като просветен и абсолютен монарх; работи усилено, за да се сдобие Сърбия с пълна независимост; след обстрелването на Белград от османския гарнизон през 1862 г. успява да постигне успех – изтегляне на османските гарнизони от крепостите в Княжество Сърбия; убит при заговор от привърженици на Караджорджевич. 55

Обретенов, Ангел Тихов (1837, Русе – 1894, Русе) – син на Тихо Обретенов и баба Тонка Обретенова, брат на Никола Обретенов; учи в Русе, работи в дюкяна на баща си в Северна Добруджа в Исакча и се запознава със Стефан Караджа, участва в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 година), ранен в битката при с. Вишовград, заловен от турците; осъден е на доживотна каторга в крепостта Сен Жан д'Акр, Израел; освободен през 1878 г., оставя ценни спомени за заточението си. 45

Обретенов, Никола Тихов (1849, Русе – 1939, Русе) – виден български национал-революционер; организатор на Революционния комитет в Русе; участник в подготовката на Старозагорското и Априлското въстания; участник в четата на Хр. Ботев; заловен, осъден и заточен в Диарбекир; след Освобождението околийски началник в Тутракан и Русе, либерал, член на Поборническо-опълченското дружество в Русе. 38, 44, 45, 129, 238

Овся(н)ный, Н. Р. – автор, руски генерал. 216, 226

П

Павлович, Николай Христакиев (1835, Свищов – 1894, София) – син на възрожденския учител и писател Христаки Павлович; завършва рисувалното училище във Виена и специализира в Мюнхен; изтъкнат възрожденски художник портретист; работи като художник в Трявна, Търново, Русе, Стара Загора и Свищов; автор на много художествени творби; след Освобождението работи като училищен инспектор и като преподавател по рисуване в София. 54, 110

Паисий – гръцки владика в Плевен 70-те г. на XIX в. 108

Паисий Пловдивски (светско име: Петър Зафиров) (1810, Янина – 1872, Цариград) **–** източноправославен духовник; албанец по произход; монах в Янинския манастир; ръкоположен за епископ (1853) и избран за митрополит на Смирна; митрополит на Пловдивска епархия (1857–1861), застъпник за налагането на българския език в богослуже-

нието, за което е заточен от патриаршията в Света гора, Чанаккале и о. Халки; (1861); след освобождаването си става деен участник в борбата за църковна независимост; участва в Първия църковно-народен събор в Цариград (1871) г. и в изготвянето на Екзархийския устав. 61, 62, 69

Палаузов, Константин Николаевич (1816, Одеса – неизв.) – син на Николай Палаузов; завършва право в Новоросийския университет в Одеса; член на Одеското българско настоятелство; дарител; изпълнител на завещанието на Васил Априлов. 13

Палаузов, Николай Христофорович (1819, Габрово – 1899, Одеса) – завършва право в Ришельовския лицей в Одеса; работи в руската администрация в Одеса; участник в Кримската война, подпомага Габровското училище; дописник на „Одески вестник“. 13, 216, 220

Панайотов, Никола – автор. 120, 131, 144

Панарет Пловдивски (светско име: Петър Иванов Мишайков) (1805, с. Пътеле, Леринско – 1883, Пловдив) – учи в Битоля и Атина; завършва Историко-филологическия факултет на Атинския университет; приема монашество и става Ксантийски митрополит (1851) и Пловдивски митрополит (1861); член на Светия синод на Българската екзархия; след Освобождението остава Пловдивски митрополит. 61, 62, 69, 80, 81, 84, 88, 90, 91, 94, 103, 104, 205, 207, 208, 214

Пандурски, (неизв. – неизв.) – цариградски търговец, близък до либаралните екзархисти, водени от д-р Ст. Чомаков; участник в групата, осигурила свалянето на екзарх Антим. 202, 204

Панчев, Тодор – автор. 32, 67, 88, 148

Папазоглу, Димитър – член на Екзархийския съвет в Цариград (1877). 213

Петков, Петко – автор. 13, 16, 114, 226

Петкович, х. Атанас (неизв. – 1879, Русе) – един русенски търговец, постоянен член на Общинския (1865–1872) и на Епархийския (1872–1876) съвет; кореспондира с Раковски; ревностен защитник на интересите на неговите съграждани; след Освобождението изявен консерватор. 22, 23, 27, 28, 31, 38, 55, 108, 126

Петкович, х. Петър (неизв. – 1883 Русе) – един търговец в Русе, Цариград и Румъния; брат на х. Атанас Петкович; участник в борбите за църковна независимост; депутат в Общото събрание в Цариград (1845). 22, 27, 55

Петров, Иван(чо) х. Петров 122

Петров, Рашко (Чорапчиев), д-р (1840, Копривщица – 1894, Виена) – завършва медицина във Виена; лекар на Първа българска

легия на Раковски; приятел на В. Левски; дългогодишен лекар в Пловдив; участник в борбите за църковна независимост и национал-освободителното движение. 153

Петрова, Евгения – автор. 161

Пиколо, Никола Савов (1792, Търново – 1865, Париж) – виден български книжовник; елинист от европейски мащаб; член на гръцката организация „Филики етерия“; участва в гръцкото въстание (1822); учи медицина в Париж, Болоня и Пиза; лекар в Париж, където проявява активна книжовна дейност; щедър дарител на търновски училища. 24, 29

Пискюлиев, (неизв.) – участник в борбите за независима национална църква; дописник в българските цариградски вестници; привърженик на консервативното течение сред екзархистите. 92

Планински, Начо Николов (1847, Ст. Загора – 1895, Сливен) – автор; завършва медицинското училище на д-р Давила в Букурещ; лекар; основател на читалище „Братска любов“; близък на Г. Раковски и В. Левски; лекува четници на Панайот Хитов; лекар в Ст. Загора и Сливен; участва в подготовката на Априлското въстание; арестуван и заточен в Боллу – Мала Азия; след Освобождението градски лекар в Ст. Загора и Сливен; народен представител в Областното събрание на Източна Румелия и Народното събрание на Княжеството; член на Българското книжовно дружество. 24

Плетньов, Георги, проф. – автор. 25, 53, 179, 191, 207

Попгеоргиев, Йордан – автор, изследовател на делото на Неофит Бозвели и борбите за църковна независимост. 63, 82, 108

Поплуканов, Марин Лилов (1845, Ловеч – 1913, Ловеч) – търговец, участник в революционното движение; председател на Ловешкия революционен комитет; близък съратник на В. Левски; участва в общото събрание на БРЦК в Букурещ; съден по Арабаконашкия процес и заточен в Диарбекир; след Освобождението заема обществени и административни длъжности. 150, 152

Попов, Данаил Христов (1840, Плевен – 1909, Турну Мъгуреле) – емигрант в Румъния; търговец в Турну Мъгуреле; деен участник в революционното движение; съратник на В. Левски; запазил част от архива на БРЦК и документи на Левски. 149, 150, 169

Попов, Киро Димитров (1845, Калофер – 1877, Пловдив) – син на свещеник, брат на Стоил Попов и на Константин митрополит Врачански; завършва медицинското училище в Букурещ; лекар хирург; поддържа връзки с Раковски, Каравелов, Ботев, Левски и револю-

ционната емиграция; лекар в Карлово, член на местния революционен комитет; участва в подготовката на Априлското въстание; посреща отряда на ген. Гурко, за което е арестуван, съден и обесен. 122, 125

Попов, Никола – автор. 44

Попов, Стати (Евстати) – автор на спомени, търговец, участник в подготовката на преминаване на четата на х. Димитър и Стефан Караджа през Дунава и на Априлското въстание. 41, 42, 49

Попов, Стоил Димитров (Балкански) (1839, Калофер – 1890, София) – публицист и политически деец; учи в Калофер, Карлово и Цариград, търговски секретар в Цариград, участник в „Тайната дружина на верните приятели"; кореспондира с Раковски; подпомага и участва в организирането на Първа българска легия в Белград; учител в Русе; член на Общинския и Епархиалния съвет в Русе; дописник във възрожденската преса; преводач и автор на редица издания; след Освобождението съдебен служител; консерватор. 100, 121, 122, 237

Попруженко, Михаил – автор. 32, 88

Попхинов (Попхристов), Атанас (1826, Плевен – 1898, Плевен) – брат на Данаил Хр. Попов; търговец; участник в революционното движение; близък на В. Левски; осъществява връзката между комитите в Ловеч и Букурещ; арестуван по делото за Арабаконак; по време на следствието прави самопризнания; осъден на вечно заточение в Диарбекир; освободен след войната; след Освобождението зам.-председател на Градския съвет в Плевен; заема административни длъжности. 150, 164, 169

Попхристов, Георги – автор. 90, 202

Протич, Петър Димитров (1822, Търново – 1881, София) – племенник на Никола Пиколо; завършва медицина в Париж; лекар, обществен деец и поет; професор в Медицинския факултет в Букурещ; основен член на Добродетелната дружина; настоятел на българското училище в Букурещ; подпомага обучението на български младежи. 24, 30

Пъшков, Димитър Попниколов (1840, с. Сопот, Ловешко – 1926, Ловеч) – участник в революционното движение; учител и търговец в Ловеч; член на Ловешкия революционен. комитет; съратник на В. Левски; по процеса за Арабаконашкия обир съден и заточен в Диарбекир – Мала Азия; (1873), избягва (1876); след Освобождението стопански и обществен деец. 150, 152, 159, 160

Р

Радев, Иван Николов, акад. – автор. 30

Радев, Симеон Трайчев – автор. 225, 232

Радивоев, Милан Тодоров – автор. 88

Радкова, Румяна Георгиева Камбурова, проф. – автор. 31, 241, 243

Раковски, Георги Стойков (1821, Котел – 1867, Букурещ) – виден български книжовник и национал-революционер; организатор на Първа българска легия в Белград (1861–1862); редактор на в. „Дунавски лебед“ и „Българска старина“; автор на поемата „Горски пътник“ и на редица исторически и езиковедски изследвания; идеолог на четническата тактика за водене на въоръжена борба; мощен борец за църковна независимост. 22, 33, 34, 138, 139, 237

Рашид (Решид) паша – висш турски държавник, министър на финансите и на външните работи (1873–1874 и 1875); добронамерен към проблемите на българите; убит през 1876. 196

Ристич, Йован (1831–1899) – виден сръбски политически деец, държавник и дипломат; дипломатически агент в Цариград (1861–1867); министър на външните работи (1867,1872–1873, 1875, 1876–1878); министър-председател; регент на крал Милан Обренович. 140, 141, 237

Робев, Димитър – член на Екзархийския съвет в Цариград (1877). 213

С

Саадулах бей – турски държавник, министър на държавните архиви; първи секретар на султан Мурад V; ръководител на анкетна комисия, обследваща зверствата след потушаването на Априлското въстание. 188, 190

Саадулах ефенди – Софийски мюфтия (1881). 232

Саадулах Сарръ (Сърръ) – член на Орханийския окръжен съд, допълнителен член на следствената комисия, разследваща деянията по обира на хазната в Арабаконак и Левски (1872–1873). 141, 165

Сабуджев, Петър – русенски търговец, дължащ голяма сума пари на русенското училище и забягнал в Молдова. 32

Савфет паша – османски държавник; министър на външните работи (1872–1873). 106, 184, 186, 201, 205, 211

Саров (Сяров), Антон (Андон) (неизв.) – търговец; член на Общинския съвет в Русе (1867); член на делегация по посрещането на руските войски в Русе (февр. 1878). 42

Селвели, Димитър (неизв.) – търговец, член на Общинския съвет в Русе; след Освобождението народен представител, кмет на Русе; консерватор. 22, 38

Селвели, х. Марийка (неизв.) – съпруга на Димитър Селвели, сестра на х. Ив. х. Пенчович. 244

Селим ефенди – председател на съдебно-следствена комисия, имаща значението на пловдивски извънреден съд, обследваща участниците във въстанието в Пловдивско и Пазарджишко, както и да извърши съдебно-следствени действия спрямо прочулите се с жестокостите си башибозушки главатари. 176, 188

Селимински, Иван (Йордан Георгиев Христов) (1799, Сливен – 1867, Измаил) – завършва медицина в Сиена, специализира във Флоренция; офицер в Гръцката завера (1821); доброволец в Кримската война (1853–1856); деец по българския църковен национален въпрос; автор на исторически спомени. 24

Сервер паша (1821–1886) – висш турски сановник; министър на външните работи (1870–1871, 1877–1878), посланик в Париж (1872–1873). 84, 87

Симеон, Варненско-Преславски (светско име: Одисей Николов) (1840, Бургас – 1937, Варна) – учи гръцко училище в Бургас и богословие в Цариград; учител в Цариград; приема монашество; протосингел на Антим Видински; избран за митрополит Варненско-Преславски (1872); активен участник в борбите за църковна независимост; след Освобождението депутат в Учредителното събрание в няколко поредни Народни събрания; член и председател на Светия синод; редовен член на Книжовното дружество и почетен член на БАН. 96, 100, 101, 104, 209, 219, 220, 240

Симеонов, Иван – едър русенски търговец; съдружник на Евлоги Георгиев; заедно с него доставя на руските войски по време на войната хляб и фуражи; работодател на Величко х. Ив. х. Пенчович. 38, 212

Симеонов, Симеон – автор. 38

Симеонова, Руска – русенска гражданка, участвала в протеста на русенските майки срещу ареста на децата им, извършили покушението над дома на гръцкия владика Синесий. 38

Симидов, Филип Стоянов (1852, Търново –1925 неизв.) – български национал-революционер; учител в Лясковец, Велес, Бяла Сла-

тина; емигрант в Румъния; член на БЦБО; участва в Сръбско-турската и Руско-турската войни; публицист; автор на учебници; след Освобождението за кратко фабрикант и организатор на Поборническо-опълченското дружество в Русе; издава сп. „Поборник опълченец“ и спомените на Филип Тотьо, либерал; масон. 169, 238

Симов, Атанас Генков (неизв. Калофер – неизв.) – търговец в Цариград; участник в борбите за църковна независимост; член на „Тайната дружина на верните приятели“; след Освобождението съдебен служител в София. 213

Симов, Христо – член на Екзархийския съвет в Цариград (1877). 213

Синесий – антибългарски настроен гръцки владика, срещу когото застава цялото население на Русе; прогонен от града (1865) 37, 39, 40

Сиринян, Артин – румънски търговец комисионер от арменски произход, с чието съдействие фирмата на х. Пенчович продава на пристанището в Браила големи количества жито. 28

Сиромахова, Жечка – автор. 40

Скайлър, Юджин (1840, Ню Йорк – 1890, Венеция) – американски учен, писател, пътешественик, изследовател и дипломат; американски генерален консул в Цариград; играе ключова роля в разбуждането на международното обществено мнение за турските зверства в България по време на Априлското въстание през 1876 г. 181, 186, 188

Славейков, Петко Рачев (1827, Търново – 1895, София) – именит български книжовник, учител, писател, редактор на в. „Македония“; участва в редактиране първото издание на Библията; участник в борбите за църковна независимост; след Освобождението депутат в Учредителното събрание, народен представител, председател на Народното събрание, министър, виден либерал. 33, 65, 66, 80, 88, 91, 93, 94, 97, 102, 109, 128, 206, 225

Славов, х. Господин (1827, Стара Загора – 1895, Стара Загора) – търговец; общественик; настоятел на в. „Дунавски лебед“; член на Смесения управителен съвет на града; старозагорски представител в Църковно-народния събор в Цариград; участник в борбите за църковна независимост. 54

Солсбъри, лорд Робърт Гаскойн-Сесил (1830–1903) – виден английски политик и държавник; водач на Консервативната партия; участва в работата на Берлинския договор през 1878 г.; министър на външните работи и министър-председател. 204

Стаматов, Георги (1869, Тираспол – 1942, София) – син на Порфирий Стаматов и брат на Мария Стаматова; юрист; писател; майстор на късия трагичен разказ. 240, 241

Стаматов, Порфирий Христофоров (1840, Белгород Днестровски, Бесарабия – 1925, Русия) – завършва право в Одеса; председател на Върховния касационен съд в София (1880–1886); русофил; при Стамболовия режим заминава за Русия; заема висши юридически длъжности в Одеса, Тифлис и Саратов; автор на монографии; член на Българското книжовно дружество; баща на Мария и Георги Стаматови. 229, 232, 238, 240, 241

Стаматова-Величко х. Пенчович, Мария (1847 – неизв.) – дъщеря на Порфирий Стаматов и снаха на х. Ив. х. Пенчович; след раздялата с мъжа си се жени за сина на граф Николай Игнатиев. 40, 241

Стамболски, Христо Танев, д-р (Съвременник) (1843, Казанлък – 1932, София) – завършва Военномедицинското училище в Цариград; участник в църковно-националните борби; член на „Тайната дружина на верните приятели“; военен лекар; преподавател в медицинското училище в Цариград; след Априлското въстание заточен в Асир и Сана; след Освобождението организатор на здравеопазването на Източна Румелия; автор на спомени. 43, 52, 57, 58, 60, 64, 65, 69, 71, 73, 76, 88, 90, 94, 95, 97, 99, 104, 106, 107, 110, 111, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 134, 135, 147, 156, 157, 158, 166, 167, 168, 197, 201, 203, 204, 205, 208, 209, 210, 238

Станев, Никола Ботев – автор. 157, 160

Стателова, Елена – автор. 222

Стефанов, Стефан Петров (1842, Сливен – 1911, Бургас) – учи в Сливен и Търново; учител в Сливен; участник в борбите за църковна независимост; член на „Тайната дружина на верните приятели“; представител на Бургаската епархия в Църковно-народния събор в Цариград (1871); член на Екзархийския съвет в Цариград (1877); след Освобождението съдебен служител в Сливен и Бургас. 213

Стоилов, Константин Константинов (1853, Пловдив – 1901, София) – учи в Робърт колеж Цариград; завършва право в Хайделберг; след Освобождението член на апелативните съдилища в Пловдив и София; депутат в Учредителното събрание; секретар на канцеларията на Александър I; министър на външните работи и министър-председател; консерватор; основател на Народната партия. 233, 235, 236, 241, 244

Стойоглу, Катерина – съпруга на български революционер, който гние в цариградски затвор, през 1867 г. се грижи за Раковски

в Букурещ до неговата смърт, отива в Цариград да търси помощ от влиятелни българи, за да освободи затворника, свързва се със Славейков и поддържа с него продължителна скандална извънбрачна връзка; екзарх Антим се обявява против тази връзка и уволнява Славейков от всички заемани от него длъжности към екзархията, през 1876 г. се преместват с нея в Стара Загора, където тя умира по време на Руско-турската война. 93

Стойчев, Трифон – русенски гражданин, член на управата на Русенската община (1859). 31

Стоянов-Берон, Васил (Велко) Димитров, д-р (1839, Жеравна – 1910, София) – български книжовник, обществен и просветен деец; учи в Прага, участник в Първа българска легия (1862); един от създателите на Българското книжовно дружество и негов ръководител; след Освобождението училищен инспектор; директор на Народната библиотека; автор на публикации с историческо, етнографско и друго съдържание. 111, 151, 230, 236

Стоянов, Захари Джедев (1850, с. Медвен, Сливенско – 1889, Париж) – български национал-революционер; земеделски чирак и абаджийски чирак в Русе; емигрант в Румъния; участник в Старозагорското въстание (1865); член на Гюргевския революционен комитет; активен участник в подготовката и провеждането на Априлското въстание; апостол в IV революционен окръг (1876); след Освобождението съдийски служител в Търново и Русе, журналист в Русе и Пловдив; виден деец на Съединението (1885); либерал; народен представител; председател на Народното събрание; летописец на националноосвободителните борби. 128, 129, 160, 169, 235, 238

Стоянов, Иван, проф. – автор. 129

Стоянович, Атанасаки (неизв.) – учи в Русия; руски поданик; търговец и банкер в Цариград; участник в борбите за църковна независимост; член на „Тайната дружина на верните приятели“; участва в изготвяне устава на българското читалище в Цариград; подпомага материално рев. движение. 60, 122, 125, 126

Стоянов х. Мано (Мануил) (1813, София – 1895, София) – едър софийски търговец; участник в църковно-националните борби; кмет на Софийската църковна община (1858–1861); член на местния меджлис; допълнителен член на софийската следствена комисия по разследване обира в Арабаконашкия проход и Васил Левски; близък до дейците на революционен комитет. 42, 141, 142, 144, 147, 165, 166, 203, 243

Стоянов, Маньо Манев – автор. 23, 48

Стоянов, Параскев Иванов, проф. (1871, Гюргево – 1849 София)– автор. 150, 152, 159, 160

Стоянов, Христо Тодоров (1845, София – 1895, София) – руски възпитаник, завършил право в Москва, учител в Пловдив и София, общественик; участник в борбите за църковна независимост; сътрудник на княз Черкаски и Дондуков-Корсаков; губернатор на Търново; след Освобождението заема висши административни и съдебни длъжности. 163, 220, 228

Страшимиров, Димитър Тодоров (1868, Варна – 1939, София) – автор. 135, 149, 150, 169, 174

Струмски, Захари (1820, Кюстендил – 1869, Цариград) – учи в Цариград; завършва медицина в Атина и Париж; лекар в Цариград; участник в борбите за църковна независимост; представител на Кюстендилската община в Църковно-народния събор в Цариград; член на управата на българската община в Цариград. 61

Суворин, Алексей Сергеевич (1834, с. Коршево, Русия – 1912, Царское село, Русия) – руски журналист, издател, писател, театрален критик и драматург, кореспондент на в. „Новое время“ (Москва), в Цариград през 1876 г. 176

Сученков, Алексей Егорович (1825–1871) – руски дипломат, секретар и драгоман в Бейрут, консул в Шкодра, генерален консул в Русе (1867–1871). 42, 52, 54

Т

Тафрова, Милена – автор. 55

Темелски, Христо Иванов (Христов) – автор. 83

Тилева, Виктория – автор. 110

Тишев, Георги (Григорий) Йорданов (1847, Свищов – 1926, София) – завършва Духовна академия в Киев; секретар на екзарх Антим I и заточеник с него; след Освобождението чиновник за особени поръчения при русенския губернатор; окръжен началник в Ловеч; губернатор в Търново; народен представител; министър на вътрешните работи (1880); окръжен управител във Варна, Русе, Пловдив и София; член на Българското книжовно дружество. 210, 230

Тодев, Илия – автор. 21, 59, 61, 102, 103, 104, 121, 129, 167, 197, 200, 208

Тодоров, Горан – автор. 216, 220, 221

Тодоров (Теодоров), Димитър (Димитраки бей) (неизв.) – едър български търговец от Тулча, привлечен на служба в турската

администрация в Тулча и Цариград; търговец в Цариград; участник в борбите за църковна независимост; член на Смесения екзархийски съвет (1873); привърженик на консервативното течение в средите на екзархистите; преминава в лагера на реформистите и става активен участник в кампанията по смъкването на екзарх Антим (1877). 82, 100, 106, 204, 205, 209

Тодоров, Йордан (Юрдан, Юрданчо ефенди) (неизв., Елена – неизв., София) – член на Общия вилаетски съвет „Идире меджлеси“ в Русе (1866); назначен за съдия по делата на заловени участници в четите на Бачо Киро и Цанко Дюстабанов (1876); каймакамин в Габрово (1876); след Освобождението член на Държавния съвет; консерватор; баща на писателя Петко Йорданов Тодоров. 42, 47, 192, 198, 199, 229, 230, 232

Тодоров (Теодоров), Стефан (Стефанаки) (неизв.) – едър български търговец от Тулча; брат на Димитър Тодоров; търговец в Цариград; участник в борбите за църковна независимост; член на Смесения екзархийски съвет (1877); привърженик на консервативното течение в средите на екзархистите; преминава в лагера на реформистите и става активен участник в кампанията по смъкването на екзарх Антим (1877). 204, 205, 213

Тодорова, Мария Николаева, проф – автор. 120

Томова, Дора – автор. 174

Тосун бей – карловски фанатик; башибозушки главатар, участвал в зверското потушаване на въстанието в Клисура (1876), осъден за деянията се на затвор в Мала Азия. 173, 184

Тошков, Димитър Генков – (неизв., Калофер – неизв., София) – брат на Стефан и Никола Тошкови; учи в Николаев и завършва право в Москва; след Освобождението съдия във Върховния касационен съд в София. 13, 22

Тошков, Стефан Генков (неизв., Калофер – неизв., Видин) – брат на Димитър и Никола Тошкови; учи в Николаев и завършва търговско училище в Одеса; след Освобождението съдебен служител в София, Шумен и Видин. 13

Тошков, Николай Миронович (1816, Калофер – 1874, Одеса) – едър търговец в Одеса; подпомага материлно училищата в България; създател на Българското книжовно дружество; издейства руското правителство да отпусне оръжие за българското революционно движение; поддържа връзки с БРЦК. 153

Трайкович, Димитър – член на Екзархийския съвет в Цариград (1877). 213

Тулешков, Киро Петрович (1846, Търново – 1904, София) – автор; учи в Търново и в Ришельовския лицей в Одеса; приятел на Хр. Ботев и Ст. Караджа; търговец в Добруджа; печатар в Браила; сътрудник на в. „Дума“ (1871); работи в печатницата на Л. Каравелов в Букурещ (1873); издава в. „Български глас“ в Болгарад (1876); участник в революционни комитети на емиграцията; преводач в руската армия по време на войната; след Освобождението печатар в Търново; пом.-кмет и училищен настоятел; директор на Държавната печатница в София. 151, 154

Тъпчилещов, Никола Петков (1817, Калофер – 1893, Цариград) – учи в Габрово, едър търговец в Цариград; активен деец в борбите за църковна независимост; приятел на Раковски, дарител за българската просвета; брат на Христо Тъпчилещов. 13, 22, 34, 40, 54, 59, 61, 67, 72, 91, 92, 99, 100, 126, 128, 213

Тъпчилещов, Никола Христов – член на Екзархийския съвет в Цариград (1877); син на Христо П. Тъпчилещов и брат на Стоян Хр. Тъпчилещов. 213

Тъпчилещов, Стоян Христов – член на Екзархийския съвет в Цариград (1877); син на Христо П. Тъпчилещов и брат на Никола Хр. Тъпчилещов. 213

Тъпчилещов, Христо Петков (1808, Калофер – 1875, Цариград) – учи в гръцкото училище на остров Халки; едър търговец и банкер в Цариград; активен деец в борбите за църковна независимост; близък на Раковски, щедър дарител за българската просвета. 13, 22, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 40, 54, 59, 61, 67, 69, 72, 80, 99, 100, 110, 126

У

Унджиев, Иван Николов – автор. 121, 157, 160

Ф

Филаретова, Йорданка Коцева (1843, София – 1915, София) – девическо образование в София; информатор на Найден Геров за хода на процеса и революционното движение в София. 147

Филип Тотю (Тодор Тодоров Топалски) (1835, с. Гърците, Търновско – 1907 Две могили, Русенско) – виден български националреволюционер; водител на въоръжени чети в Балкана (1967); участник във Втора българска легия в Белград; поддържа връзки в БРЦК; по време на Руско-турската война предвожда доброволческа чета. 35, 37, 123

Форестър, Уилям А. – английски дипломат, посетил през 1876 г. Букурещ и Цариград относно обследване престъпленията при потушаването на въстанието. 182

Фотинов, Константин Георгиев (1790, Самоков – 1858, Цариград) – учи в гръцко училище в Кидония; търговец в Пловдив и Смирна (дн. Измир); открива частно българско училище в Смирна; преводач във френското консулство в Смирна; издава сп. „Любословие“ (1844–1847); превежда в Цариград Библията на български език (1850). 23

Франц Йосиф (1830–1916) – император на Австро-Унгария (1848–1916). 56

Фуад Мехмед паша (1815–1869) – турски държавник и реформатор; правителствен комисар в Дунавските княжества; участник в Парижката конференция след Кримската война (1856); велик везир (1861–1866); министър на финансите и на външните работи (1867–1868). 58

Х

х. Гюрович, Христо – пълномощник по завещанието на Авксентий Велешки, даден под съд от неговите наследници; арестуван и затворен; освободен по ходатайството на х. Ив. х. Пенчович. 37

х. Димитър х. Макарий (светско име: Хаджи Димитър х. Иванов) (неизв.) – архимандрит; дългогодишен игумен на Троянския манастир; близък на Левски. 237

х. Костов, Михаил – автор. 38

х. Марчев, (Марков), Димитър – русенски търговец; зет на х. Ив. х. Пенчович 38

х. Марчева (Маркова), Марийка – Константин Доганова – дъщеря на Димитър х. Марчев (Марков); племенница на х. Ив. х. Пенчович; съпруга на Константин Доганов. 39

х. Марчева (Маркова), х. Стоянка – съпруга на х. Димитър Марчев, сестра на х. Ив. х. Пенчович 38, 39, 46, 244

х. Мурад – кървав башибозушки главатар, „прославил се“ с жестокостите си по потушаването на Априлското въстание; осъден на затвор с каторжен режим на излежаване. 173, 176

х. Пенчович, Анастасия (Йоан Мавриди) (1831, Търново – 1867, Русе) – съпруга на х. Ив. х. Пенчович. 29, 30, 38

х. Пенчович, Величко х. Иван (1847, Русе – сл. 1886 г., София) – самоубил се син на х. Ив. х. Пенчович. 30, 212, 241

х. Пенчович, Доротея Величкова (Занкова) (неизв., София – 1961, София) – дъщеря на Величко х. Ив. Пенчович; внучка на х. Ив. х. Пенчович. 244

х. Пенчович, Ефросина х. Иван (Константин Бонева) (1852, Русе – неизв., София) – дъщеря на х. Ив. х. Пенчович; съпруга на д-р Константин Бонев. 30, 39, 106, 110, 187, 244

х. Пенчович, Иван Величков (1885, София – неизв.) – син на Величко х. Ив. х. Пенчович и внук на х. Ив. х. Пенчович. 244

х. Пенчович, х. Велико (преди или ок. 1800, Русе – 1859, Русе) – едър русенски търговец; член на меджлиса; баща на х. Ив. х. Пенчович. 17, 20, 21, 22, 23, 28, 29

х. Петко – русенски търговец, баща на х. Атанас и х. Петър Петкович. 17

х. Петров, Иван (Иванчо) (неизв., Котел – неизв.); участник в борбите за църковна независимост; член на „Тайната дружина на верните приятели“. 122

х. Русет (Русети), Александър (1810, Русе – 1861, Букурещ) – учи в Букурещ; военен специалист; картограф; издава първата пълна географска карта на България (1843); участник в Кримската война; набира доброволци и командва доброволческа дружина; преподава във Военното училище в Букурещ. 32, 78

х. Станчев, Тодор (1850, Русе – 1902, Русе) – български книжовник, театрален деец и общественик, учи в класическа гимназия и семинария в Карловац (Австрия, 1863 – 1870), учителства в Русе (1870–71) и Никопол, връща се в Русе, редактира „Слава. Привременно списание“ (1871–1873), в. „Славянин“ (1879–1887, 1889–1891, 1900–1903); автор на пиеси, поставени в Русе; след Освобождението развива активна обществена и политическа дейност, народен представител в Учредителното събрание, либерал, депутат във II ОНС и в III ВНС. 222

Хаджиоглу, Ангел Николаев (1815, Сопот – 1856, Москва) – търговец в Букурещ и Москва; спомоществувател; щедър дарител за подпомагане на русенските училища и за изографисване на русенските църкви. 32

Хаджитошеви, Замфир, Александър и Тодор Димитракиеви – синове на възрожденски обществен и политически деец Димитраки Хаджитошев, видни врачански търговци, участници в църковно-националните движения; подпомагали материално просветата и революционните акции в района. 54, 108, 109

Хамди паша, Ахмед – валия на Дунавския вилает (1872–1873). 94, 188

Харбова, Елена – автор. 92, 111

Хафъз паша – турски военачалник, участвал в потушаването на въстанието в Панагюрище (1876). 173

Хитов, Панайот (1830, Сливен – 1918, Русе) – виден български национал-революционер; прочут четнически войвода (1867); участник в подготовката на Втора българска легия в Белград; член на БРЦК; по време на Руско-турската война предвожда доброволческа чета; след Освобождението член на Поборническо-опълченското дружество в Русе, консерватор; автор на спомени. 35, 105, 206

Христич, Филип (1819–1905) – сръбски държавник и дипломат; дипломатически агент и посланик в Цариград (1878), Виена и Лондон. 140

Христов, Величко (1828–1902) – търговец във Варна и Цариград, след Руско-турската война от 1877–1878 – председател на Варненския съдебен съвет и председател на Варненския градски съвет, основава първата българска търговска къща в Лондон (1881). Един от основателите на Българското търговско параходно дружество. 206

Хрулев, Тодор Тодоров (1821, Лясковец – 1864, Диарбекир) – учи в Лясковския манастир и Пловдив; учител в Пирдоп и Свищов; активен участник в църковно-националните борби; арестуван и заточен в Мала Азия, където умира отровен. 35

Ц

Цанков, Драган Киряков (Димитър Гиков) (1828, Свищов – 1911, София) – виден български обществен и политически деец, просветител, книжовник, деец на националноосвободителното движение и на борбата за църковна независимост; униат; редактор на в. „България“ в Цариград (1861); учител в Русе (1865–1867); български емисар в европейските столици за запознаване на чуждите правителства с проблемите на българите след Априлското въстание; след Освобождението – русофил; водач на Либералната партия, народен представител; министър-председател. 50, 51, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 111, 153, 186, 207, 212, 213, 220, 222, 226, 229, 239, 240

Цанкова, Недялка – дъщеря на Драган Цанков; студентка във Виена (1877). 212

Цанов, Илия Хаджитомакев (1835, Видин – 1901, София) – учи в Свищов; адвокат и пом.-управител на Търговския съд в София; един

от най-изявените български юристи преди Освобождението; защитник на Ботевите четници пред Русенския наказателен съд (1876); след войната – окръжен управител в Русе; народен представител (1881); дипломат в Цариград; министър на външните работи (1884–1886). 42, 49, 198, 220, 229, 233, 238

Цвятков, Никола (Бакърджията, Казанджийчето, Казанджията) (1847, Ловеч – 1904, Ловеч) – занаятчия; член на Ловешкия революционен. комитет; задържан заедно с Левски в Кькринското ханче; освободен по недоказана вина (1872); запазил архива на Ловешкия комитет. 155

Цвяткоолу, Никола (неизв.) – свищовски търговец (1866). 28

Ценович, Димитър Минков (1834, Свищов – 1915, Русе) – търговец и комисионер в Букурещ; деец на националноосвободителното движение; участник в Българската Добродетелна дружина; член на ТБЦК; подпомага материално революционните инициативи; касиер на БРЦК в Букурещ; след Освобождението – адвокат в Русе. 153

Церетелев, княз Алексей Николаевич (1848–1893) – руски дипломат и военен писател; консул в Одрин, дипломатически секретар в Белград (1873); пом.- секретар в посолството в Цариград (1875–1876); вицеконсул в Пловдив, заместващ Найден Геров; член на анкетната комисия, установявала зверствата на турците при потушаване на въстанието; участник в Руско-турската война (1877–1878). 181

Цонаков (Цанков), Евстати (неизв.) – русенски търговец; член на Общинския съвет в Русе (1867). 44

Цонев, Христо (Латинеца) (1844, Ловеч – 1883, неизв) – участник в революционното движение; съратник на В. Левски; съдържател на Кькринското ханче; арестуван заедно с Левски и освободен по недоказана вина. 155

Ч

Чалъков (Чалооглу), Георгаки Стоянович (1822, Пловдив – 1882, Пловдив) – едър търговец; един от ръководителите на общината и на движението за българско училище и църква в Пловдив; член на меджлиса в Пловдив и на Държавния съвет в Цариград (1868); активен участник в борбите за църковна независимост; член на Екзархийския смесен съвет. 59, 61, 64, 67, 69, 71, 72, 83, 84, 88, 90, 95, 100, 104, 204, 205, 207, 209, 213, 214

Чалъков, Николай Вълков (Чалики, Куртович) (неизв., Копривщица – неизв.) – учи в Одеса и Париж; служител в астрийското

консулство в Пловдив; 20 години драгоман на руското вицеконсулство в Пловдив; активен участник в църковно-националните борби. 98, 181

Чалъков, Стоян (Чалики) – богат пловдивски джелепин и обществен деец; баща на Георги Стоянович Чалъков (Георгаки ефенди). 22

Черкаски, княз Владимир Александрович (1824–1878) – руски държавен и политически деец; юрист; възглавява гражданската канцелария на Действащата армия при Временното руско управление в България (1877 – 1879). 215, 216

Чернев, Петър Атанасов (неизв., Русе – неизв.) – учи в Русе, завършва Робърт колеж в Цариград (1873); учител в Русе; изтъкнат читалищен и просветен деец; след Освобождението народен представител в Учредителното събрание; кмет на София. 55, 222

Чинтулов, Добри Петров (1823, Сливен – 1886, Сливен) – български възрожденец, поет, завършил Одеската семинария; учител в Сливен и Ямбол; автор на редица патриотични възрожденски песни; просветен деец, участник в борбите за църковна независимост; участник в Народния събор в Цариград (1871). 82

Чомаков, Стоян Иванов, д-р (1819, Копривщица – 1893, София) – български обществен и политически деец; учи в Гърция и Италия; лекар; активен участник в църковно националните борби; представител на Пловдивската епархия в Цариград (1861–1877); реформист, противник на Русия и революционното движение; след Освобждението изпълнява дипломатически мисии, министър и депутат. 22, 24, 40, 50, 54, 59, 61, 63, 65, 69, 72, 73, 76, 80, 81, 83, 84, 88, 91, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 110, 112, 128, 130, 182, 190, 191, 195, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 216, 21

Чорапчиев, Иван Петров (неизв., Копривщица – неизв., Русе) – учи в Пловдив; учител в Русе (1864–1865); участник в борбите срещу гръцкия владика Синесий (1864); преводач във в. „Дунав“ и цензор на българските книги в Русе; председател на читалище „Зора“ в Русе; след Освобождението съдебен служител и стопански деец; брат на д-р Рашко Петров Чорапчиев. 48, 100, 122, 191

Ш

Шакир бей (1838–1899) – турски офицер; майор от Генералния щаб на армията; окръжен управител в Русе (1868, 1873); приближен до Мидхат паша; член на правителствената следствена комисия в София (1872–1873). 133, 139, 146, 164, 165, 175, 179

Шалаверова, Мария – автор. 222

Шарова, Крумка, проф. **–** автор. 123, 125, 126, 129, 130, 139, 140, 141, 151, 236, 237

Швайцер – съдържател на гостилница в Русе. 241

Шевкет паша – турски военачалник; генерал, ръководил смазването на въстаналото население в Ямболско по време на въстанието през 1876 г.; съден; оправдан. 173

Шефер, Шарл Анри Огюст (1820–1898) – френски дипломат на Балканите; консул в Русе; генерален консул в Букурещ (1873–1874) и в Смирна (дн. Измир) (1875–1876). 50, 51

Шиваров, Никола – автор. 191, 199

Шишков, Тодор Николов (1833, Търново – 1896, Варна) –български просветен деец и книжовник; учител в Килифарево, Търново, Стара Загора; следва литература в Париж и философия в Прага; учител в Сливен, Горна Оряховица, Търново; след Освобождението управител на канцеларията на варненския губернатор; прокурор в Шумен и Свищов; учител в Габрово, Русе и Варна; публикува книги, учебници и статии във възрожденския печат. 50, 111

Шопов, Атанас (1855, Панагюрище – 1922, София) – автор. 208

Я

Янева, Светла – автор. 28, 35

Antonio, Marco – автор, италиански карбонар, разпространител на идеите на Мацини и Гарибалди в Балканските страни. 138

Baikal, B. 25

Midchat, A. H. (Мидхат Али Хайдар) – автор; син на Мидхат паша. 25

Vapereau, August (Вапро, Огюст) – автор. 26

Sahara,Tetsuya (Сахара, Тесуйа) – автор. 32, 40, 53, 54, 65, 108

Иван Марков

Хаджи Иван(чо) хаджи Пенчович
Мит и реалност

Българска. Първо издание

Художник на корицата: Жеко Алексиев
Редактор: Николай Мандажиев

Формат: 60×90/16

ISBN 978-954-8289-09-2

Цена: 15 лв.

РОДОСЛОВИЕ НА ФАМИЛИЯТА Х. ПЕНЧОВИЧ

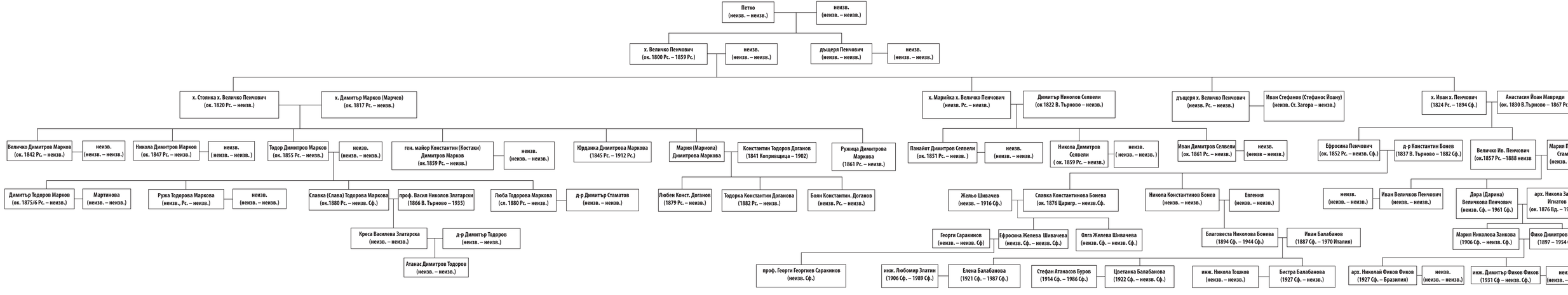
Петко (неизв. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
х. Величко Пенчович (ок. 1800 Рс. – 1859 Рс.)
неизв. (неизв. – неизв.)
дъщеря Пенчович (неизв. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
х. Стоянка х. Величко Пенчович (ок. 1820 Рс. – неизв.)
х. Димитър Марков (Марчев) (ок. 1817 Рс. – неизв.)
х. Марийка х. Величко Пенчович (неизв. Рс. – неизв.)
Димитър Николов Селвели (ок 1822 В. Търново – неизв.)
дъщеря х. Величко Пенчович (неизв. Рс. – неизв.)
Иван Стефанов (Стефанос Йоану) (неизв. Ст. Загора – неизв.)
х. Иван х. Пенчович (1824 Рс. – 1894 Сф.)
Анастасия Йоан Мавриди (ок. 1830 В.Търново – 1867 Рс.)
Величко Димитров Марков (ок. 1842 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Никола Димитров Марков (ок. 1847 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Тодор Димитров Марков (ок. 1855 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
ген. майор Константин (Костаки) Димитров Марков (ок.1859 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Юрданка Димитрова Маркова (1845 Рс. – 1912 Рс.)
Мария (Мариола) Димитрова Маркова
Константин Тодоров Доганов (1841 Копривщица – 1902)
Ружица Димитрова Маркова (1861 Рс. – неизв.)
Панайот Димитров Селвели (ок. 1851 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Никола Димитров Селвели (ок. 1859 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Иван Димитров Селвели (ок. 1861 Рс. – неизв.)
неизв. (неизв – неизв.)
Ефросина Пенчович (ок. 1852 Рс. – неизв. Сф.)
д-р Константин Бонев (1837 В. Търново – 1882 Сф.)
Величко Ив. Пенчович (ок.1857 Рс. –1888 неизв
Мария Порфирий Сгаматова (неизв. – неизв.)
Димитър Тодоров Марков (ок. 1875/6 Рс. – неизв.)
Мартинова (неизв. – неизв.)
Ружа Тодорова Маркова (неизв., Рс. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Славка (Слава) Тодорова Маркова (ок.1880 Рс. – неизв. Сф.)
проф. Васил Николов Златарски (1866 В. Търново – 1935)
Люба Тодорова Маркова (сл. 1880 Рс. – неизв.)
д-р Димитър Сгаматов (неизв. – неизв.)
Любен Конст. Доганов (1879 Рс. – неизв.)
Тодорка Константин Доганова (1882 Рс. – неизв.)
Боян Константин. Доганов (неизв. Рс. – неизв.)
Желъо Шивачев (неизв. – 1916 Сф.)
Славка Константинова Бонева (ок. 1876 Цариг. – неизв.Сф.
Никола Константинов Бонев (неизв. – неизв.)
Евгения (неизв. – неизв.)
неизв. (неизв. – неизв.)
Иван Величков Пенчович (неизв. – неизв.)
Дора (Дарина) Величкова Пенчович (неизв. Сф. – 1961 Сф.)
арх. Никола Занков Игнатов (ок. 1876 Вд. – 1965 Сф.)
Креса Василева Златарска (неизв. – неизв.)
д-р Димитър Тодоров (неизв. – неизв.)
Атанас Димитров Тодоров (неизв. – неизв.)
Георги Саракинов (неизв. – неизв. Сф)
Ефросина Желева Шивачева (неизв. Сф. – неизв. Сф.)
Олга Желева Шивачева (неизв. Сф. – неизв. Сф.)
Благовеста Николова Бонева (1894 Сф. – 1944 Сф.)
Иван Балабанов (1887 Сф. – 1970 Италия)
Мария Николова Занкова (1906 Сф. – неизв. Сф.)
Фико Димитров Фиков (1897 – 1954 Сф.)
проф. Георги Георгиев Саракинов (неизв. Сф.)
инж. Любомир Златин (1906 Сф. – 1989 Сф.)
Елена Балабанова (1921 Сф. – 1987 Сф.)
Стефан Атанасов Буров (1914 Сф. – 1986 Сф.)
Цветанка Балабанова (1922 Сф. – неизв. Сф.)
инж. Никола Тошков (неизв. – неизв.)
Бистра Балабанова (1927 Сф. – неизв.)
арх. Николай Фиков Фиков (1927 Сф. – Бразилия)
неизв. (неизв. – неизв.)
инж. Димитър Фиков Фиков (1931 Сф – неизв. Сф.)
неизв. (неизв. – неизв.)

СХЕМА НА РОДА НА АНАСТАСИЯ Х. ПЕНЧОВИЧ

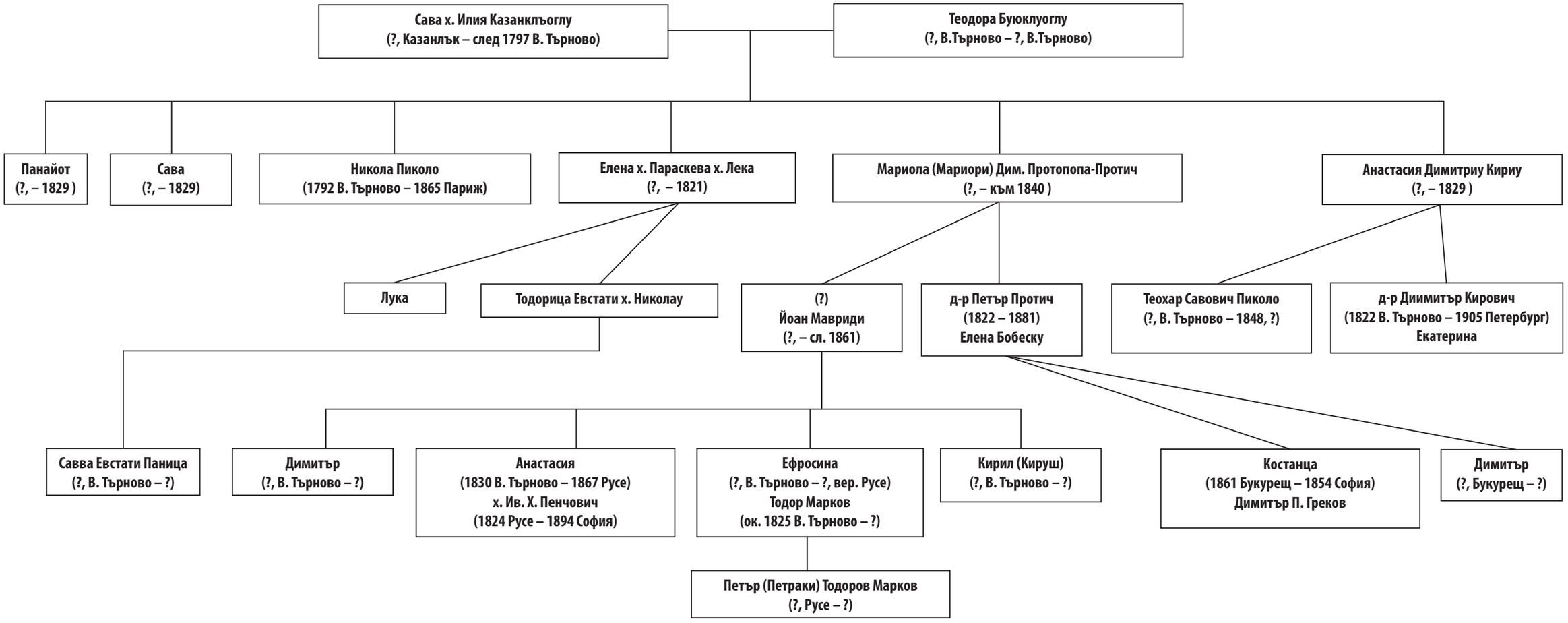

Иванчо х. Пенчович с възрастна жена (вероятно майка му)
1892–1893 г.

Генерал Константин х. Димитър Марков,
племеник на х. Ив. х. Пенчович.
(след 1918 г.)

Всички изображения включени в настоящото приложение, са притежание на г-н Борис Тодоров, потомък на х. Стоянка х. Дим. Маркова и на проф. Васил Златарски

Групов портрет – х. Ив. х. Пенчович с близки,
(около 1890 г.).
Седнали:
– х. Стоянка х. Димитър Маркова, сестра,
майка на младия офицер;
– х. Ив. х. Пенчович в цивилно облекло.
Прав:
– Константин х. Марков като млад офицер

Величко х. Димитър Марков, племеник на х. Ив. х. Пенчович
Русе 15/3 август 1865 г.

Семейство Никола х. Димитър Марков,
племеник на х. Ив. х. Пенчович
Русе, декември 1881 г.